

VIGILIA

FELELŐS SZERKESZTŐ:

SÍK SÁNDOR

BALANYI GYÖRGY

BRISITS FRIGYES

CSANÁD BÉLA

DÉNES GIZELLA

EGLIS ISTVÁN

ERDEY FERENC

ERŐSS ISTVÁN

GÁTI GYÖRGY

HOLL BÉLA

KÉZAI BÉLA

PASSUTH LÁSZLÓ

RÓNAY GYÖRGY

TAKÁTS GYULA

írásai

1963 FEBRUÁR

Ára 5 forint

TARTALOM

	Oldal
<i>Eglis István</i> : A Mater et Magistra körlevél és az egyetemes szolidaritás ...	65
<i>Erdey Ferenc</i> : Roger Bacon, a „doctor admirabilis”	71
<i>Rónay György</i> : Május (Vers)	79
<i>Csanád Béla</i> : Öreg jegenye, Ballada, A „Misztikus szerelem” ciklusból: Igen, emlékszem, Megdöböntő (Versek)	80
<i>Brisits Frigyes</i> : Babits Mihály diákéveinek nyomában	81
<i>Takáts Gyula</i> : Értelmet így ad, Két akkord (Versek)	89
<i>Kézai Béla</i> : Jézus és Kalibán — Krisztuslegenda (Elbeszélés)	90
<i>Passuth László</i> : Németalföldi útinapló	93
<i>Mihelics Vid</i> : Eszmék és tények (A kinyilatkoztatás forrásairól szóló szkéma a zsinat előtt.)	97
<i>Eglis István</i> : A kis út (A büntetés, mint nevelő eszköz)	102

NAPLÓ

Ötven év előtti rejtélyes füzet egy újabb zsinat feladatairól (<i>Eröss István</i>) 104; Biró Vencel emlékére (<i>Balanyi György</i>) 105; Az olvasó naplója (<i>Rónay György</i>) 107; Színházi krónika (<i>Doromby Károly</i>) 112; Képzőművészet (<i>Dévényi Iván</i>) 115; Zenei jegyzetek (<i>Rónay László</i>) 118; Az „Édes élet”: narrátor dráma nélkül (<i>Bittei Lajos</i>) 119; Négy vers-sor mögött (<i>Höll Béla</i>) 121; Gáláns francia lovag — apácaruhában (<i>Gáti György</i>) 123; A fenék-pusztai aquincum (<i>Dénes Gizella</i>) 125; Jegyzetlapok (r. gy.) 127	104
--	-----

Felelős szerkesztő:

S í k S á n d o r

Szerkeszti: *Mihelics Vid*

Főmunkatársak: *Doromby Károly, Pfeifer János, Radó Polikárp*

Felelős kiadó: *Saad Béla*

Kiadja a Vigilia munkaközösség.

A szerkesztő a hét első három napján fogad az Új Ember szerkesztőségében (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 4. Postafiók 152. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. A Vigilia postaetakarékpénztári csekk-számla száma: 37.343. Külföldi előfizetések: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Ügyfélszolgálat. Index-szám: 26.921.

Megjelenik minden hónap elején.

Ára: 5.— forint.

A MATER ET MAGISTRA KÖRLEVÉL ÉS AZ EGYETEMES SZOLIDARITÁS

1961. július 15-én jelent meg XXIII. János pápának szociális körlevele, a *Mater et Magistra*. A hagyományos szokás szerint ennek a szociális enciklikának sincs külön címe, bevezető szavai alapján nevezik el. A bevezető mondat — persze a magyaros fordításban a szórend megváltozik — így szól: „A katolikus egyház a népek anyja és tanítómestere.” Anvát és tanítómestert jelent tehát a „mater et magistra”. 1961. július 15-e hetven esztendő jubileuma az 1891-ben megjelent *Rerum Novarum* szociális körlevélnek és harminc esztendő jubileuma az 1931-ben megjelent *Quadragesimo Anno* körlevélnek. A szociális körlevelek sorában ez tehát a harmadik. XII. Pius nem adott ki külön szociális körlevelet, de 1941-ben pünkösdi rádióbeszédében emlékezett meg a *Quadragesimo Anno* tíz éves jubileumáról.

Mint általában a negyjelentőségű pápai megnyilatkozások, úgy a *Mater et Magistra* is élénk világvisszhangot keltett. Természetesen tanulmányozói, akár elfogadták, akár vitába szálltak vele, hónapok eltelte után jelentették meg műveiket. Bizonyos távlat kell ahhoz, hogy a körlevél hatását lemérhessük. Azért is foglalkozunk vele most, nem elkésve, hanem éppen a kibontakozó és most is növekedő ezirányú irodalomba való szerény bekapcsolódás érdekében. Teljességgel reménytelen feladat lenne ugyanis akár magának a körlevélnek vagy éppen az ezzel foglalkozó irodalomnak tartalmi ismertetése. Csak a körlevélnek tartalomjegyzéke is több oldalt tenne ki, nem is szólva az irodalmáról. Ilven csontváz-megoldás bizonyára semmilyen élményt sem nyújtana olvasóinknak. Nem magát a körlevelet szeretném tehát leírni — mert ez jegyzeteivel együtt már könyv-feladat —, hanem róla írni.

A cikknek címét úgy választottam meg, hogy a körlevél legpozitívabb irányát eleve kifejezhessem. Egyetemes szolidaritás, a különböző nemzetek, emberfajták, kontinensek és gazdasági rendszerek békés egymás mellett élése és együttműködése: ez az, amit a *Mater et Magistra* legfőképp hangsúlyoz és amire különböző problémákkal kapcsolatban úira és úira kitér. A közel másfél évvel utána megkezdődött második vatikáni zsinaton elhangzott pápai nyilatkozatok is arra mutatnak, hogy mindez nem erőszakolt belemagyarázás, hanem XXIII. János pápa egyéniségéből folyó következetes álláspont. A zsinat megnvítésakor mondotta az ünnepségen résztvevő állami küldöttségek vezetőinek ezeket a nevezetes szavakat: „Meggzúntetni minden konfliktust, elsősorban pedig a háborúkat, a népeknek ezt a csanását”... Azokra az aggódo kiáltásokra is figyelmezteti a népek vezetőit, amelyek „a föld minden részéből is égig hatolnak”... „Békét, békét.”... A béke az, amit minden ember vár. „Elérkezett az idő, hogy a béke biztosítására döntő lépések történjenek.”

A körlevél így kiemelt pozitívuma persze nem jelenti azt, hogy egyes téziseivel szemben akár katolikus részről is — a legfőbb pásztor szavainak kijáró tisztelet mellett ugyan — ne éltek volna bizonyos fenntartásokkal. A katolikus szociológusok zöme azonban örömmel és meglepéssel emeli ki azokat a „mély és radikálisan új vonásokat”, amelyek a *Mater et Magistra* körlevelet a *Rerum Novarum*tól és a *Quadragesimo Anno*tól megkülönböztetik. Ezek:

a világszolidaritás elve,
szakítás a korporatív gondolat egyedül üdvözítő voltával,
szembeszállás a neokolonializmussal,
mérsékelt magatartás a szocializmus irányában,
hangsúlyozása az új kor kollektív törekvéseinek és elismerése annak,
hogy a „szocializálódás” iránya nem összeegyeztethetetlen az egyház tanításával,

a földműves lakosság problémáinak felismerése és azok megoldására tett javaslatok.

A körlevél nem *csak* ezekkel a kérdésekkel foglalkozik, de szerkezetében kidomborodik az az elv, hogy a már leszögezett szociális alapelveket nem szükséges újból részletezni. A körlevél így csak mintegy utal arra, hogy amit *XIII. Leó* kifejezett és *XI. Pius* megerősített, majd amit *XII. Pius* így foglalt össze: „az egyház tanítása a természetjogra és Krisztus törvényeire épül, melyet lényegében sohasem kell megváltoztatnia, mert örök érvényű marad”... — azt továbbra is érvényesnek vallja. Tehát: a munka nem árucikk, hanem az emberi személyi méltóság kifejezése, az ember létfenntartásának egyetlen forrása, éppen ezért nem bízható áruként a piaci törvények szeszélyére. A magántulajdon természetjogi eredetű. Az állam célja a közjó megvalósítása, ezért jogosan nyúlhat bele a gazdasági életbe, különösen a gyengék megvédése okából, mi több, ez nemcsak joga, de kötelessége is. A munkásoknak joguk van szakszervezeteket alapítani érdekeik képviselőit. A munka és a tőke harcában az államnak a munkát kell védenie, mert a tőke amúgy is megvédi önmagát. A *Quadragesimo Anno* továbbmenő megállapításait is elismeréssel említi a *Mater et Magistra*, főleg azt az elvet, hogy az egyéni vagy csoportönzés megfékezésével a szociális igazságosságot és szeretetet kell uralomra vinni, nemcsak az egyes országokon belül, de nemzetközi viszonylatokban is. Ennek viszont feltétele olyan jogrendet és intézményeket teremteni, melyek képesek biztosítani azt.

Az új és radikális vonások között kétségtelenül a szolidaritás az, amit a katolikus szociológusok kiemelnek. Ez a szolidaritás azon a felismerésen alapul, hogy a mai technikai fejlődés mellett a régi keretek és elképzelések többé fenn nem tarthatók. Az emberiség hatalmas aránvű szaporodása, a közlekedés elképzelhetetlen gyorsulása és fejlődése (elég arra gondolnunk, hogy a *Rerum Novarum* megjelenése után tíz évre vágott neki az első vakmerő autós, hogy Amerikában óceántól óceánig megtegye az utat!), az atomerő békés felhasználásában rejlő korlátlan energiaforrás egyre közelebbé válása, a világűr meghódítása, a hírközlés naponta tökéletesedő új formái, a műanyagok egyre káprázatosabb felhasználási lehetőségei, egyszerűen az új ipari forradalomnak minden regényírói fantáziát messze meghaladó valóságai éppen úgy szolgálhatják az emberiség minden eddigénél nagyobb jólétét, mint szinte végső, vagy legalább is hosszú időre ki nem heverhető pusztulását.

Ennek a hatalmas történelmi feladatnak, ami az emberiségnek — és nemcsak a vezetőknek — vállára nehezedik, milyen vetületét találjuk a *Mater et Magistrában*? „Szomorúan állapítjuk meg — írja a körlevél —, hogy a tudomány, technika és gazdaság vívmányait igen nagy mértékben arra használják fel, hogy a pusztulás és a halál szörnyű eszközeit állítsák elő.” Hol van ebből a kivezető út? A pápa figyelmezteti elsősorban a katolikusokat, hogy „becsületesen együttműködjenek minden természeténél fogva jó, vagy legalább jóra vezető dolog végrehajtásában”. A béke

és az emberiség veszélyeztettsége azonban csak figyelmeztetésekkel el nem háriható. A pápa tetteket is sürget. „Mindannyian együttesen felelősek vagyunk az éhező népekért” — jelenti ki, s nemcsak úgy, mintha az elmaradt népek segítése valamilyen önkéntes szeretetszolgálat lenne. Ez a segítség szigorú kötelesség s nemcsak az elmulasztása lenne bűn, hanem az is, ha nem igyekeznénk egyidejűleg a múltbeli mulasztásokat is jóvátenni.

A *Mater et Magistra*ban a pápa határozottan rámutat a háborús veszély tűzfészkeire, s ezzel kapcsolatban óva int a neokolonializmus veszélyeitől. Egyenesen a „legnagyobb kísértésnek” nevezi azt, ha gazdaságilag fejlett országok a nyújtott segítséget tulajdonképpen nem másra, mint saját hatalmi pozícióik megerősítésére akarják felhasználni, magyarral, ha vesztegetni akarnak. „Amennyiben ez megtörténik, nyiltan le kell szögezni, hogy annak a kolonializmusnak új formája jön létre, amely alól igen sok nép csak nemrégiben szabadult fel.” S ez „veszélyt jelent a világ békéjére”.

A szolidaritás elvéhez tartozik az is, amit mérsékelt magatartásnak mondhatunk a szocializmus irányában, és a felismerése annak, hogy a „szocializálás” nem összeegyeztethetetlen a katolikus tanítással. Nem értelmezhető ez úgy, mintha XXIII. János pápa valamilyen nyílt lépést tenne a szocializmus felé. A *Mater et Magistra* határozottan a magántulajdon természetjogi megalapozottságának tételét ismétli meg és azt nemcsak a használati javakra, hanem a termelő eszközökre is vonatkoztatja. Am ugyanakkor minden eddigi pápai megnyilatkozásnál sokkal erőteljesebben mutat rá a társadalmi fejlődés következtében szükségessé vált megszorításokra. S ezeknek a megszorításoknak célja az, hogy a munkát helyezték a tőke fölé. A „munka tőke nélkül és a tőke munka nélkül meg nem élhet” elv helyébe, amit a *Quadragesimo Anno* annyira kiemel, a *Mater et Magistra* hangsúlyozza: minden embernek joga van az anyagi javak élvezésére létfenntartása érdekében, s ez előbbre való minden egyéb gazdasági jellegű jognál, tehát a magántulajdonnál is.

A szolidaritás gondolatának körébe tartozik a földműves lakosság gondjával való törődés is. Igaz, hogy a földbirtokreform szükségét kifejezetten nem említi, mégis sok olyan szociális követelményről beszél a pápa, amik a kapitalista társadalomban nem lennének jótékony hatás nélkül. Ezeket a követelményeket nem is kell ismertetnünk, mert ezeken mi már jóval túljutottunk. A magyar mezőgazdaság szempontjából nyitott kapukat döngetnénk azzal, hogy a falusi embert is hozzá kell juttatni közszolgáltatáshoz, iskolához, kultúrlehetőséghez stb. Mindenesetre a legutóbbi véres ferrarai földmunkássztráik is arra mutat, hogy hazája és sok más ország szempontjából nem tarthatta a Szentatya feleslegesnek a kérdéssel való foglalkozást.

A körlevéllel kapcsolatban a magántulajdon természetjogi törvényként való beállítása és a korporációs rendszernek elítélése — hallgatás formájában — váltotta ki eddig a legtöbb vitát, illetőleg nemtetszést. A korporációs vagy másként hivatásrendi kérdés mellőzése csalódást okozott konzervatív katolikus körökben sokfelé, hiszen ezzel most már érvényét veszítette a *Quadragesimo Annonak* az az állítása, hogy „a rendiség helyes felújítása a szociálpolitikai célkitűzés”, és hogy ezen kívül „más megoldás alig lehetséges”. A *Quadragesimo Anno*, mint tudjuk, a katolikus szociológusok feladatává tette a rendiség kidolgozását és a katolikus politikusok feladatává a gyakorlati életbe való átültetését. Időközben eltelt harminc

esztendő és a korporációs kísérletek bizonyították, hogy a belső ellentmondások miatt ez a szocializmussal mintegy szembeállított „keresztényszocialista” elgondolás utópisztikus, megvalósíthatatlan. Hiába bíztak a kísérletezők abban, hogy a demokratikus választások révén korporációkba kerülő munkások képviselők ellensúlyozni tudják a tőkés erejét, ha másképpen nem, akkor állami segítséggel, mert hiszen maga az államhatalom is nyilvánvalóan a tőke pártján állt. Nem sikerült megszüntetni a tőke diktatúráját, s a korporációs kísérletezés, ha hozott is magával némi változásokat, amelyek a szóbanforgó országokban a múlthoz képest haladást jelentettek, végeredményben vakvágányra vitte a szociális haladás ügyét.

A túlkonzervatívok zokon vették azt is, hogy a *Mater et Magistra* nem itéli el névszerint a kommunizmust, nem tartalmaz kommunistaelleenes „kirohanásokat”, és rámutat — mint fentebb már írtuk — a más világnézetűekkel való gyakorlati együttműködés lehetőségére. Kifogásolták azt is, hogy a körlevél megpendíti a szocializálódást, „vagyis a társas kapcsolatok fokozódó sokasodását, a társasélet és tevékenység, valamint a jogi intézményesítés különböző formáival”. Akadtak köztük olyanok is, akik egyenesen jellegtelennek és szürkének nevezték a körlevelet, s ezen felül minden élt kerülően óvatosnak.

Mielőtt rátérnénk azonban ezeknek a bírálatoknak mérlegelésére, ismerkedjünk meg a *Mater et Magistra* marxista kritikáinak alapvető szempontjaival is.

A *Világosság* 1962. szeptemberi száma foglalkozik a körlevéllel a „Magántulajdon és a katolikus doktrína” című, Tiba Imre tollából megjelent tanulmányban. Jelen eszmefuttatásban nem polemizálni akarok ezzel a tanulmánnyal, hanem ismertetni a benne foglalt és világos áttekinthetőséggel megírt értékelést. Ezek szerint a *Mater et Magistra* körlevél jellemzője az, hogy „harmadik utas”. (Ez lényegében annyit jelent a szerző szerint, hogy mint a polgári megfogalmazók, úgy a pápa is modernebb formákat ajánl a tőke és a munka együttműködésére, a magántulajdon szaporítása érdekében.) Ez a harmadik utasság, másképpen neokapitalizmus, vagy ahogyan Otto Friedrich nyugatnémet gazdasági vezető nevezi, „népi kapitalizmus”, Tiba szerint azt célozza, hogy a munkássztyában a tőkésekkel való érdekközösség illúzióját keltse, elhitesse a tömegekkel, hogy a mai kapitalizmus a szocializmus egyik válfaja. Idézi a szerző P. Sweets kijelentését: „Tudatosan olyan politikát kell folytatni, amely széles rétegek számára lehetőséget nyújt a tulajdonszerzésre. A népi-kapitalizmus felülmúlja a kapitalizmus minden válfaját és a marxista szocializmust.”

Tiba szerint a pápai körlevél leglényegesebb tulajdonsága, hogy kapitalizmus-kritikája a kapitalizmus talaján marad. Elismeri a cikk írója az új körlevél haladását a *Rerum Novarum* vagy a *Quadragesimo Anno* körlevelekhez képest, de leszögezi, hogy az elvi kiindulópont nem változott. A fentebb említett „szocializálódás” fogalmát egyáltalában nem lehet a „szocializálás” fogalmával azonosítani. Idézi a *Mater et Magistrát*: „Az állam és a többi közintézmény csak akkor terjessze ki tulajdonjogát, ha ezt a közjó nyilvánvaló és valóságos szükségletei indokolják, ne pedig abból a célból, hogy csökkentse, sőt megszüntesse a magántulajdont.”

Tiba Imre ezután kitér a szubszidiaritás elvére. Meghatározása szerint a szubszidiaritás lényege a szociális lét egyes hordozói — mint egyén, állam — kölcsönös viszonyának szabályozása, egymás segítése abból a célból, hogy ki-ki lényege szerinti feladatát teljesíteni tudja. Így például az államnak a magánkezdeményezést lényege szerinti feladatához kell

segíteni, tehát fejleszteni és nem gátolni. A *Mater et Magistra* így ennek az elvnek alapján nem a társadalmi tulajdon általánossá tételét kívánja, hanem ellenkezőleg: éppen a magántulajdon konzerválása és kiterjesztése tekintetében ismeri el a szocializálódás jelentőségét. A pápa alapfelfogása individualista, ezért a szocializálódást is úgy tekinti, mint az egyének közötti társas kapcsolatok sokasodását. Ilyen kritikával kell néznünk — folytatja a szerző — mindazt, amit a pápa a mezőgazdasági szövetkezésről ír. Mert igaz, hogy az enciklika kijelenti: „Le kell szögezni, hogy a mezőgazdaságban, mint egyébként a termelés minden más ágában is, manapság döntő fontosságú tényező a szövetkezés”, mégsem gondolhatunk arra, hogy ez közeledés a szövetkezeti köztulajdonnak uralkodóvá tételéhez, mert a pápa ugyanakkor azt is kijelenti, hogy a mezőgazdaság alapja a családi jellegű vállalkozás.

Neokapitalistának nevezi a *Világosság* írója az enciklika javaslatait a munkások és alkalmazottak magántulajdonának kiterjesztéséről. Mint kijelenti ugyanis, ez a fennálló tulajdonviszonyokat nem érinti, s még a munkásoknak és alkalmazottaknak juttatandó bizonyos részvénytulajdon sem mutat antikapitalista tendenciát.

A bírálókat lényegét abban foglalhatjuk tehát össze, hogy a Szent Tamás által kidolgozott és a neotomista mozgalom szószólói által újra és újra átmodernizált magántulajdon-fogalom tükröződik a *Mater et Magistra* körlevélben, ezért iránya retrograd, a cél a kapitalizmus megmentése, még azon az áron is, hogy a munkásság és alkalmazottak jogosan törekedhetnek a vállalat életében való tevékeny részvételre. Tiba Imre szerint ez a részvétel semmiképpen nem vonatkoztatható a vállalat vezetésében való részvételre, mert a körlevél hangsúlyozza ugyanakkor az „egységes vezetés tekintélyét és szükséges hatóerejét”.

Ennek ellenére mintegy utószóként elismeréssel szól a szerző azokról a katolikusokról — közöttük papokról is —, akik emberszeretetük, lelkiismeretük és realizmusuk által vezetettve őszintén törekednek arra, hogy szakítsanak mindazzal, ami a vallást az osztálytársadalomhoz köti, bár — úgymond — „reménytelen kísérlet lenne kimutatni, hogy a szocialista tulajdon összhangban van a vallással”.

•

Próbáljuk ezek után lemérni ennek a nagyjelentőségű és világszerte nagy érdeklődést keltett körlevélnek súlyát, a Szentatya iránti legmélyebb tisztelettel, de saját véleményünk és a megismert valóság iránti hűséggel is. A feladat természetesen nem hálás, mert a dolgok „in fieri” állapotban vannak, alakulóban és egyre gyorsabb ütemű alakulásban. Vakmerőség nélkül feltételezhetjük, hogy ma — s ezt a mostani zsinattal kapcsolatos több pápai megnyilatkozás valószínűvé teszi és igazolja — maga a Szentatya is már másképpen írna sok kérdéscről.

Növeli a nehézséget az enciklika aránylag nagy terjedelme, a felvetett problémák sokasága és az a sajátos aránytalanság, amire sokan felhívták már a figyelmet. Igaz, hogy XXIII. János egyéniségének megfelelően a körlevél hangja atyaiabb a megszokottnál és letagadhatatlan tanításának őszinte humánuma. Az aránytalanság mégis fennáll. A mezőgazdasági kérdésekkel szemben más átfogóbb kérdések például aránytalanul kevesebb teret kaptak. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a zsinati tapasztalatok szerint a pápának valószínűleg nem kis küzdelmébe került, míg a „kérészetsháborús” beállítottság hangadóit háttérbe tudta szorítani. Békeszeretetének és az ellentétek kiegyenlítésére való törekvésének ezt a bizonyosságát minden oldalról pozitívumnak ismerhetik el.

Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a *Mater et Magistra* körlevél a kapitalizmus és a marxista szocializmus között valamiképpen is a teljes részreahlás nélküliséget képviselné. Nem. Az enciklika a magántulajdon és a magánkezdeményezés hirdetésével, a szocializálódás határainak megvonásával a kapitalizmus oldalán áll, még akkor is, ha sem a „kapitalista” sem a „kommunista” szó nem fordul elő a körlevélben. Ebben kétségtől igazat kell adnunk a marxista bírálóknak, függetlenül attól, hogy közöttünk, katolikusok és a marxisták között milyen világnézeti ellentétek vannak.

Ugyanígy bizonyos azonban előttünk, hogy amikor a *Mater et Magistra* a magántulajdon jogát a termelőeszközökre is vonatkoztatja, azzal korántsem a plutokráciát akarja védeni a munkájából élő ember felszabadulási törekvéseivel szemben. Amit valóban hiányolhatunk a *Mater et Magistra* körlevélben, a világos megkülönböztetés a szorgalomból származó — vagy jogos örökség folytán — növekedő magántulajdon és az uzsorából, vagy általunk megszokott műszóval: a kizsákmányolásból származó magántulajdon között. Igaz ugyan, hogy a magántulajdon kollektivizálását is elismeri a *Mater et Magistra*, a lehetőségek határát azonban túl szűkre szabja.

Felvetődik így a kérdés: haladó-e az enciklika, avagy miként a marxista bírálók állítják, retrográd, miután a kapitalizmus talaján maradvá bírálja a kapitalizmust. Ezt az utóbbi tényt mi sem vonjuk kétségbe, szertünk azonban a körlevél igenis a haladást szolgálja. Ne feledjük ugyanis, hogy a pápa elsősorban a katolikus hívek számára írta körlevelét, akiknek túlnyomó többsége ténylegesen még a kapitalista világban él, s ezen a területen a magántulajdont mégis csak minden eddiginél radikálisabban megszorító és a dolgozók érdekeinek felkarolását sürgető javaslatokat tett és óhajokat fejezett ki. S ha igaz is, hogy a tüneti kezelés sokszor árt a betegnek, mert a radikális gyógymódot elodázza és csak pillanatnyi enyhülést ad, mégsem szabad ezt a példát — mert minden példa sántít — minden további nélkül átvinni a társadalmi kérdésekre. Végtére is emberekről van szó, akik még az ő életükben szeretnének jobb körülmények közé és nagyobb biztonságba kerülni. Bármennyire terjed is világszerte a biztosítások és nyugdíjak rendszere, egy-egy betegség idején, vagy más csapások bekövetkezésekor mégis csak a megtakarított vagyonka az, ami ott a kapitalista gazdaságban az embereknek valóban védelmet nyújt. Azt pedig a marxisták sem állítják, hogy rövidesen megszűnik a két nagy társadalmi rendszer rivalizáló versenyfutása, s ha meggyőződéssel hirdetik is, hogy radikális megoldást csak a szocializmus hozhat, ők is elismerhetik, hogy mindazok, akik egész életükön át még a kapitalizmusban élnek majd, minden enyhülést csak örömmel üdvözölhetnek s benne valóságos haladást éreznek. A pápa emberszeretete és atyai gondoskodása nem fogható fel csak úgy, mintha ez újabb kísérlet lenne a kapitalizmus megmentésére.

Nem könnyű és nem is volt könnyű sohasem akár egyes gyakorlati kérdésekben is megtalálni a megegyezés útját. Sokszor tévedtünk mi is, tévedtek világnézeti ellenfeleink is. Mi azonban valljuk — és ebben megerősít a *Mater et Magistra* és XXIII. János pápának a zsinaton is érvényre jutott szelleme —, hogy az ellenfél nem szükségképpen ellenség. A különböző világnézetek elkerülhetetlen harcában is mi döntőnek a szeretetet tartjuk. A világméretű ellentéteket sokféle módon meg lehet oldani, csak egyféleképpen nem: háborúval. A béke kérdésében lehet és föltétlenül meg is kell őrizni a szolidaritást, akármilyen nagy ellentétek is mutatkoznak az egyéb kérdésekben.

ROGER BACON, A „DOCTOR ADMIRABILIS”

Jules Verne-t tartja a közvélemény a modern kultúra és technikai fejlődés megálmodójának. Tudományos alapon, szakszerű keretben oly fantasztikus regényeket írt a tudomány szédületes fejlődéséről, a modern technika és haladás hihetetlen előretöréséről, hogy az egész világot megmozgatta és lázba hozta. Nem telt bele egy század s máris majdnem valamennyi álmát megvalósítva látjuk. Mégsem övé az elsőség ennek a szédületes haladásnak víziójában! A középkor delén találunk egy elfeledett, tragikus sorsú ferences szerzetest, aki megelőzte Jules Verne-t; megelőzte korát is, mely nem értette meg őt, sőt mellőzte és elnyomta. Roger Bacon angol tudós volt ez az egészen eredeti és zseniális tudós, aki nemcsak megálmodta a modern kultúra és technika haladását, hanem azt meg is indította írásaival, tanításával és felfedezéseivel.

Névrokonáról, Francis Baconról születésének négyszáz éves fordulója alkalmából emlékeztünk meg (*Vigilia*, 1961. évf. 5. sz.) és őt a modern idők szellemi előharcosának mutattuk be. De honfitársra, Roger Bacon — aki egyébként semmiféle rokoni vonatkozásban sincsen vele —, messze megelőzte őt, sőt megállapítható, hogy maga Francis Bacon is nem egyszer Roger műveiből merített gondolatokat és ihletet.

Roger Bacon személye iránt mind nagyobb érdeklődés ébred napjainkban. Ugyanakkor azonban komoly félreértések is adódnak körülötte. Tragikus sorsa, elnyomatása, sőt börtönbüntetése alkalmat szolgáltatott arra, hogy az egyháznak szemrehányást tegyenek és a vallást a tudomány és haladás ellenségének tüntessék fel. Sorsát sokszor párhuzamba állítják Galileivel. Nem lesz tehát érdektelen, ha közelebbről megismerkedünk életével, hogy tárgyilagos és hű képet alkothassunk személyéről, tudásáról és eszméiről.

Oxford és Párizs a XIII. században

Roger Bacon a középkor delén élt, amikor az élet a legmozgalmasabb volt. Sokan úgy képzelik a középkor vallásos életét, mint a csendes folyóvíz tükrét, pedig a leghévesebb politikai harcok mellett igen éles szellemi áramlatok is erősen fodrozták annak nyugodt folyását. Az arabok közvetítésével terjed el a görög bölcelet eddig alig ismert bőséges forrása, különösen Aristoteles műveinek ismerete, ami a hagyományos szentágotoni, de alapjában platonikus bölceleti felfogást megingatta és háttérbe szorította. Az arabok maguk is nagy átalakuláson mentek át, amikor a szírek közvetítésével megismerték azt. A nagy lendületben, ami hódító útjukon elragadta őket, nemcsak a filozófiát vették át, hanem az összes tudományokat is és nagy buzgalommal kezdték valamennyit művelni akkor, amikor azok a keresztény Nyugaton alig voltak ismeretesek. Az arab művek, és így Aristoteles könyvei is nem egyszerre kerültek latin fordításban a nyugatiak kezébe, hanem fokozatosan, először csak a logikai, majd később a metafizikai, és csak a XIII. század közepén a fizikai művek.

Roger Bacon éppen ez időben lép a történelem színpadára. Abban a nagy szellemi gerjedésben, ami az egész XIII. századot jellemzi, nő fel maga is. Az angliai Ilchesterben született 1210 és 1215 között, gazdag és befolyásos szülőktől, akik azonban később elszegényedtek. Roger Oxfordban kezdte el tanulmányait, ahol a századbeli tudományos életnek egyik

legvonzóbb központja volt. Az akkori leghíresebb magiszterek, **Robert Grosseteste**, **Adam Marsh** vonzották őt ide, a ferences iskolába; mindkettő már mint neves tudós lépett a ferences rendbe. Ok is, mint a ferencesek általában, a régi ágostoni platonizmusnak voltak hívei, akiknek felfogását Roger egészen atvette. De e kiváló mesterek hatása alatt megismerkedett Aristotelessel is, akinek inkább fizikai, mint metafizikai művei érdekelték. Az oxfordi iskolának éppen ez adta jellegzetes vonását, ami a párizsi iskolától megkülönböztette, ahol Aristotelesnek inkább elméleti, főleg metafizikai könyvei vonzották a tudományszomjas hallgatókat.

Roger Oxfordban lassankint megismerkedett és barátságot kötött a szellemi élet legnagyobb vezérével, **Richard Fitzacre**, **Edmund Rish** magiszterekkel és ezekkel, de főleg **Grossetestének** hatása alatt maga is a leglelkesebb híve lett a természettudományok felé hajló 'új irányzatnak. Aristoteles műveit arab fordításból ismerték és magyarálták Oxfordban, s ez a körülmény irányította Roger figyelmét magára az arab nyelvre, majd pedig a többi keleti nyelvekre, melyeket hihetetlen buzgalommal igyekezett elsajátítani. Arab mellett a görög, héber, és az arámi nyelveket is megtanulta, de nem elégedett meg a pusztán nyelvtudással, hanem a nyelveknek szerkezetét, belső tulajdonságait is tanulmányozta, s így a filológiának, mint új szaktudománynak úttörőjévé vált. Mindezzel kortársainak őszinte csodálatát vívta ki, akik főleg emiatt tisztelték meg őt a „doctor admirabilis”, a „csodálatra méltó tanító” címmel.

Természetesen a párizsi iskolának hírneve, mely az oxfordiét messze túlszárnyalta, eljutott ide is és felgyújtotta Roger lelkében a vágyat, hogy azt megismerje. Csakhamar Párizsban találjuk őt, ahol minden alkalmat felhasznál, ami csak tudását gyarapíthatja, gazdagíthatja. Maga vallja be később, hogy könyvekre, tudományos eszközökre, kísérletekre és asztronómiai táblázatokra több mint 2000 fontot költött itt el. Roger Párizsba jövet már kiforrott irányt hozott magával. Lelkében a nyelvtudomány és a pozitív, természettudományos kérdések iránt az előszeretettel már megerősödött, s ez Párizsban sem lohadt le. Párizsnak elméleti iránya sem tudta őt eddigi felfogásától és irányától eltéríteni. Ellenkezőleg itt is inkább a ferences iskola felé vonzódott, mert ott az ágostoni bölcséleti felfogás volt erősebb; itt is a fizikai tudományok érdekelték jobban, mint az elméletiek. Megismeri **Alexander Halest**, hallgatja a domonkos **Nagy Szent Albertet**, Aristoteles legnagyobb interpretátorát, aki szintén érdeklődéssel fordul a természettudományok felé, sőt abban úttörő. De főleg a nagy ferences matematikussal, **Petrus Peregrinus de Maricourt**-al kerül barátságba, aki mindjobban a matematika felé irányítja figyelmét. Korának legnagyobb szellemeivel és mestereivel kerül itt összekötésbe, de különös vonalommal viseltetik a nagy ferences tudós, **Szent Bonaventura** iránt.

Párizs döntő hatással volt Roger Bacon szellemi kialakulására és világnézetének kifermálására. A skolasztika elméleti iránya éppen ellenkező irányba terelte: ellenszenvet ébresztett benne minden elméleti filozófiával szemben. Bár Párizsban egyideig katedrán is tanított, mégsem maradt itt véglegesen, hanem visszakiváncozott Oxfordba, ahova nemcsak tudományos vonzódása, hanem büszke angol öntudata is vitte, mert a párizsi tudósokat megvetően lekicsinyelte az oxfordiakkal szemben, akiket nagyobbaknak tartott.

Párizsi tanulmányi éveiben igen mély benyomást gyakorolt Roger Bacon lelkére azoknak a nagy magisztereknek példája, akik a ferences rendbe való lépésük előtt is már nagy tudósok hírében álltak és a szerzetben is megmaradtak tudományos munkakörükben. Bár Oxfordban is

ismert már ilyeneket, de itt jobban megragadta lelkét különösen Szent Bonaventura egyénisége, s úgy látszik főleg ennek hatása alatt határozta el, hogy a ferences rendbe lép. Pedig ekkor már túl volt a negyvenes éveken. Belépésének pontos idejét és helyét nem tudjuk, de csakhamar mint szerzetest találjuk őt az oxfordi ferences iskola katedráján. Roger Bacon a katedrán is hűségesen kitartott mestereinek és a ferences iskolának tradíciói mellett. A teológiában a régi ágostoni irányt követte; a filozófiában inkább a természetbölcselet, de főleg a tapasztalati természetismeret híve volt.

IV. Kelemen pápa védelme alatt

Sokrétű tudása lassan kezd enciklopédikus egységgé kerekedni, pedig nem adhatja magát egészen a tudomány művelésének, sokat betegeskedik, sőt két éven át egészen abba kell hagynia a studiumot, míg újra erőre kap. De még nagyobb akadályokba ütközött rendi felettesei részéről. Roger ugyanis mind szenvedélyesebben kezdi művelni a természettudományokat, nemcsak elméleti, hanem gyakorlati vonalon is. Állandóan fizikai problémák foglalkoztatják, különféle ördögös és korában csodálatot keltő eszközöket, gépeket szerkeszt, gyűjtőlencséket és más találmányokat barkácsol s ezeknek híre megy. Lassankint ördögös varázsló hírébe keveredik, ami korában veszedelmes volt, sokaknak életébe is került.

Hozzájárult e veszedelemhez még Roger egyéniségének szenvedélyesége, merész, támadó hajlama. Magabizó, fölényes lelkülete semmiféle tekintélyt nem ismert maga fölött. Lenézte a skolasztikusokat, nemcsak nyelvtudásuk hiányossága miatt, hanem üres, szórszálhasogató érveléseik miatt is; szofistáknak, korlátolt, tudástalan képmutatóknak bélyegezte őket; sértő, kihívó hangon beszélt és írt róluk, nem kímélve a korabeli legnevesebb tekintélyeket sem, mint például Nagy Szent Albertet, aki kénytelen volt e támadásokat visszautasítani. Sok teológiai és bölcseleti állítása is merésznek, sőt egyenesen gyanúsak tűnt kortársai szemében.

Rendi előljárói már régen felfigyeltek Roger Bacon egyéniségének ilyen nehezen formálható tulajdonságaira, szemet szúrt fölényes támadásai, sértegetései mellett boszorkányos mestersege, néhány gyanús, eretnekízűnek talált állítása, vagy legalább is merészsége, amely gyakran járt a herezis szélén. Így hát reá is alkalmazták a nemrég, 1260-ban, Norbannban hozott kapitulum határozatot, mely szerint a rendi tagoknak nem volt szabad szerzetesi előljáróik tudta és engedélye nélkül tanítani, vagy bármiféle könyvet nyilvánosságra hozni. Ezt a rendi tilalmat eredetileg nem őmiatta hozták, hanem Gerardus de *Borgo San Donnino*nak eretnek műve, az *Evangelium aeternum* egyházi elítéltetése alkalmából, melyet szerzője előljárói engedély nélkül adott át a nyilvánosságnak. A nemsokkal előtte hozott kapitulum határozatot most, 1266-ban Roger Baconra is alkalmazták, minek következtében a tanítástól és a tudományos működéstől vissza kellett vonulnia. Ez az első büntetése közel tíz évig tartott s ezalatt Roger nemcsak belefáradt a küzdelembe, hogy tudományos kedvetelésének mégis valamelyes időt áldozhasson, de előljárói más elfoglaltság által időt sem engedtek neki, hogy kutatásokkal foglalkozzék. Abba is hagyott mindent egészen addig, míg régi ismerőse és tisztelője, Guy le Gros de Foulques kardinális IV. Kelemen néven a pápai trónra nem lépett.

A pápa kardinális korában már Oxfordban, ahol politikai megbízatással IV. Orbán pápa követségében járt, ismeretségbe jutott Rogerrel.

Párizsban pedig, ahova sok visszaélés megszüntetése miatt küldte őt a pápa, minden bizonnyal közelebbi kapcsolatba is került vele. Roger, aki magában mindig nagy reformátori hivatást érzett, sokat tárgyalt ez időben a pápai követtel a szentírás fordításának reformjáról, de a tudományok, különösen a teológiának megreformálásáról is, mert azt — nézete szerint — a filozófusok egészen profán okoskodással, üres logikai érvelésekkel sülyesztették. Ezzel kapcsolatban nem késett Roger megemlíteni a tudományos kutatás új módszerét, a természet megismerésének kérdését is. A kardinális több ízben felszólította őt, hogy írja meg reformterveit, gondolatait és elméletét egy összefoglaló könyvben. Roger e mű megírását mindig halogatta. Vajon kutatásait akarta-e még szélesebbre fogni, vagy a közvélemény bírálatótól félt? Nem tudjuk. Minden esetre, mikor előjárói hallgatásra ítélték s az írástól indirekte is elvonták, nem gondolt többé rá. De nem feledte el azokat az új pápa. Viterbóból 1266. június 22-én levélben felszólította, hogy reformjairól és nézeteiről szóló könyvét haladéktalanul küldje el hozzá, még előjárói tudta és engedélye nélkül és a norbonni határozatok ellenére is. Sőt megparancsolta, hogy megbízatását tartsa titokban és így juttassa el hozzá a könyvet.

A kapitulum tilalom alól való feloldozás, amit IV. Kelemen pápa adott, nem szüntette meg az összes nehézségeket. Sőt a titoktartás, amire őt kötelezte, újabbakat támasztott. Roger külön levélben panaszodik erről a pápának: nincsen pénze a szükséges eszközök beszerzésére, egyébként is előjárói más munkával kötötték le idejét. Így tehát csakis úgy tudná könyvét megírni, ha előjárói erről tudomást szereznének. Az írószerekre, pergament megszerzésére 60 fontnyi összegre volna szüksége, különben nem tudja a parancsot végrehajtani. A segélyt, úgy látszik, meg is kaphatta, mert csakhamar munkába fogott és alig félév múlva készen is volt az *Opus majus*, melyet 1267 elején egyik növendékével, Johannes Parisiensisszel el is juttatott a pápa kezéhez. Ezt követte még ugyanebben az esztendőben az *Opus minus*, az előbbinek rövid összefoglalása és kiegészítése, majd a következő évben, 1268-ban az *Opus tertium*, az előbbieket magyarázata.

E művek megírása új lendületet adott Roger Bacon tudományos munkálkodásának. Vérmes reményei támadtak, ezek azonban csakhamar szertefoszlottak a pápának még ugyanebben az évben, 1268-ban bekövetkezett hirtelen halálával.

De mégsem omlott össze minden, Roger újból visszanyerte munkakedvét és úgy látszik, a rendi tilalom is feloldódott, mert ezentúl serényen dolgozhat és egymás után írhatja műveit, szerkesztheti fizikai szerzőségeit, amelyek ellen most már kevésbé mernek szót emelni, miután a pápának is küldött egy gyűjtőlencsét, amivel kova nélkül lehetett tüzet gyújtani.

Megfigyelés és kísérletezés az okoskodás helyett

Roger Bacon nagy szelleme és újításai már ezekben a művekben, amelyeket a pápának elküldött, megnyilatkoztak. Feltétlen hitet tesz az igazság és a tudásba vetett rendíthetetlen meggyőződése mellett. Tudás adja meg az igazi haladás és fejlődés lehetőségét, ám ennek a tudásnak, az igazság megismerésének nagy akadályai is vannak — állapította meg Roger közel négyszáz évvel Francis Bacon előtt. Melyek ezek? Mindenekelőtt — mondja Roger — az emberi természet és értelem elgyengülése, tehetetlensége, ami ellen legfőképpen a kegyelemben és a szentségekben találhatunk gyógyszert. De akadályai a tudomány haladásának érkeink

csalódásai is, s ezek ellen az óvatosság és tapasztalati megfigyelés, kísérletezés segít. Az erkölcsi bajok, bűnös szenvedélyek is gátolják az igazi tudomány haladását, s velük szemben a helyes nevelésnek vannak komoly feladatai. Mindezeknél nagyobb gátlója azonban a tudomány haladásának — írja Roger — maguknak a tudósoknak gögje, a tekintély túlzó tisztelete. Előbbiben az emberi elme fuvalkodik fel, s maga felett más tekintélyt nem hajlandó elismerni, utóbbiban az egyes nagytekintélyű tudósok és tudós irányzatok, iskolák hibáznak, mert érvek nélkül makacsul ragaszkodnak egyes nézetekhez, melyek pedig pedigré nélkül bizonyítva és tapasztalati úton igazolva. E meggyőződése miatt volt Roger oly kíméletlen, sőt gyakran túlzóan éles és igaztalan egyes kortársai iránt, akiket nemcsak támadott, hanem sokszor vérig meg is sértett.

Az *Opus majus* egész tartalma magában hordozza nagy gondolatainak és jóslásainak magvát. A filozófia és a teológia viszonyának tanulmányozása kapcsán pálcát tör a logika, a szillogizmus túlzó használata ellen, támadja és visszautasítja korának skolasztikus műveltségét és azt állítja, hogy csak az ad a logikai érveléseknek súlyt, ha tapasztalás kísérő azokat és így megerősíti a szillogisztikus következtetéseket. Roger ismeri ugyan Aristoteles logikáját, de nem sokra becsüli. Szerinte a tapasztalati megismerés, tehát nem a deduktív, hanem az induktív okoskodás ad igazi fejlődést és haladást a tudományoknak.

Rá is tér mindazokra az új tudományágakra, melyek szerinte megreformálnák a régieket. A teológiai tudás forrásának, a szentírásnak ismerete például megbízhatatlan — mondja —, hacsak nem az eredeti szövegre támaszkodik. Részletezi, hogy a fordítások mennyire megromlották az eredeti szövegeket. Egyébként is minden tudomány forrásainak feltárásához szükségesek az arab és a többi keleti nyelvek tudása, hogy Aristoteles és több más, keleti tudós műveihez és hamisíthatatlan szövegéhez hozzájárulhassunk. Az új szentírásfordításának szabályait is összeállítja s kéri azoknak az egyházban való megvalósítását. Sajnos, kora és a közvetlenül utána következő idők nem kedveztek Roger reformterveinek. Csakis a legújabb időkben, XIII. Leó és Szent X. Pius pápák rendelték el a szentírás fordításának reformját, akik egészen Roger Bacon elveit és majdnem pontról pontra az ő szabályait tették magukévá.

Roger a nyelvismeretek mellett sürgette a matematika és a tapasztalati tudomány művelését is. A matematikát ő oly nagyra értékelte, hogy a filozófia kulcsának nyilvánította. Matematika nélkül — úgymond — a természet zárt könyv marad az emberi szellem előtt. Hangoztatta, hogy addig semmiféle okoskodás meg nem győz és végleg meg nem nyugtat a természeti jelenségek felől, amíg a tapasztalás meg nem erősíti reájuk vonatkozó ismereteinket. A tapasztalás és kísérletezés azonban nemcsak arra szolgál, hogy igazolja az egyes tudományok következtetéseit, hanem arra is, hogy új eredményeket fedezhessen fel, új tudományokat találhasson fel velünk. Nemcsak a múltat tudjuk így majd megmagyarázni, hanem a jövőbe is bepillanthatunk.

Roger Bacon így meg is sejtí a modern kulturának és technikának ragyogó lehetőségeit, ami miatt azután varázsló hírébe és boszorkányság gyanújába keveredett, noha már eleve tiltakozott a bűbájosság vádjá ellen, rámutatva, hogy tisztán emberi tudás és ügyesség által milyen csodálatos dolgokat fognak még megszerkeszteni. Azt állítja, hogy lesznek még majd evezősök nélkül mozgó folyami és tengeri hajók, amelyek egyetlen ember irányításával gyorsabban haladhatnak, mintha tele volnának evezősökkel. „Hasonlóan készülhetnek — mondja — olyan kocsik is, melyek igavonó állatok nélkül is hihetetlen gyorsasággal haladnak.” Fognak

csinálni repülő gépeket, amelyek segítségével az ember madarak módjára halad a levegőben. Lesznek kis gépek végtelen nehéz súly megemelésére és leengedésére. Sőt még tovább megy. „Műszerek segítségével le lehet menni a tengerek és folyók fenekére életveszély nélkül. Számptalan ilyen dolog készülhet még, így folyamhidak oszlopok nélkül és még más eddig hallatlan gépezetek.”

Mind ezek a jóslások és azok az eszközök, melyeket Roger a természet titkainak megismerése alapján maga is szerkesztett, megriasztották és ellene fordították kortársait, ma viszont az utókor elismerését válthatják ki. Es csak fájlalhatjuk, hogy ezeknek a késői találmányoknak víziója nála mindjárt mások szenvedélyes támadásával és sértegetésével párosult, mert enélkül talán elkerülte volna rendjének elnyomását, kortársainak ellenkezését és a saját sorsának tragikus alakulását is.

Úttörő meglátások a tudomány minden körében

Az a körülmény, hogy Roger Bacon terveit és eszméit a pápának őszintén elmondhatta, új lendületet adott szellemének és munkálkodásának. Nem állt meg eddigi Opusainál, sőt a harmadik után csakhamar megkezdte egy negyediknek, az *Opus principale*-nak megírását, amelyet szintén a pápának akart elküldeni. Ebben a grammatika, logika, matematika, fizika, a természettudományok és a természetbölcselet, majd a metafizika és az etika tárgykörét akarta kidolgozni. Egy ilyen összefoglaló munka megírására az a meggyőződése sarkallta, hogy egyetlen igazság sem izolált, hanem az összes tudományokkal szoros kapcsolatban áll. Enciklopédikus művén tíz évig dolgozott, de azt teljesen be nem fejezte. A fennmaradt töredékek egy általános természettudomány alapvetésének tekinthetők.

Különösen vonatkozik ez a „De multiplicatione specierum” című részre, amely a „species” fogalmát nem a skolasztikusok értelmezésében használja, hanem a maga természettudományos elgondolásában, s lényegében azt jelenti, amit ma az energiaváltozás és terjedés elvén értünk. A „species” szó nála elsősorban minden tevékeny állag első energiái hatását jelenti, amely minden testnek általános és egyetemes vonzóereje felismeréséhez vezet. Roger szerint az egyetemes vonzóerőnek a mágnesség csak egyik erősebb fajtája. Ebben a vonzóerőben látja Roger minden természettudomány matematikai vonatkozását, miután ez a vonzóerő és energetikai hatás számokban és arányokban is kifejezhető. Kifejti, hogy az erő bármilyen formájában hasonló módon terjed, sőt vannak előttünk ismeretlen, illetve láthatatlan fénysugarak is. Mellékes, hogy erre Rogert az a hamis feltevés vezeti, hogy a hiúz a kőfalon is keresztüllát. „Valóban — jelenti ki Roger — az energia (species) áthatol érc-tömbökön hang és hőerő alakjában, tehát áthatolhat fényalakban is, de már arra gyenge, hogy a mi szemünket látásra ingerelje.”

Az energia terjedésének törvényei Roger szerint leginkább az optikában érvényesülnek. Ezért mondja az optikát a természettudományok legjellegzetesebb típusának. Nemcsak a régi optikai ismereteit foglalja össze, hanem eredeti módon meg is világítja azokat, úgy, hogy a későbbi természettudósok éppen ezt a művét ismerik és használják leginkább. Különösen részletesen fejtegeti a szem anatómiáját és fiziológiáját, s foglalkozik a fény visszaverődésének és törésének törvényeivel. Ezzel kapcsolatban keresi e törvényeknek a gyakorlatban való alkalmazását s megállapítja, hogy a fényt lencsékkel és tükrökkel úgy törhetjük és hajlíthatjuk, ahogyan az a gyakorlatban leghasznosabb és legszükségesebb. Lehetségesnek mondja például, hogy alkalmas szerkezettel hihetetlen tá-

volságból olvashassunk el egészen kicsi betűket, megszámlálhassuk a homokszemeket. De nemcsak a látcsőnek, hanem ugyanígy rájött Roger a szemüveg készítésének fizikai elveire, valamint a hadi célokat szolgáló gyújtótűkrök — a fényszórók — alkalmazásának lehetőségeire is. S nem árt emlékeztünkbe idézni, hogy a távcsövet csak háromszáz évvel Roger után találták fel, és sok más elképzelésének fizikai alapelveit is, amelyeket ő fedezett fel, csak sok századdal utána hasznosították. Roger behatolt a fény természetébe is, amennyiben a fényt hullámelmélethez hasonló feltevessel magyarázza. Megállapítja, hogy a fény terjedése nem pillanatban, hanem időben történik, nem mehet végbe teljesen üres térben, hanem terjedéséhez valami közvetítő anyagnak, közegnek kell lennie. Ő találta fel valójában a puskaport is, amellyel egészen új harci eszközöket lehet készíteni.

Azonban ha Roger Baconnak a modern technikára való hatását teljes egészében akarjuk megismerni, nem hagyhatjuk ki a kémiát, vagy mint akkor nevezték az alchimiát sem. Emiatt vesztette el 1257-ben tanszékét és emiatt került varázsló hírébe. Valóban csodálatos tudása e téren nem csekély megdöbbenést és bámulatot váltott ki nemcsak korának embe-reiben, hanem még a mi korunk tudósaiban is. Ugyanígy meglepő a földrajzban való jártassága. Keresi az okot, ami az éghajlatok változását hozza létre. Megrajzolja a városok és ismeretlen helyek térképen való helyét, szélességi és hosszúsági fekvését, megjelöli a folyók medrét, országok fekvését, tengerek határait. Kifejti, hogy az egész földkerekséget egy tudós társaságnak kellene felmérnie és így a földet pontosan meghatározni. Bizonyítja a föld gömbalakját, leírja a föld túlsó, ismeretlen részének közelvaló fekvését. Ezt a gondolatát vette át Pierre d'Ailly közvetítésével Kolumbusz Kristóf, ez készítette őt Amerika felfedezésére. Roger azt állította ugyanis, hogy Keletafrika egészen közel esik Nyugatindióához, s a közöttük levő tenger nem lehet nagyon széles.

Roger Bacon már azt tartja, hogy a többi égitestek anyaga semmiben sem különbözik a föld anyagától. Ezt a tételt később Galilei és mások igazolták. Több-kevesebb eredménnyel foglalkozik az égitestek köb-tartalmának kiszámításával, helyzetének megállapításával, távolságuk mérésével. Rájött arra is, hogy a korabeli magyarázat helyett lehetne a csillagok mozgását alkalmasabb módon is magyarázni, s így a geocentrikus ptolomeusi elv feladását már előkészítette. Kopernikusz és Galilei az ő nyomán haladtak tovább és az ő meglátását igazolták.

Az égitestek mozgásával kapcsolatban észleli Roger az időszámítás hibáit is, elkészíti és táblázatokba állítja e hibák kijavítási lehetőségeit. Az egyházi naptárról az a nézete, hogy a szentírás szövegének megrontása mellett ez a világ legtűrhetlenebb tévedése. Sajnos, ennek a megállapításának igazolását és alkalmazását sem érte meg; 300 évnek kellett eltelnie, míg XIII. Gergely pápa, teljesen az ő érvei alapján végrehajtja a Julián naptár kijavítását.

Közvetlenül, vagy közvetve az újabb kor valamennyi bölcselője és természettudósa Roger Bacon nyomdokaiban jár. Kortársai azonban egészen más szemmel nézték és ítélték meg őt. Emberi fogyatékoságai, félreértett és félremagyarázott szavai lassankint előkészítik sorsának újabb rosszrafordulását, sőt tragikus betetőzését.

Bebőröznés ellenére

Etienne Tempier párizsi érsek 1277. március 7-én 219 tételben összefoglalta a mindjobban terjedő veszedelmes averroista tanítást, mely Aristoteles neve alatt terjedt nemcsak Párizsban, hanem szerte a tudomá-

nyos világban, sőt a nép körében is. Az elítélt tételek közé azonban beillesztett néhány olyan aristotelesi tantételt is, mely nem az avverroista, hanem a *Nagy Szent Albert* és *Szent Tamás* féle keresztény aristotelizmus sarktétele volt. E hivatalos elítélés tehát nem egyenesen Roger Bacon ellen irányult, mégis végzetessé vált az ő számára is. A kárhoztatott tételek között szerepel ugyanis egy, mely megbélyegzi és eretneknek nevezi a „cselekvő értelem” (*intellectus agens*) különálló voltát, melyet az averroisták úgy magyaráztak, hogy csakis egyetlen ilyen értelem létezik és ez az összes emberek közös tulajdona. Roger Bacon nem tanította ugyan, hogy csak egy cselekvő értelem létezik, mely az egész emberiség közös java, de azt vallotta, hogy igenis létezik különálló ilven értelem: „intellectus agens separatus”. A Párizsban kárhoztatott tételek között volt olyan is, mely az okkult tudományokat sujtotta, tiltotta az összes „boszorkányságot” űző és tárgyáló könyveket, sőt a „babonás tudományokat” is.

Baconnak előszeretete és jártassága az asztrológia és a természet rejtett titkainak kutatása terén ismert volt sokfelé. Nem csoda tehát, ha a párizsi kárhoztató határozatot némelyek reá is vonatkoztatták. De mintha ő maga is érezte volna annak ellene irányuló célzatát, nyughatatlan, heves és mindig támadni kész eszévé azonnal síkra szállt a kárhoztatott tudományok védelmére. Lázasan gyorsasággal megírta *Speculum astronomiae* című művét, melyben nem a támadott fél szerepét vállalta, hanem a támadóét. Kárhoztatja Templier éreket megnyilatkozását, az elítélő határozatot tévesnek és a döntést illetéktelennek nyilvánítja.

Az érekek nem maradtak tétlenek, de nem maga járt el, hanem a rendi előjárókon keresztül intézkedett, hogy Roger Bacon ne keresztelkedhesse szándékait. Hieronimus d'Ascoli ferences generális, miután rendi tanácsosainak nagy részével a kérdést megtárgyalta, Roger Bacont elítélte, tanításait, mint gyanús tanokat elvetette, reá pedig a leghigorúbb büntetést szabta ki, amit az akkori rendi szabályok értelmében lehetett: rendi börtönbe záratta.

A szerzetesi börtönbüntetés lényege abban az időben — bár a leghigorúbb rendi büntetés számba ment — inkább internálásnak tekinthető, melyben a nyilvános szereplés, működés teljesen fel volt függesztve és az elítélt bizonyos vezeklést volt köteles tartani. Ha pap volt, a szent cselekmények gyakorlásától is eltiltották. Am Roger minden valószínűség szerint nem végezte el a teljes teológiát, s egyszerű klerikus maradt, mint nagy rendalapítója, Asszisi Szent Ferenc és sokan mások is rendjében. Nincs pontos feljegyzés arról, hogy büntetése meddig tartott, de abból a körülményből, hogy 1292-ben újabb művet írt *Compendium studii theologiae* címmel, arra következtethetünk, hogy büntetése körülbelül 14 évig tartott. Utána azonban már semmi történelmi adatunk sincsen Roger Baconról. Úgy hiszik, hogy valószínűleg 1292-ben, esetleg 1294-ben fejezte be tragikus sorsú életét.

Bármennyire is elítélte őt kora és rendi előjárósága, bármennyire gyanúsnak találta is az akkori bölcséleti és teológiai közvélemény Roger Bacon tanítását és szerepét, gondolatai és eszméi áttörték az idő és a kor akadályát, megmozgatták és ihlették a későbbi tudósokat. Természettudományos módszere, tudása, meglátásai messze megelőzték korát és jelezték egy új kor hajnalát.

Mint hogy csodálatraméltó tudását és kutató munkáját egyes modern kritikusok az egyházzal állítják szembe, hangsúlyosan meg kell állapítanunk, hogy az egyház maga soha nem ítélte el őt, hiszen mindvégig engedelmes és hű fia maradt. Rendi előjárói tiltották el az akkori általános

rendi határozatok értelmében: először a nyilvános működéstől, másodsor a külvilággal való érintkezéstől. S nem kétséges, hogy mindkét közbelépésnek megvolt az akkori rendi keretek között az érthető háttere.

Az első esetben nem is annyira Roger tanításai, mint inkább a skolasztikával való szembehelyezkedése, az akkori nagynevű magiszterek osztorozása és sértegetése váltotta ki büntetését, hiszen éppen akkoriban támadtak a renden belül olyan filozófusok és teológusok, akiknek művei és tanításai az egyház hivatalos elítélését vonták maguk után. Okkal vagy ok nélkül, de ezek közé a „gyanús” személyek közé sorolták Rogert is és meg akarták akadályozni, hogy a rendnek ő is ártalmára legyen.

A második esetben másról volt szó. Akkor éppen új eszközeinek felalálása, varázslatosnak vélt kísérletei ütköztek a ferences rend egy másik áramlatával, melyet „spirituálisoknak”, vagyis a jámbor lelki életet élő szerzeteseknek neveztek. Ezek Szent Ferenc eredeti, puritán életmódját akarták követni s a rendet is ebbe az életformába visszahívítani. Ellen-szenvvel támadták főleg Szent Bonaventurát, aki a filozófiai tudománvo-
kat és általában az új tudományos irányzatot akarta a ferences rendben meghonosítani. Tudjuk, hogy Roger Bacon nemcsak ismerte őt, hanem a szent egvéniisége, tudománya, életszentsége nem kis befolyást gyakorolt rá. A spirituálisok támadása azonban nemcsak Bonaventurát, hanem a rendi előliárokot is érte, akik annak a tudományos lendületnek, amelyet Szent Bonaventura kezdeményezett, kaput nyitottak a rendben. Elgondolhatjuk, hogy a spirituálisoknak szemében milyen szálka volt Roger. Ilven körülmények között a rendi főelőliáró inkább a párizsi érsekre hallgatott és a római kuria részéről kapott figyelemzetést is követve a nagyobb rossz elhárítása végett járt el oly szigorúan Roger Bacon ügyében. De korántsem bélyegezte őt eretneknek, hamis tévtanítónak, az egyház ellenségének, vagy erkölcsileg romlott szerzetesnek. A legsúlyosabb vád, amit ellene felhoztak s amelynek értelmében ellene eljártak, az volt csupán, hogy gyanús és veszélyes elvei, tanításai, mesterségei vannak. Így azután csupán a világtól és a többi rendi tagoktól kívánták őt elszigetelni a maguk módja és a kor szokásai szerint. Hatását azonban ezzel sem tudták kiküszöbölni. A ferencesek között továbbra is voltak tizedesok, akik Roger Bacon szellemében dolgoztak és tanítottak, akik tudományát tovább felesztették. Példa rá Thomas *Bungay* magiszter, akit 1275-ben tartományfőnökké választottak, holott ő is tanította Oxfordban a természettudománvo-
kat, hangsúlyozta a tapasztalati, induktív módszert, akárcsak Roger. Abban a vajúdo században tehát, amelyben Roger Bacon született és élt, nyugtalan szelleme, ha nem is tudott egvényesen és zavartalanul fejlődni, mégis olyan volt, mint a gerjesztő kovász. Termékennyítően hatotta át rendjét is, ennek tudósait és a későbbi korok gondolkodóit is.

MÁJUS

*A dómmal szemben a téren csupa fehér szösz ez a vén nyárfa;
mintha kiöltözött volna, szorongó kései nászra.
Valahol egy kollégiumban diákok nyúzzák a harmonikát.
A bástya alatt bodzaerdő, sok-sok rezgő fehér tányérvirág.
Elszorul tőle a szív, milyen gyorsan elmegy az élet,
míg viszi, viszi, viszi a meleg nyári szél a nyárfapihéket.*

Rónay György

CSANÁD BÉLA VERSEI

ÖREG JEGENYE

A határban, a kőút mellett
áll egy hatalmas jegenye.
Az őszi szél cibálja, rázza,
pereg, pereg a levele.

A bátyám egyszer erre mászott;
anyám verejték verte ki,
valahányszor e fára nézett,
s a hőstényt mesélték neki.

Öreg jegenye, sajtó emlék:
egy gyermek a legtetején
hintázva ring halálveszélyben,
— szinte a felhők peremén.

BALLADA

Alkonyodott. Egy dombon álltak.
Ezt a tájat sosem felejttem.
Két páncélos a domb mögötti
fenyegető nagy szürkületben.

A katonák a dombon álltak
szivetszorító árvaságban.
Nem az ellenséget keresték:
a menekülést a halálban.

Köröskörül a néma erdő
könyörtelen vad kerítése,
a az arcukon halál és rabság
egymást ölő vetélkedése.

Gépfegyver szólt a végtelenből,
s megvillant túl az esti réten
a fegyverek gloriolája,
a haldokló nap kráterében.

Két vers a „Misztikus szerelem” ciklusból

IGEN, EMLÉKSZEM

Igen, emlékszem. Szomorú
s magános volt a lépted.
Néztem utánad szótlantul,
az esti fák kísérték.

Sokáig álltál a sötét
utca torkolatánál,
a téren. Boldog fordulat
pillanatára vártál,

de érzéketlen voltam ily
irgalmas támadásra.
Ha akkor felnyújtom kezem
hivogaton, kiáltva!...

Azóta látomás gyötör:
mindig ott állsz a téren,
s Téged látlak az utakon
a fák kíséretében.

MEGDÖBBENTŐ

Megdöbbentő, mily más az arcok
szépsége minden pillanatban.
Szemed végtelen tengerének
változata számlálhatatlan.

A felfedezőik örömeivel
köszöntelek, ha újra látlak.
Megérkezel, s más lesz az íze,
a hangja, színe a világnak.

Mindent újjá teremt az arcod
s kifogyhatatlan leleményed.
A szüntelen meglepetések
örökös mámorában élek.

BABITS MIHÁLY DIÁKÉVEINEK NYOMÁBAN

Babits Mihály pécsi diákéveinek eddig ismert belső és külső történetét szeretné néhány adattal kiegészíteni ez az emlékezés.

Az 1900—1901. iskolai évben jártunk. Mi, ekkori első gimnázisták, voltunk az utolsó kis diákok, akik még láttuk *Babits Mihályt*, az öreg diákot, aki a nyolcadik osztályt végezte a pécsi ciszterci gimnáziumban. Első emeleti, délre tekintő folyosónk, amelyen az I—II—III. osztály volt elhelyezve, egyenesen torkolt bele az iskolának keleti, a Széchenyi-térre nyíló homlokzatába, ahol a VII. és VIII. osztályok tantermei állottak. A két folyosó találkozásánál kanyarodott fel a lépcsőház. Ezen tolongtunk fel reggel, sűrűn egymás mellett szorongva, kicsinyek és nagyok, amíg az első emeletre érve osztályainkba szét nem osztottunk. S ezen hőmpölygött le, a tanítás végeztével, áradatunk el nem használt temperamentumunk viharos sodrával és özönlött ki az iskola kapuján. Az órák közötti tíz percekben izgatott kíváncsisággal és félve mertünk néha-néha átsurranni a felső osztályosok folyosójára, amelynek komoly, higgadt, férfias hangoktól morajló, de azért mégis diákos derűben fénylő levegője mintha egy világ messzeségében állott volna a mi színesen kacagó, lármás, rohanó, játékos pillanatokra szétomló, kaotikus és a még a tanári „vigilantiát” is elborító zsvajuktól.

Lassan azonban megismertük a mi nyolcadikosainkat, és így, ha lát-hatatlanul is, mégis valami fölemelő érzülettel kerültünk közelebb hozzájuk. Volt ebben a magatartásban egy kis rátartó büszkeség és sok családias öröm. Kit gyönyörű énekkari hangja után kedveltünk meg, kit ünnepi, szavaló páthoszáért, zengő, szép szavaiért, kit atletikai remeklése miatt, kit pedig — mint *Babits Mihályt* is — hírnevéért, amely messze magasodott fölénk. Amúgy szerénysége, finom, halk modora, kedves előzékenysége szinte észrevétlenné tették: úgy kellett felfedezni. De ugyanakkor különös hírek szálltak el róla és szűrődtek le a mi rajongásra és kritikus kíváncsiságra egyaránt hajlamos világunkba. Így tudtuk meg, hogy *Babits Mihály* költő, nyelv-képzeletén és forma-érzékeny nagy ígérlet kelete csillog; hiányzik róla minden elnyűtt és elkopott önképzőköri „ars poetica”; egyéni útja és hangja van. Így hallottuk meg, hogy egy másik, szintén kitűnő diáktársával, az egy osztállyal feljebb járó *Surányi Miklóssal* egvűtt, az önképzőkörben sokat szerepel. Így értesültünk róla, hogy érdeklődésének középpontjában a magyar nyelven kívül a latin és görög klasszikusok állanak. Órák előtt, köréje csoportosult társai között ő fordít, magyaráz: Egyébként passzív, energiátlan és egy kissé félszeg egyénisége ilyenkor a szellem világító hevületében lobogott.

Ki gondolta volna 1900-ban, hogy a mi diáktársaink köréből majd egy történelmi kihatású nemzedék-váltás folyamata fog elindulni!? Ki hitte volna, hogy a mi I. osztályunk 1908-ban már *Babits Mihály* ország-szerte elismert, vagy vitatott költészetével fog találkozni!? Erről beszélt már akkor nekünk nagyszabású magyar tanárunk, *Tordai Ános*, akinek harmonikus, mértéket tartó, de jövőjáró didaktikája segített bennünket, immáron nyolcadik osztályosokat, ahhoz, hogy világos látással, biztos iz-léssel s a bennünk kezdődő utókor szép és ünnepi emlékezésének első koszorújával fogadjuk *Babits Mihályt*.

Babits Mihály nem volt pécsi származású. Szekszárdon született 1883. november 26-án. Édesatyja *Babits Mihály* törvénytudós bíró, édesanyja *Kelemen Aurora*, *Kelemen József* szekszárdi törvénytudós bírónak és ne-

jének, Rátz Innocenciának legidősebb leánya. Babits szülei 1891 májusában költöztek Pécsre, amikor édesatyját ide ítélőtáblai bírónak nevezték ki. Kortársi vélemény szerint: „Fényes tehetségű, ritka képzettségű jogász volt, az igazságszolgáltatás minden jogterületén kiváló jártassággal. Kuriai bíró kinevezés előtt állott, amikor 1898. május elején, 53 éves korában meghalt.” Özvegye hamvait 1930-ban vagy 1931-ben Szekszárdra szállíttatta.¹

A Babits-család Pécssett — Kelemen József ítélőtáblai bírónak, a család rokonának tudása szerint — először a Ferenciek utcája bal oldalán, a templom folytatásában álló, hosszú Stirling-ház nyugati szélén lakott.² Viszont Babits Mihály egy 1934-ben adott interjúban így emlékezett: „Kertes házban laktam a Xavér utcában.”³ Ebből az első lakásából azonban a család csakhamar átköltözött a Klimó utca 16. számú Brunner-féle házba (ma: Landler Jenő utca 8.) s itt lakott édesatyja haláláig. Ezután az édesanya Szekszárdra tért vissza, Babits Mihály pedig anyai nagybátyjához, Kelemen Mihály ny. főtörzsorvoshoz került, aki agglegény volt. Lakása a Hunyadi (ma: Mátyás király) utca nyugati sarkán állott. Ennek vasrácsos kerítéssel ellátott kertes udvara — de sokat jártunk el mellette — lenyúlott az alatta húzóód Zrinyi utcába. Egy itt lévő szárnyépületnek a Zrinyi utcára nyíló egyablakos szobája lett Babits Mihály otthona mindaddig, amíg az érettségét le nem tette. A kegyeletes emlékezés 1956. május 20-án emléktáblával jelölte meg ezt a néhai diáklakását.

Babits Mihály az elemi iskola II(?)—III—IV. osztályát a pécsi Belvárosi Népiskolában végezte, amelynek élén a mi emlékezetünkben is áldottan élő Repich Vince igazgató állott. A III-ban osztálytanítója Mihálovics Antal, a IV-ben pedig Repich Vince volt. Annak, hogy Babits Mihály az elemi elvégzése után ennek szomszédságában álló ciszterci gimnáziumban folytatta tanulmányait, nyilvánvalóan családi hagyományaiaból voltak eldöntő okai. Édesatyja ugyanis V—VIII. osztályos korában szintén ennek a gimnáziumnak volt a növendéke s itt érettségizett 1864-ben.⁴

Magától lép elénk a kérdés, amely megoldást vár: milyen volt a diák-Babits egyénisége s hogyan alakultak ki szellemi világának első vonásai?

Tipikus vagy sablonos fiataalkori vonások teliesen hiánvoztak róla: csak önmagához hasonlított. Már kis korában feltűnően zárkózott, csendes és hallgatóg, szinte befelé élt. Barátai nem voltak, közös játékokban avagy társaságokban nem szeretett résztvenni. Ezekből talán passzív természetete, félénk és szórakozott módozra és érzékenysége tartották vissza. Az egyetlen család, amelyet gyakran felkeresett, s ahol később egy ideig kosztos diák is volt, a József utca 8. szám alatt lakó özv. Declava Béláné otthona volt⁵, ahová mint rokon is szívesen vágvódott. Itt kereste fel gyakran anyai nagybátyjának testvérét, Kelemen László kanonokot is, aki Rómában végzett, s akinek nagybátyjától Kelemen József nagypréposttól örökölt értékes könyvtára volt.⁶ Elsőnek feltűnő és mindvégig megmaradt érdeklődését azonban — a sakkon kívül — csak egy tartotta ébren és vonzotta mindig mélyebben: a könyv, amelynek kultusza anyai ágon csakúgy, mint atyain öröklődött át szellemi alkatába. „Napról napra jobban érzem — írta egy diákkorához közel eső, 1906. február 21-én kelt levelében, Bajáról, Kosztolányi Dezsőnek — mily természetes és szoros folytatása vagyok becsületes magyar őseimnek, s Nagyapának, aki végigküzdötte a szabadságharcot, könyvtárt gyűjtött és szerette a verseket.”⁷ Ugyanitt hivatkozott édesatyjának csak tudományos jellegű modern műveltségére is. Ezt a családi hagyományt ő szakította meg azzal, hogy elhajlott a jogtudománytól és egészen az irodalom eszményeinek szolgálatát választotta hivatásul. E részben sokat köszönhetett helyzetének.

amely megnyitotta előtte Kelemen Mihálynak a Hunyadi utcában álló könyvtárát, amelynek gyarapítása 1919-ben történt halálával zárult le. Tüskés Tibor gondos kutatásai után⁸ tudjuk, hogy ez a könyvtár 4428 művet 4719 kötetben számlált, s nagyobb részben ismeretterjesztő, a többiben pedig szépirodalmi munkákat foglalt magában. Babits kedves olvasmányai Verne, Dickens és Jókai voltak. Az otthoni könyvtáron kívül ott állott előtte a gimnázium több ezer kötetből álló ifjúsági könyvtára is. Olvasmányainak hatása alatt alakul ki benne, irodalmi hajlamaira és vonzalmaira jellemzően, első aktív mozdulata: folyóiratot szerkeszt és ír, amelyet saját rajzaival illusztrál.⁹ Részleteiben arról éppen úgy nincsen tudomásunk, hogy Babits kis lapjában miket és mikről írt, aminthogy azt sem tudjuk megállapítani, hogy lapjának a családi és rokoni olvasókon kívül volt-e nagyobb: iskolai osztályú nyilvánossága. Nem valószínű.

Ezzel a könyv-világba visszavonuló elszigeteltséggel és elkülönüléssel már a diák-Babitsban szükségképpen kezdett kifejlődni a kedélyének és intellektualizmusának elmagányosodása, amely később legmarkánsabban uralomra jutó vonása lett. Eleinte nem eszmél rá, félszegségén, különködéseinek jelentkező hatásával nem törődik, kulturájától még meg nem viselt és meg nem hervasztott, kedves frissességével és fölényes szellemét megvillantó humorával védekezik ellene és játssza ki. A családi hagyomány erre nagyon rávilágítóan őrizte meg Babitsnak egy diákkori esetét. Megtörtént, hogy a Pécssett szokásos viharok Babitsnak hol a fejéről sodorták le a kalapiát, hol pedig az ernyőt fordították ki a kezében. Ő azonban nem futott kalandja után, sorsára hagyta, ernyőjét pedig eldobta. Az édesatyai szóra állítás előtt védekezése csak ez volt: „De én nem lehetek neveltség tárgya főleg az utcai járó-kelők előtt!”¹⁰

Igen, én, ez az én! Még nincsen készen, vonásai még csak érnek, de — akármilyen furesán, különösen — már egyéni hangja van és a maga stílusával tud felelni a világ benyomásaira. Ez az én így is, magára redukáltan is, már valami felsőbbes igény, amely egyéni létforma felé tart. Szükségképpen nő ki belőle az organikus vágy, hogy magánva védelméül és a külső világgal szemben fölényt biztosító menedékkül belső világot teremtsen. Az én-tudatnak ez az önmagát először megsejtő és élvező szellemi öröme Babits Mihály diák-életének jövőjére kiható és önmagán túl mutató legfontosabb eseménye, költői életének láthatatlanul elinduló első, igazi, nagy fejezete, jellemzőbb, mint annak tudása, hogy változóan jeles és jó rendű tanuló volt. Ez kezdődött abban a kicsi, egyedülálló diákszobában, s ebben foglalható össze Babits Mihály diákéletének esszenciája.

Babits Mihály maga is gyakran visszatér ehhez az ifjúkori énjéhez és élményt nyújt késő költői szenzóriumának különös megvilágítású önportréjához. Legmélyebben s valami fájdalmas megsóhajtással világít be ennek az én-jének a távlataiba lírai emlékezése:

*Nekem nem volt barátom,
tőlem mindenki fut,
társaim elkerültek,
mint idegen fiút,
idegent, megvetettet,
ki mindig mostoha,
kit senki sem szerethet,
nem is szeret soha,
Magányosnak születtem,
baráttalan vagyok.*

(Egy szomorú vers)

A *Gólyakalifa* hősenek, Táborny Elemérnek önéletírásában a fiatal Babitsra ismerünk. Jellemzése epikusan részletező, de sejtetett lét-hangulatán itt is rajta borong annak az átélése, hogy idegen a világon.

„De azért diák voltam én is, egyformán boldog a lapdatéren, a tánciskolában és a könyveim között: még vidám, játszó gyermek és máris egy kissé komoly filozóf” (7. l.).

„Mondja neki a doktor úr, hogy ne olvasson annyit — szólt édesanyám. — Mindig olvas, képzelje doktor úr, még ha vizitben vagyunk is, ő azt nézi, van-e valami könyv a szobában, és sokszor abban lapozgat, ahelyett, hogy részt venne a társalgásban.” (65. l.)

Ezeket az adatokat, Babits Mihály kezdődő én-vonásait igazolja a kortárs-émlékezés is. *Franck* Richárd, Babits Mihálynak nyolc éven át osztálytársa és kedves barátja, egy vele kapcsolatos, első gimnazista korukba visszanyúló élményüket, egy hozzám 1962. február 3-án írt levelében, így idézi fel. Babits Mihály egy alkalommal *Franck* Richárdot meghívta hozzájuk uzsonna-kávéra. A „gyerekes szorongással” megjelent jóbarátot elragadta Babitsék gyönyörű lakása, de különösen nagy hatással voltak rá az udvaron felállított tornaszerek.

„Volt ott mászórúd, gyűrűhinta és korlát. Nekem, az egykori falusi gyereknek, mi kellett több? Azonnal kipróbáltam valamennyit és nem tudtam betelni a gyönyörűséggel. Miska — nagy csodálkozásomra — valahogy nem osztotta teljesen kitört örömet. Szelíd, de egy kissé szórakozott, közömbös arccal nézte tornamutatványaimat, amelyeket ő nem látszott túlságosan nagyra értékelni. De aztán mégis, egy kissé félszegen, felkapaszkodott a gyűrűhintára, és térdben megemelte lábait, hogy azután néhány himbálás után unottan félreálljon... Amikor azonban Miska mamájának hívó szavára bementünk a gyerekszobába, és a jó tejszínes, édes uzsonna-kávét elfogyasztottuk, Miska egyszerre felélénkült. Odavezetett a szoba egyik sarkába, elővette kis leánytestvérének összehajtható, képes kartonjait, és azokat felállítva, belőlük a szoba fénves padlóján egy szabályos kört formált. Kíváncsian néztem: mi lesz ebből? Miska tovább kutatott a játékszerek, képeskönyvek között és egyszerre ragyogó arccal visszajött. Megtalálta, amit keresett: egy verses könyvet! Azután beleállt a képes kartonokból készített várba, kinyitotta a könyvet és fénylő szemekkel kezdett olvasva szavalni a kezében tartott könyvből. Tágra meresztett szemekkel, értetlenül bámultam rá és csak hallgattam, hallgattam a tíz éves Babits Miska vékony gyermekhangú szavalását. Szemem közben lopva kikandikált az udvarra, ahol a tornaeszközök álltak és anynyi gyönyörűséget ígérve integettek felém. Szinte mágneses erővel vonzottak a szabadba, fel a mászórúdra, fel a hintára. korlátra, izmok feszülésére, kacagó, kisfiúsan jókedvű ugrándozásra! De Miska csak tovább szavalt, és nekem nem volt szabad látható örömét megzavarnom! Még egy búcsúpillantást vetettem a tornaeszközökkel ékes udvarra, aztán odafordultam Miskához, aki immár befejezte szavaló felolvasását. Mi volt a vers, amelyet Miska oly nagy buzgalommal olvasott azt sem én nem tudtam, sem pedig Miska kis húga, aki szerényen meghúzódva a sarokban, babáival játszadozott...”

Nehéz, kényes és sok eséllyel jár az az út, amely arra vállalkozik, hogy valószínűsítse azt a hatást, amelyet Babits Mihály egyéniségének kibontakozására tanárai gyakoroltak. E szempont felvétele azonban a történeti igényen kívül a lélektani látás és megértés teljessége miatt is elmellőzhetetlenül szükséges.

Két igazgatója volt: *Inczédy* Dénes 1893-tól 1900-ig és *Vass* Bertalan 1900-tól 1901-ig. *Inczédy* Dénes a mennyiségtan és természettan tanára.

Egyéniségében és munkájában harmonikusan valósult meg a XIX. század egyik nagy érték-eszménye: a tanár. Igazgatóságának idejére esett tanári munkodesenek 30 éves jubileuma, 1895. május 27-én. Ennek ünnepi programjában két olyan esemény volt, amely az akkor II. osztályú Babits Mihály lelkére igen hathatott. Az ünnepélyen saját versét szavalta el *Váradi Antal*, a gimnázium egykori növendéke. Ő volt az első országos nevű költő, akit Babits Mihály látott. Váradi Antal sokszor visszatért öreg iskolája falai közé. Ilyenkor mindig bement a VIII. osztályba, ahol a második pad-sor közepén lévő egykori helye előtt eltűnődő meghatottsággal állott meg s mindig kezét fogott diák-utódjával. A középtermetű Babits Mihály is ezen a tájékon ünnetett. Vajon találkozottak-e? Más költemény is szerepelt ezen az ünnepen. *Gyikos Péter* tanár nyújtotta át Inczedy Dénesnek a kalocsai jézusársasági gimnázium „poeta doctus”-ának, *Rosty Kálmán*-nak latin nyelven írt „Enthusiasmus”-át. A jelenet a régi humanista emlékek stilizált ragyogásával vonta be a jubileumot. A kis Babits Mihály meg messze volt attól, hogy élvezze a költemény asclepiadesi szerkezetének alkati szépségét: az emelkedés és elnyugvás szintézisének egységét, amelynek egykor majd maga is mestere lesz. Nem értette meg a tanári hivatást magasztaló sorokat sem:

*Triste est timeri ! Nempe benignitas
Clemensque magni pectoris indoles
Et dextra virgae parca, victrix
Corda rapit facilisque plausus.*

Arra sem gondolt, hogy ő is fog latin verseket írni, az elsőt tíz év múlva: 1906 elején. A fontos azonban az, hogy most találkozott először a latin nyelvnek élő képességeivel. Babits Mihály latin és görög „korszaka” csak később fog kialakulni. De ki tudja azt meghatározni, hogy mikor kezdődött el benne ennek az antik ihletnek a fuvalata, s a gyermekkori nyugvó benyomásoknak meddig tartott a néma ideje, mi volt a tudat-alatti útja és munkája addig, amíg őt irodalmi életének és fejlődésének új fordulatahoz nem segítették?

Második igazgatója, *Vass Bertalan* 1900-ban, *Inczedy Dénes* halála után, Székesfehérvárról került a pécsi gimnázium élére. Jövetelét megelőzte képzettségének és kulturájának híre. Megírta Horvát István igen értékes munkájú életrajzát és kiváló szónok volt. *Vörösmarty Mihály* születése százados évfordulóján Székesfehérvárott tartott ünnepi beszéde annak idején feltűnést keltett.

Ami Babits Mihály tanárait illeti, az egy úgynevezett „nagy tanári kar” volt. Soraiból került budapesti egyetemi katedrára, Babits Mihály-nak gimnáziumba lépése előtti esztendőben, *Békefi Remig*. Ugyancsak ennek a tanári karnak volt tagja *Greksa Kázmér*, Babits Mihály-nak felsőbb osztályokban a magyar tanára, aki később Zágrábban lett egyetemi tanár. Jellemző vonása volt ennek a tanári karnak, hogy benne nemcsak a humanum tárgyai, hanem a mennyiségtan és a természettudományok is kiváló erőkké váltak képviselve. Babits Mihály tanárai, kevés kivétellel, még a mi tanáraink is voltak. Ez a közös emlék-kapcsolat ad elemző munkánknak pozitív alapot.

Ne tulajdonítsunk nagy jelentőséget neki, de ne is menjünk el kö-zömbösen sem az első felöltő tény mellett, amellyel Babits Mihály iskolai életében találkozunk. I–IV. osztályig mennyiségtan tanára *Szegedy Fülöp* volt. Ami Babitsot benne leköthette, az nemcsak szaktudása, hanem sokkal inkább műveltségének az a sajátos és ritka vonása, hogy kitű-nően tudott görögül és barátaival görögül levelezett. Ahogy ezt (s egyes

levél-részeket, kifejezéseket emlékezetünkben mindmáig megmaradottan) megtudtuk mi, éppen úgy tudhatta Babits is. Imponderabilis, alig lemérhető, inkább atmoszferikus jelenség, talán csak annyi, hogy a fiatal Babits valamire felfigyelt.

A III—VIII. osztályig Nemes Tivadar volt a történelem tanára. Kissé zárkózott, rideg ember. Hiányzott belőle minden retorika és páthosz. Elsősorban a szabatosan és pontosan megállapított tények érdekelték. Aztán tért át kedvelt és szinte modorosán következetes szempontjára: a történelmi tények értelmének és jelentőségének látására és megláttatására. Csak ezek felismerése jelentette előtte a történelmi tudást. Ez a módszer alapjában nem volt más, mint a diák-gondolkodás bevezetése egy kis történet-filozófiába, amelyben már néha felvillantak szociológiai sejtetések és vonatkozások is. A történelmi óráknak az események belső összetüggéseinek át való elmélyítése nenez munka volt, de igen gyümölcsöző. Ha Babits diák-életének akár alsós, akár felsős szakán elszó, konkrét részleteire gyakorolt hatása aligha mutatható is ki, kétségtelenül benne maradt szellemi fejlődése vonatában, és elképzelhetetlen, hogy erős intellektusa ki tudta volna vonni érdeklődését és vonzalmát e módszernek éppen olyan termékenyítő, mint szuggesztív ereje alól.

Úgy látszik, hogy már az alsós Babits Mihályt nemcsak szellemi képességeiért, hanem egyénisége kedves finomságaiért is megkedvelték tanárai. Erre vall az a bizalom, amellyel őt kérte fel osztályfőnöke, Csokonai Zsigmond, egyébként a latin és görög nyelv tanára, aki őt az I—IV. osztályokban a magyarból és latinból tanította, hogy a latin nyelvből váljalja el egy szegény sorsú osztálytársának instruálását — ingyen.¹²

A felső osztályokban nagy változás állott be tanárai sorában. Osztályfőnöke s egyúttal latin tanára Bitter Illés lett. Eredetileg latin—magyar tanárnak készült, de azután a latin—német szakot választotta. Valami azonban a magyar tanár titkon ápolt és művelt szenvedélyéből mindvégig megmaradt stílus-érzékében és diákjai irodalmi törekvéseinek megértésében. Surányi Miklóst írói pályájára ő indította el. Mint latin tanár tanításában formalista volt és a szerkezetek virtuóz kezelése felé irányította tanítványai nyelvtudását. A fordításban pedig a hűség és pontos szöveg-visszaadáson kívül a szép és elegáns nyelv igényeit igyekezett érvényesíteni. Mindez nem maradhatott nyom nélkül Babits nyelvészeti fejlődésében. Annak az elhatározásának, amellyel Babits érettségijekor bejelentett életpályáját: a jogot megváltoztatta s helyébe a tanárságot választotta, hajszálerei, ki tudja, nem Bitter Illésig vezetnek-e vissza, aki, félénk, bátortalan önbizalmatlanságára oly fölemelően s erősítően hatott; aki anyagilag is támogatta (valószínű, neki köszönheti, hogy megkapta a Lymburg-Styrum-féle 200 koronás ösztöndíjat), s aki később is, amikor már Babits neve irodalmat jelentett, szívesen találkozott vele. Hogy ez a találkozás nem történt meg annyiszor, ahogy azt mindketten szerették volna, az Babits tapintatán múltott, aki irodalmi harcok viharában állott, s ezért, anélkül, hogy bármit is feladott volna diák-kori eszményeiből, vált tartózkodóvá Bitter Illés, többi tanárai és osztálytársai irányában. Életük végén azonban összetalálkoztak. Bitter Illés és a nagy tanítvány majdnem egymás mellett is nyugosznak a kerepesi temetőben.

Babits magyar tanára az V. osztályban Mócs Szaniszló, a magyar és latin nyelv tanára lett. Egyéniségében volt valami sugárzó, derűs szeretet és jószág, amely mindenkit vonzott hozzá. Nagy túrista volt és rajongott a Mécsekért. Babitsra gyakorolt hatását a következőkben látjuk. Mócs tervnek — például a Toldinak — ő diktálta le a tartalmát, s ennek szóról

szóra való megtanulását kívánta. Ezzel a módszerrel az volt a célja, hogy alakuló nyelv-szeretetünkben fölébressze és érzékennyé nyugtalanítsa az irodalmi mondat gondolatát, mondat-hajlamot, mondat-érzéklet, mondat-tudatot és mondat-akusztikát neveljen fel bennünk. Babits később kifejlődött, egészen egyéni mondat-esztétikájának gyökerei ide nyúlnak vissza. Mócstól tanulta Babits a magánolvasmányok feldolgozásának módszerét. Ennek megfelelően írta le olvasmányainak tartalmát, erre szánt külön füzetbe s így állandósította bennük az olvasmányoknak rá gyakorolt hatását. Ez a rögzítés fegyelmet és rendet vitt be olvasmány-kultúrájába, amelyet eddig alkalmilag kezébe került könyvek olvasásával halmozott össze. Diák-legendák szóltak arról, hogy Babits hány ilyen magán-olvasmányi füzetrel ment érettségi vizsgálatára. Újat kapott Babits Mócsától az iskolai dolgozatok területén is. Ezt az újszerűséget magával hozta az V. osztályos magyar tanítás célja: a szerkesztéstan. (Tankönyvül *Koltai Virgil Szerkesztéstan*-a szolgált.) Mócs dolgozati tételeiben azonban az élményeztető tendencia is megjelent s ezek nyomán már élmény-dolgozatok készültek. El lehet gondolni, hogy az alsó osztályok nyelv-alakítás-gokkal foglalkozó magyar dolgozatai után mit jelentett Babits képzeletének kirobbanó szabadsága számára ilyen tétel: „Egy pusztuló kastély. Tompa Mihály *„Az öreg szolga”* c. költeménye alapján. — *„Beszámoló magánolvasmányaimról”*. — *„Gusztli, a peréces”*.¹³ (Genre-kép.) — (Gusztli az iskola 10 perceiben peracet áruló, öreg péksegéd volt. Sok-sok éven át oda tartozott a diákok folyosói életéhez, hangulatához.) Az az egy év, amíg Mócs Szaniszló az V. osztályos Babits Mihálynak magyar tanára volt, szervesen hozzájárult szellemi fejlődése alapvetéséhez. Érezte, tudta ezt maga Babits Mihály is. Ezért állított neki a *Timár Virgil fia* című regényében hálás emléket, éppen úgy, mint a későbbi életébe nagy hatással belépő *Dombi Márknak*.

Az mindennél világosabbnak tetszhetett, hogy Babits Mihály az V. osztályban görög nyelvet fog tanulni. Így találkozott össze *Gyikos Péter*-rel. Ez a kiváló latin—görög tanár a nyelvben látta összpontosítva és kifejezve mindazt, amit az antik géniusz mint értéket megteremtett s a világnak adott. Ezért örködött félő gonddal azon, hogy nyelvismeretét a legfinomabb árnyalatig állandóan ébrentartsa. Ez a belső nyugtalanság ihlette önképzése állandó és visszatérő módját: folyton olvasta a klasszikusokat. Ha végigment rajtuk, akkor újra kezdte őket. Így tartott ez az önmagát állandóan megújító folyamat haláláig. Még utolsó perceiben is egy Cicero- és Tacitus-kötet volt mellette. Könyvtárában megvoltak a klasszikusoknak legújabb német, francia, angol, olasz és spanyol kiadásai. Ez a tudás a diákok felé is nagy mértéket mutatott. S a tény az lett, hogy tanítványai tudtak, félelmetesen tudtak még késő korukban is. Babits nyelvismeretére és irodalmi tájékozódottságára jellemző, hogy amikor Gyikos Péter a VIII. osztályban, a második félévben „bizonyos kifejezéseket” kezdett lediktálni, mint olyanokat, amelyekre „az életben nagy szükség lesz”, akkor Babits gyors és biztos filológiai akribiával ismerte fel a kifejezések Herodotos-jellegét.¹⁴ Egyebekben Babits egész költészete át és át van hatva az antik világ szellemének erzetével és koloratúrájával.

Mócs Szaniszló örökét a további osztályok magyar tanításában *Greksa Kázmér* vette át. Greksa a magyar irodalomnak nemcsak kitűnő tudója, hanem költői művelője is volt. A műfordítás terén ez arányú képességére felfigyeltetően működött. Lefordította XIII. Leó pápa latin költeményeit. *Verses műfordítások az újabb francia költőkből* című művét a Kisfaludy Társaság jelentette meg. Kár, hogy ezt a munkásságát később abbahagyta.

Kiváló volt, mint ének-szövegíró is. Egyéniségének azonban legélénkebb és folyton gazdagon színező vonása a szellemessége volt. Emellett azonban ritka logikus fej is volt, aki gondosan ügyelt az irodalmi alapfogalmak világos átadására. Tanításának két olyan eredeti vonása volt, amely kétségkívül megfoghatta Babits érdeklődését. Az egyik Greksának az az útmutatása, amelyel az alkotás lélektanának vizsgálatára és ennek elemzésére hívta fel a figyelmet. Így ért el Babits arra a lélektani útra, amelyen feljutott ahhoz a szabad magaslathoz, ahol az egyéni látás és orientáció kezdődnek. Ez a már egyéni állásfoglalás és szemlélet magyarázza meg, hogy volt olyan dolgozat-tétel, amelyről Babits másfél füzetet írt tele.¹⁶ Greksa, aki nem szerette a hosszú dolgozatokat, a szorgalmi munka teljesítményén túlmenő értékeléssel fogadta mindig Babits dolgozatait. Greksa módszerének életszerű és korérzékeltető jegye volt az is, hogy az irodalom láthatárát nem zárta le tanítványai előtt: rávilágított a kortárs-nemzedék új íróinak sorára is.¹⁷ Ennek ismeretében a VIII. osztályban utolsó magyar dolgozat-tétele is ez volt: „Korunk lírája”.¹⁸

Greksa Kazmér nagyon kedvelte Babits Mihályt, s feltűnően kiemelkedő irodalmi ízlése, műveltsége és tájékozottsága miatt, amelyet osztálytársai is elismertek benne, sokra tartotta. Eppen ezért örült az önképzőkör 1900. szeptember 23-i ülése választásának, amellyel Babits Mihály lett az alelnök. Greksa sokat várt Babitstól. Tudta róla, hogy inaktív, nem előadó, és nem alakító tehetség, de csupa intelligencia, kultúra és előkelő szellemiség. Az önképzőkörök helyzete a század elején problematikus volt. Régi hírük, fényük, útjuk elkopott s keresték magukat, új helyüket és céljukat az irodalom és a pedagógia között. Senki sem látta ezt világosabban, mint Greksa, akinek az iskola 1899—1900. Értesítőjében jelent meg „Az önképzőkörökről” írt összefoglaló és megoldáshoz segítő tanulmánya. Babits nagyszerű szintézisben tudta egyesíteni Greksa elgondolásait: az önképzést és egyénisége sugallatainak szolgálatát. Így tudott kielégíteni minden igényt. Fájdalmasan kár azonban, hogy működésének tanúságtevő költeményei és tanulmányai csak névleg ismeretesek. E sorok írója már a tizes évek után hiába kereste őket. Talán még előkerülnek. A tanulmányok közül több szolt Vörösmartyról, születése századik évfordulójával kapcsolatosan. Izgató kérdés, vajon milyen lehetett az irodalomban Vörösmarty ihletével belépő fiatal Babitsnak első Vörösmarty-szemlélete. Amúgy Babits alelnökségének külső története nem volt nyugodt: év vége felé lemondott. Ennek okát talán túlfinomult érzékenységében kell keresnünk. Utóda a természettudományi érdeklődésű *Franck* Richárd lett.

Diáksága után Babits Mihály már mint helyettes tanár töltött egy évet, az 1905—1906-os iskolaévet a ciszterci rend bajai gimnáziumában. (Lakása Petőfi u. 56, mai számozás szerint: 80. sz. alatt volt, *Szuper* Mihály családjánál.) Igazgatója a később apáttá választott *Werner* Adolf volt, jeles irodalomtörténész, akinek több értékes értekezése jelent meg: „Goethe és Kármán”, — „Kisfaludy Károly levélregénye”, „Gvadányi József”. Egyébként testvérbátyja volt *Werner* Gyula, a regényíró.

Babits Mihály szelleme számára azonban az irodalmi „makroklímát” *Dombi* Márk jelenthette. Az ő nyelvkultúrája, de főleg hagiographikus irodalomtudománya igen gazdagon hathatott Babitsra, aki ekkor rendkívül sokat foglalkozott a modern irodalommal. Babits valószínűleg *Dombi* befolyása alatt fordult a középkori latin irodalom felé és Szent Ágoston Vallomásai-t olvasta. Önmagára rátalált lelkesedéssel írta Kosztolányi Dezsőnek: „A latin nyelvben nagy gyönyörűségem telik, akár annak a dédapámnak, akitől kis amsterdami Tacitus-kiadásom rám maradt s aki

első lapjára jegyezte fel gyermekei születése évét",²⁰ Dombitól tanult meg olaszul, franciára már előbb Greksa tanította. 1908-ban, mint fogarasi tanár, már eredetiben olvasta Dantét. A középkor költészete egészen elbűvöli. Ekkor ragyog fel lelkébe, először a Dante fordítás gondolata.²¹ Ekkor, amikor költészete, belső világképe és egész szelleme tele volt válsággal, nyugtalan kereséssel.

Mindezek az ifjúkori emlékek sokszor körülzsonghatták Babits Mihály lelkét, amikor esztergomi villája elvonultságában eltűnődött életén és az esztergomi bazilika harangjainak katedrális asszociációi visszaidéztek emlékezetébe az ősi Péceset, amely számára először jelentet szellemet, kultúrát, urbanitást. Szimbolumba kívánkozó tény, hogy annak a bazilikának a harangjai ringatták Babits merengését, amelyek akkor szóltak meg először, amikor Vörösmarty Mihály meghalt.

JEGYZETEK. 1 Dr. Kelemen József levele Soós Nándorhoz. 1941. szept. 22. — 2 U. o. — 3 t. t. (= Tüskés Tibor): Irodalmi séták. Napló 1957. okt. 12; Tüskés Tibor: Babits Mihály Pécesett. Jelenkor. 1959. II. 6. 80. l. — 4 Jelenkor. 80. l. — 5 Kelemen. Id. levél. — 6 Jelenkor. 84—5. l. — 7 Babits—Juhász—Kosztolányi Levelezése. Budapest 1969. 114. l. — 8 Jelenkor. 85. l. — 9 Kelemen. Id. levél. — 10 U. o. — 11 Értesítő az 1894—5. Iskolai évről. — 12 Faludi Adám levele Soós Nándorhoz. 1956. IV. 11. — 13 Értesítő az 1897—8. iskolai évről. — 14 Gebhardt József kéziratban lévő emlékezései. — 15 Értesítő az 1898—9. iskolai évről. — 16 Gebhardt. Id. helyen. — 17 Értesítő az 1898—9. iskolai évről. — 18 Értesítő az 1900—1. iskolai évről. — 19 Balla György: Babits Mihály Baján. Irodalomtörténeti Közlemények. 1956. 145. l. — 20 Levelezése. 114. l. — 21 U. o. Juhász Gyulához írt levele. Szekszárd, 1908. aug. 26. 174. l.

E helyen is hálás köszönetet mondok Ábrányi Alajos osztálytársam szíves fáradozásának, továbbá Franck Richárd, Gebhardt József és Soós Nándor öreg-diák barátaim, Babits Mihály osztálytársai előzékenységének, amellyel a birtokukban őrzött, Babits Mihályra vonatkozó nagybecsű kéziratok és egyéb gyűjteményüket megtekintésre átengedték. Sok adatot kaptam Babits Mihályra vonatkozólag volt tanárai közül különösen Bitter Illéstől, és bajai tanártársaitól. (B. F.)

TAKÁTS GYULA VERSEI

ÉRTELMET ÍGY AD

*Minden törpe innen... Csupán a mérték
nő egyre e szakadék alól,
mintha szárnyat kapt volna a szépség,
nehogy kikössön valahol.*

*Csak tágul... Értelmet így ad e szikla
és széltől visszhangzó dalára
a végtelenbe versem elhajítva,
leomlik bazalt zsámolyára.*

KÉT AKKORD

1

*Fénylik a jegenye hegyén az ég.
Egy zöld tű tart szárnyas messzeség,
s a legnagyobb e tű hegyén szilárdan,
mint vers ragyog arányos mértanában.*

2

*Vállam felett egyre itt áll.
Mozdulatlan, mégis kaszál...
Szivárványt arat az idő,
ez a márvány-szívű szülő!*

JÉZUS ÉS KALIBÁN

(KRISZTUSLEGENDA)

Írta Kézai Béla

Mikor Jézus még a földön járt, pusztai tartózkodásának utolsó napjaiban találkozott Kalibánnal.

Az állatforma félemler sivatag szélén nyújtózó, egyetlen fügefafa édes ágai között szunyókált. De a kövek zajára, amint Jézus saruja alatt azok megcsikordultak, felriadt s mindjárt megismerte az Ember Fiát.

Majomszerű fürgeséggel lekúszott tehát a fáról s az Úr elé szaladt:

— Ha ismeresz engem, uram — lelkendezett — kövess a fügefafa hűse alá. Nehány maradék gyümölcsöt megőriztem neked. Íme, szolgállok a föld gyümölcszeivel. Töltekezz velük...

— Ha nem tudnám, hogy Kalibán vagy, azt gondolnám, máris sok emberséggel töltekeztél, fiú! — válaszolt az Úr s az állatforma félemler gyapjas fejére tette a kezét.

— Elvonultságodban nem mertelek zavarni, uram. Engedd mégis, hogy megkérjelek: telts lélekkel engem is, mint a többi kétlábú teremtményt. Ó, mennyire szeretnék ember lenni... Segíts! — és esdeklően felemelte lajhár karjait.

Jézus, látván Kalibán vágyának tisztaságát, így felelt:

— Három nap múltán nekivágok a világnak, hogy teljesítem akaratát annak, aki küldött. Követhetnél engem s én: emberré támasztalak téged az emberek között.

Kalibán lehajolt s átfogta Jézus térdeit:

— Követlek, uram, és veled leszek minden utadon...

— Nehéz útra vállalkozol, Kalibán...

A másik önfeledten felugrott s az édesgyümölcsű fához lépett.

— Nézd, uram, milyen erős vagyok — nevetett s a fügefafa törzsébe fogózva a földig hajlította azt. Jézus rosszalóan ingatta fejét.

— Ami neked bűszke erő, a másíknak fájdalom. Avagy nem hallottad a fa jajdulását?

— Megbocsáss, de nem hallottam. Adj, uram, füleket, hogy meghalljam...

Jézus mosolyogva Kalibánhoz lépett s ujjával megérintette annak gyapjas fülét. Az állatforma félemler egy pillanatra riadtan nézett körül, majd előre bukott, tenyerét a füléhez szorította és busa homlokával, mint a dühös vadkan, a homokot túrta fel, hogy mélyében elrejtőzzék. Éles körmeivel véresre szaggatta halántékát és fülcimpáit. Ordított:

— Csak most segíts, uram! Vedd el tőlem e szörnyű hallást. Belém hasít, megsokszorozva minden jajszót, ami betölti a világot.

— Pedig csak akkor leszel igazán ember, ha minden jajszót meghallasz... — szolt az Úr s csöndesen megfordult. Visszatért a pusztába, a sziklák közé, hogy még három napig vezekeljen a világért, s talán Kalibánért is.

A negédes fügefafa, aki régóta gyűlölte a pusztában ólalkodó Kalibánt, mert éhében ez még a csalánt is felzabálta, korábbi fájdalmát is feledve, szent göggel duruzsolt magában:

— Íme, tehát velem az Úr! Nyilván azért jött ki a pusztából, hogy megalázza ellenségemet. — Arcátlan csavargó! — nevetett a megszegye-

nült Kalibánon. — Mekkora barom! Embernek képzelet magát s azt hiszi, büntetlenül ehett nemes gyümölcsseimből. Pedig annak minden darabja királyi asztalra való. Jelt adott az Úr! Hála neki, hogy éppen engem választott ki bosszúja eszközeül.

Fájdalmasan nyöszörögve mindjárt is megszólalt. Nagyon jámbor igéket hullatott a magasból:

— Látod-e, Kalibán, az Úr visszatért a pusztába, hogy érted is imádkozzék az Atyához, mindenek teremtőjéhez, akit bennem megbántottál az imént.

Kalibán térden állva odakúszott a fához és engesztelően átölelte annak törzsét:

— Bocsáss meg, nemes fa! Nem bántalak többé. Virágozz békeséggel...

— Erős vagy, Kalibán — szólalt meg újra hízelkedően a fa — majdnem eltörted a derekam. Már-már úgy éreztem, meghalok... De annak nevében, aki visszament, hogy bűnödért engeszteljen, én megbocsátok neked.

— Ó, nemes fügefafa! — kiáltotta Kalibán — mi jót tehetek én már, ha te nemcsak külömb vagy nálam, de kedvesebb is Isten színe előtt? Bárcsak én lennék a fügefafa! Közelebb tudnám magamat Jézushoz és az éhező emberekhez!

A fügefában felbizsergett a remény. Ha Isten is úgy akarja, most ki játszhatja ezt a barmot. Tulajdonképpen jobb sorsot érdemelne maga is. Például Heródes király díszkertjében mily remek dolga lenne. Dárdás strázsa vigyázna rá. Aranyfedelű kosarakba szednék a gyümölcseit... Itt pedig? Egy vadállati lény prédája vagyok — sajnálkozott magán.

Lopva körülnézett a fa és halkan odasúgta:

— Cseréljünk, Kalibán — fuvolázta biztatóan —. Te erős vagy és fiatal. Erősebb minden fügefánál. Te inkább megvédheted magad, itt, a sivatag magányában. Jó erőben sokáig elédegelhetsz még. És sok jót tehetnél a puszták szegény vándoraival. Árnyékkal és tápláló gyümölcs-csel nyihithetnéd a fáradtakat. Igazán erényt gyarapító életkört engedek át neked. S a sok jócselekedet emberré támaszthatna téged...

— Szavamon fogtál, szépbeszédű fügefafa, de mi tagadás, tetszik az ajánlatod. Égek a vágytól, hogy segítsek az éhes, fáradt embereken...

— Jótetteid híre eljut majd az Úrhoz is és megjutalmaz, ha itt nem. de a másvilágon biztosan — rebegte a fa s most már mohón kész volt a nagy sorscsérére.

Történt pedig, hogy mihelyt lebukott a nap, a fügefafa cserélt Kalibánal. Kalibán meg a fügefával.

A fügefafa mindjárt érezte, milyen jó cserét csinált. Tüstént eláradt benne Kalibán ropant ereje. Sőt, földhözköttöttségéből is megszabadult. Vidáman le-fel futkározott és első dolga volt, hogy átugorjon Kalibán fakoronáján. Kalibán viszont a fa képében, egyre növekvő csalódást érezett. Régi jó ereje elpárolgott, lába mélyen a földbe gyökerezett, karjai beledermkedtek a fa ágaiba. Mégis megadással viselte balszerencsáját, mert Isten büntetésének érezte azt, korábbi hetykeségéért. Később megnyugtatta az a gondolat, hogy fügefaként magához édesgetheti az embereket, elhalmozhatja őket minden jóval. Kalibáni időszakában mennyit szenvedett az emberek bizalmatlanságától, gyűlöletétől. Mennyire vágyott a szeretetükre, mégse vették emberszámba. — „Akad még az ágaimon néhány

ízés gyümölcs. Tavaszra pedig újra kivirágzom. Az idei termés maradványait Jézusnak adom, útravalóul”...

A hajdani fügefa, mintha meghallotta volna Kalibán tünődését, odagrott:

— Ohó, ez a néhány füge még engem illet, hékás! — kiáltotta és irigyen leszaggatta róla a maradék fűgét. Aztán, amint észrevette a fa néma tiltakozását az áruló cselekedet miatt, káröröme dühösséggé változott. Gonoszul cibálni kezdte a fát s nem is egyszer, de tízszer is, földig görbitette törzsét.

— Most megfizetek neked, te, barom! — nevette és súlyos kövekkel szaggatta a fa lompós koronáját. S Kalibán a fában: hiába jajveszékelt, hiába konyorgott irgalomert, gonosz társa addig gyötörte, cipálta, míg egyszer csak kettétört derekban.

Az ujdonsült Kalibán megszeppent s el akart futni, hogy Jézus elől elbujdossek.

— Ohó, legyünk csak észnél — bátorította magát. — Nyilván Jézus engedte meg, hogy elbánjak ezzel a barommal, aki az Urat megszeméltette, engem pedig megsanyargatott. Jézus azért jön el, mert az emberek között bizonyára szuksege lesz az én erőmre, amit Kalibán eddig méltatlanul birtokolt. Nos, gyere, siess csak uram, Jézus! Akkora erővel segítelek, hogy minden euenséged megkeserüli. Egy szikrát se félj ezután az emberektől, akik néha alig különbek Kalibánál. Te meg én, ketten együtt majd térdre kényszerítjük a nyakaskodókat s a lázadókat. Bíz csak rám! Ellátom a baját annak, aki nem hallgat a szódra!

Megragadta tehát a fügefa ledöntött törzsét s egy lapos kőszilánkkal addig faricskálta, míg egy jókora furkósbót barkácsolt belőle.

Dolga végeztével aztán elterpeszkedett a sziklák árnyékában s mert a vérpezsdítő munkától megnőtt az étvágya, utolsó darabig megmajszolta a maradék fűgét.

Harmadnap hajnalán pedig csakugyan eljött az Úr. Fénykorona tündökölt a homlokán, amint megjelent a sivatag szélén. Utoljára még viszanézett a határtalan messzeségben szendergő pusztára, hol az előkészület negyven napját börtönben és imádságban töltötte s aztán hangos szóval hívta Kalibánt.

A hamis Kalibán magabiztosan lépett Jézus elé:

— Szólítottál, uram! Íme, lásd, már készen vagyok az útra és a harcra! — mondotta és megsuhogtatta feje fölött a furkósbótot.

Jézus végignézett a botos fickón s igen elszomorodott, mert tüstént látta, mi történt. Aztán megszólalt:

— Látom, bizony, sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a válsztottak. Kalibán rég időtől fogva várt engem s még balsorsa közepett is reám gondolt. Te pedig még a saját termésed utolsó maradványait is felhabzsoltd kapzsi sietségben... Ráadásul mire is vetemedtél még? Régi önmagadat gonosz furkósbótá hitványítottad, hogy az emberek táplálása helyett, azok elpusztítója légy! Ezzel magadról mondtál ítéletet, fügefa! Téged ezért tűzre vetlek, te korhadt szívű, haszontalan! — szólt villámlóan az Úr és kezének egyetlen mozdulatára hamuvá omlott a csalárd fügefa.

A forró pernye közül pedig Istent dicsérő szóval Kalibán lépett elő és követte Jézust az emberi világ felé...

Negyedszázada annak, hogy elkezdődött bennem a „holland” élmény: egy kocsiiban ültem Jan *Huizingával*, amikor a Duna jobbpartján a *límesek* vonalán mentünk Aquincumtól Esztergomig (a kocsisorban, többek között, *Thomas Mann, Paul Valéry, Duhamel, Cavek, Bartók Béla*) s az északitenger-szemű leydeni professzor arról a különös hasonlóságról beszélt, mely — érzése szerint — a fejedelemskori Erdély s a függetlenné lett Németalföld között mutatkozik. *Huizingáról* írtam az egykori kedves *Apollo*-ban, így elolvastam, amit tudtam, vele s a nagy németalföldi korszakokkal kapcsolatban.

Különös módon, inkább Itáliát-járó nép vagyunk, író, sőt képzőművész, sőt műtörténész is viszonylag ritkán kapott Hollandiából inspirációt. Minthogy irodalmi tárgyalásaim kegyes ürügyet adtak arra, hogy a magam belső fóruma előtt pótoljam ezt a hosszú mulasztást, a kora-szeptemberi vándormadarakkal együtt felkerekedtem s közel három hetet tölthettem abban az országban, mely egyszerre olyan ismerős lett — csak a nyelve ismeretlen.

Különös érzés felülni vonatra a Keletinél s másnap, még sápadt napsütésben megérkezni Amszterdamba. 1946-ban megjelent regényemben, a *Felhő s Óázisban* az első fejezetek egyike ebben az „Észak Velencéjében” zajlik, abban a városban, melyet nem láttam soha. Majdnem tizenhét év távlatával most álom s valóság összehajlott. Olyan volt-e ez a — szerencsére — egészen épen maradt város, mint amilyennek elképzeltem? Szébb és zártabb, ehhez hozzájárult a viszonylag sok napfény, mely a ködök s borulások országában elég ritka. Kevés ily egységes architektúrájú nagyvárost láthattam eddig s az érdekes az, hogy ez az építészeti s stílusbeli „unisono” körülbelül háromszáz éve, néhány évtized alatt fejlődött ki. Milyen évtizedek voltak? Rocroynál a spanvol világhatalom elvesztette utolsó nagy csatáját, bár Breda holland várának kulcsait át kellett adni IV. Fülöp olasz hadvezérének, egy félelmesen hosszú ostrom után. De hollandiai hajók jártak már akkor az összes világtengereken, ám még csak foltokban mutatkoztak a későbbi gyarmatbirodalom körvonalai. De már ömlött a gazdagság lemérhető summája az Egyesült Grófságok vezető városa felé. Amszterdamban hallatlan jólét, polgári világa keresett formát, ezerszámra kezdtek házakat s bennük polgárlakásokat építeni, a szobák nem voltak nagyok, a hely szűk volt, így a képek, melyek az ebédlőket s a napvaliszobákat díszítették — csendéletek, hazai tájak, genre-k formáit öltötték, méreteikben szerények maradtak s színeikben, kompozícióikban is illeszkedtek a megrendelők kívánságához és igényéhez.

Milyen a város? Lúktető, modern, cseppet sem „múzeum-metroopolis”. Talán ennyiben különbözik Szent Márk városától, mellyel oly sokszor összehasonlították. Velence ma is, még mindig a „Serenissima”, mely lidoi s lagunái között nem tűrhet meg modern ritmusú életet, hisz ezzel elveszne varázsa s egyedülálló városképe. Amszterdamban a csatornák, a Gracht-ok szétágazó szövevényében — nagyvárosi forgalom áramlik, gyakran felfokozott életritmusú, melyet az idegen is észrevesz. A városnéző körjárat vizen zajlik: a csatornákon siklik végig a turisták szép motorosnaszádja: vízről meg lehet tekinteni Amszterdam legtöbb nevezetességét. Régi tőzsde, kontorok, patricius-paloták háromszázados holland barokkjá néha már-már németalföldi rokokóvá csúszkésedik, ahogy alulról felfelé felméri formájukat, artisztikus kiképezésüket a szem. *Anna*

Frank háza viszont egészen egyszerű. A osónak megáll előtte egy pillanatra, a vezető megmutatja. Bekerült abba a legendáriumba, melyet a város legjobbjai köré formált.

A Ryksmuseum Amszterdam képzőművészeti emlékeinek legrangosabb tárháza, Rembrandt és Vermeer nyomta rá a gyűjteményre bélyegét. De — találmra idézve — Hyeronimus Boschtól kezdve Steen, Potter, Capelle, De Hooch, Terborch, Van Goyen, Cuypers is, majd a némileg későbbiek, a holland mesterek mellett flamandok (egyikük-másikuk, mint Rubens vagy Anthonis Mor, a spanyol felség szolgálatában) — így egy-egy arckép a tengeri tájak, szelíd legelők, vitorlák, csendéletek végtelenségében. Különös arra gondolni, hogy a holland festők akkor éltek a maguk XVII. századbeli reneszánszát, amikor Itáliában már megkezdődött a festészet lassú hanyatlása.

Rembrandt itt, legszebb műveinek otthonában oly félelmesen mély, igaz mester, hogy hatás dolgában vele csak Vermeer mérkőzhetik. S egy-egy Vermeer-kép a világ nagy múzeumaiban ritka kincs, míg Rembrandt műveinek egyikéről-másikáról egyre sűrűbben állapítják meg: hamisítvány. Van Megheren-nek, minden idők egyik legtehetségesebb kép-misztifikátorának Vermeer jegye alatt formált Emmausi vacsoráját — sajnos — nem láthattam. Csak elgondolkoztam azon: e nem is hamisított, inkább utánköltött nagykép előtt majdnem negyedszázadon át áhítatos csodálók százazrei vonultak el, felidézte bennük a festmény a műélvezet legnemesebb örömét. S egy nap — a bajbajutott impostor Van Megheren megvallja s bizonyítja, hogy a képet ő és nem Vermeer festette. S attól a perctől kezdve, hogy állítása bírósági aktákon keresztül ténnyé ridegett — ugyanezt a képet levették egykori piedesztáljáról s valamilyen raktárba sülyesztették, a gyanus képek purgatóriumába.

A Ryksmuseumot úgyszólván minden idegen megnézi, már kevesebben jutnak el a közelében lévő Stadtelike-Museumba, a modern műalkotások birodalmába. Számomra ez talán érdekesebb volt ha lehet fokozni ezt a belső izgalmat, mert legalább kétszáz Van Gogh-vászonnal s grafikával kerülhettem szemtől-szembe, melyeket jórészt csak illusztrációkból ismertem s eddig még nem találkozhattam velük. Már csak azért sem, mert ezek eddig a családnak, elsősorban a korán elhunyt mester unokaöccsének, ifjabb Vincent Van Goghnak birtokában voltak s épp ottlétemkor szállt át vétel útján az egvkori koldússzegény festő hagyatéka — kb. 150 millió forintnak megfelelő áron — a holland államra. Melynek a megállapodás szerint még egy külön Van Gogh-múzeumot kell építenie a képek elhelyezésére. Hat-hét év pályáját félelmes varázssal illusztrálják a képek: a sötét Borinage-beli vásznak, a Krumpli-evők néldául, a vándorprédikátor útját-kereső ábrázolásai. S ahogy színesednek, világosodnak a tónusok, minden ragyog s az arlesi kis háznak, majd Gachet-doktor szanatóriumának lakója a színek csodálatos özönével öleli át az univerzumot. De ebben a Városi Múzeumban, persze, nemcsak Van Gogh-ok láthatók. Modern, néha megdöbbentő, néha már túlhaladott emlékei az élő holland és nem-holland művészetnek. Expressionisták, postimpressionisták, fauves-ok, absztraktok, szurrealisták. Mily nehéz közöttük dönteni: „mi a jó”, „mi a rossz”. Megállok a nagyvárú non-figuratív Mondrian képei előtt. Miért tetszik? S miért idegenkedem Zadkin lovaszobráról?

Képekről beszélve — Haarlemet kell idéznem. E különösen „Ades” várost, a maga hamisítatlan hangulatával. Haarlemet rögtön Frans Halszal kapcsolják formailag össze: itt van múzeuma, mely ottlétemkor ha-

talmas nemzetközi kiállítássá terebélyesedett. Mintha a világ minden tájkán lévő egykori szereplők itt adtak volna egymásnak különös, három évszázados találkát. Legérdekesebb, hogy Leningrádból s talán Bostonból jöttek olyan képmások, melyeknek egykori modelljei valamikor összetartoztak. Hals a legnagyobbakhoz mérten — külsőséges mester, aligha hatolt le az epidermis mögé. S mégis így oeuвреjének majdnem teljességében — hatalmas festőnek érzem, aki a tűnő pillanat varázsát utolérhetetlen természetességgel, biztos kézzel, talán könnyedén is örökítette meg. Csak éppen — nem Rembrandt.

Hágáról úgy mondják — Európa legnagyobb faluja. Különös módon, az összes látott holland városok közül ezt tudnám legkevésbé jellemezni. Nincsenek kiemelkedő színpaltjai, olyan karaktere, mely mindenre rányomná bélyegét. Székváros, udvari és diplomáciai élet székhelye. (Itt lehettem egy órára a magyar követség szép, izléses hajlékának vendége), hatalmas idegenforgalmi gócpont, mert a tengerpartig nyúló ága (villamosa is odavisz) Scheveningen, a nagyszerű tengeri fürdő — a modern turista-élet gócpontja. Talán három éve építették meg a *Pier*-t — ezt a hatalmas móló-várost, mely Hollandia egyik legnagyobb szórakozóhelye. A tengerbenyúló sétány kedves pihenőhelye a hágaiaknak, akik itt töltik a hétvégét.

Rotterdamot egy nap alatt úgyszólván tövig rombolták le a német bombák, hosszú évekig kísértetek városa volt, az igazi rom-nekropolis. S egy évtizede feltámadt. Méghozzá olyan eredeti módon, hogy városépítései útmutató arra — milyen lesz majd a jövő urbánus központja. Háromnegyedmillió lakosával s Európa legnagyobb kikötőjével: hatalmas város, hihetetlen nagy forgalommal, mely már távolról sem a fényképezőgépes nemzetközi turisták ritmusa. Rotterdam közmopolita, a nagy nemzetközi kikötő jegyében, majdnem kétnyelvű (különösen a fiatalokra vonatkozóan), mert mindenütt beszélnek angolul, bár az idősebbek még mindig jobban értik a németet. Még mindig nem tökéletes öröm rotterdami belvárosi lakónak lenni, mert minden szüntelen *in statu nascendi* van. Most építik a földalatti vasutat, nemrég készült el az *Euromast*, ez az óriási torony-cső, mely tetején különös üvegidomot hordoz: a legszebb kilátó, a perspektíva átöleli a tengert s kikötőt.

A *Boymans*-múzeum Rotterdamban ugyancsak rendkívül gazdag tárháza mindannak, ami a hazai művészet talajából fakadt. De egy lépésnyire tőle karcsú, néha hullámos alaprajzú színes tizenötemeletes bérházak, ezeket egybekomponálták a mindig-zöld vegetációval, azzal a holland flórával, mely háromszáz éve kincské varázsolta a tulipánt. Az épitőanyagok nemessége, úgy érzem, lényeges kellék ahhoz, hogy ily kellemesen alakuljon ki, szinte a szemlélő szeme előtt, egy hónapról másikra, a rotterdami városkép. Minden új, formák, anyagok, elrendezés, építészeti és urbánus kényelmi megoldások. S ilyen az a templom is, mely ott áll a város szívében, barna, ós-egyszerű architektúrájával, fehér dekorációival. Vasárnap, a mise, mely ott „bomlik ki” szemem előtt — mintha megelőzte volna a vatikáni zsinat vitáját. Kezdetben alig ismerem ki magam — a pap szemben a hívekkel misézik egy kőlap mögött, melyen nincs semmi dekoráció, csak a liturgiai kellékek. Minden mintha az óskereszténység egyszerűségét idézné, maga a rituálé emlékeztet ifjúkoromra, a milánói Szent Ambrus bazilikában, ahol az „ambrosianus” szertartások uralkodnak. A pap nagyon keveset mondott latinul s a mise alatt mintha hollandul magyarázott volna a protestáns városban talán jobban összetartó katolikus híveknek. Ezt könnyebben is megtehetette. hiszen szem-

től-szembe volt, egy szinten velük, mintegy velük élt s amikor kifordult prédikációra csak magához húzta a mikrofonkészüléket. Igen elegánsan öltözött urak egy csoportjának recitativja egészítette ki ezt a különös élményt. Talán csak a szomszédos fal freskóit (nem láthattam egészen jól őket) éreztem magamtól idegennek: erősen szurrealisták voltak s érzésem szerint nem illettek bele az összképbe, mely egyébként harmonizált az absztrakt-megoldásokkal.

Delftről kell még írnom. Mintha szánt-szándékkal ügyeltek volna arra, hogy ebben a városban ne történjék semmi, ami megbontja a harmóniát. Múzeuma nincs: maga a város egyetlen múzeum, Régi és Új templomával, grachtjaival, gyönyörű hídjaival, kertjei özönével, főterével, a kék porcelánokkal, kínai vendéglővel, az élet lassúbb ritmusával, rengeteg idegennel. Vermeer és Leewenhoek árnyékai: egy utcában lakott s egy évben született Delft legnagyobb festője s a mikroszkóp felalálója.

Szántszándékkal inkább a képzőművészetről, városépítésről írtam, mint az irodalomról. Mert — az az érzésem — a németalföldiek Erasmus óta (Rotterdamban sok mindent, így vendéglőt is róla neveztek el) mintha kevesebbet törődtek volna a betű művészetével. Hatalmas könyvkereskedéseikben túlnyomó az idegen szellemi mű, viszont kiadóik s irodalmi érdeklődéssel teli ügynökségeik mindenfelé kinyújtják csápjaikat, hozzánk is elértek. Egy-egy bestseller-ről hatalmas számok keringenek (az *Elfújta a szél*-t háromszázezer példányban adta el a szerencsés kiadó), de maga a holland irodalom — úgy érzem — nem „közügy”. Az élet ritmusa lassúbb, megfontoltabb, mint nálunk s mindenki beláthat esténként a magasföldszintes lakásokba, mert — legtöbb helyen nincs függöny. (Lehet igaz, lehet legenda, hogy a spanvol megszállók a XVI.—XVII. században úgynevezett „függönvadót” vetettek ki, hogy ezzel lehetővé tegyék nem épen jóindulatú fürkészésüket.) Ilvenkor olyan a napoali szoba, mint Vermeer képein, csendéletszerű mozdulatlanságban a szobanövények, bútorok, emberek.

Úgy tértem vissza Hollandiából, hogy sokkal gazdagabb lettem érzelsekben. Megszerettem ezt a jóindulatú, csendes, nem siető, nem ingerlékeny emberfajtát, mely sokat mosolvog, bőségesen táplálkozik, a család fókuszában él. Nem sajnálják elveszett gvarmataikat, a tenger kenyerük, törődésük tárgyva, néha ellenségük, ha áttöri a gátakat, vagy olyan vihar korbácsolja, mint a régiak kénein. Megszerettem őket s fájdalmas volt beszállni a vonatba az utolsó állomáson, abban a kedves kis városkában, melyben most is „működik” a boszorkánymérleg — másfél holland forintért tanúsítványt adnak arról, hogy az „okmány gazdája” megüti az igazak mértékét. Mint a katalógus mondja — egykoron messzi Erdélyből is hozták ide boszorkány-gvanúsokat, akiket Oudenardeban állítottak gyakran tragikusvégű boszorkánypróbára.

A második vatikáni zsinat első ülészaka, mint legutóbb mondtam, kevés olyan határozatot hozott, amit konkrét eredménynek könyvelhetnénk el, de megalapozta azt a reményünket és bizakodásunkat, hogy a második ülészak valóra fordíthatja a XXIII. János pápa célkitűzéseit és meg fog felelni azoknak a várakozásoknak is, amelyeket a katolikus hívősereg általában a világ közvéleménye fűzött az egyház életének ehhez a nagy eseményéhez. Hogy miért és mennyiben alapozta meg — tettem hozzá akkor —, erre a kérdésre még több oldalról is vissza kell majd térnünk. Közben megkaptam az *Etudes* januári számát is, amelyben *Robert Rouquette* vonja meg az eddig történetek mérlegét, s úgy gondolom, szívesen fogadják olvasóink, ha most mindenekelőtt ennek a nagytekintélyű, igen beavatott teológuspublicistának értesüléseire és meglátásaira hívom fel figyelmüket.

Rouquette nem titkolja, hogy mint oly sokan, ő is szorongó érzésekkel érkezett meg október elején Rómába. Két hónappal később viszont azzal a felémelő tudattal hagyta el a Várost, hogy döntő fordulatnak volt tanúja az egyház történetében. Mert ha a kézzelfogható eredmény negatívnak tűnhet is fel, valójában ez a negatívum a „kapitális” fontosságú. Éppen ez bizonyítja ugyanis a katolikus egyház új irányvételét, annak még nem is sejtethető következményeivel együtt.

Az új tájékozódást tanúsítja a zsinati tárgyalások és a zsinaton kívüli tanácskozások úgyszólván valamenynyí mozzanata. Ebből a szempontból nézve azonban — állapítja meg Rouquette — az egész zsinat sorsa november 20-án, a 23. ülés végén dőlt el, amikor egy héten át tartó vita után a nagy többség elutasította a kinyilatkoztatás forrásairól szóló dogmatikus szkéma részletes tárgyalását. Pontosan arról a szkémáról van tehát szó, amellyel én a múltkor, ha akartam sem tudtam volna behatóbban foglalkozni. Hiányoztak a kellő mérvű adataim is, másfelől pedig olyan bonyolult teológiai kérdésekbe kellett volna bocsátkoznom, amelyeknek taglalását helyesebb és okosabb a szakemberekre bízni.

A kinyilatkoztatás forrásairól előterjesztett szkémát tudvalévően az az előkészítő teológiai bizottság dolgozta ki, amelyben *Ottaviani* bíboros, a Szent Officium prefektusa elnökölt, s amelynek titkára a holland *Tromp*, a Gergely-egyetem professzora volt. Az hamar nyilvánosságra került, hogy a szkéma hatalmas ellenzést váltott ki a zsinaton, s hogy már az első naptól kezdve erősen támadták. A legtekintélyesebb főpapok közül ellene foglalt állást *Liénart* francia, *Frings* német, *Léger* kanadai, *Alfrink* holland, *Suenens* belga, *Ritter* északamerikai és *Bea* kuriális bíboros, valamint *Maximos* alexandriai pátriárka. Mellette szólt fel *Ruffini* és *Siri* olasz, továbbá *Quiroga* spanyol bíboros.

Akik ellene voltak a szkémának, mindenekelőtt azt kifogásolták, hogy a tervezet nagyon hajlik arra, hogy a kinyilatkoztatást fogalmi igazságok közlésének tekintse. Szerintük szabatosabb lenne azt mondani, hogy az elkerülhetetlen fogalmi kifejezések, amelyekbe a kinyilatkoztatás szükség-szerűen öltözik, egy élő ténnyé adnak tudomásul, fordítanak le az emberek használatára, s ez a tény Isten belehelyezkedése a történetbe, jelenléte a Megtestesült Igében. Ahelyett tehát, hogy a kinyilatkoztatás két forrásáról beszélünk, helyesebb lenne úgy fogalmazni, hogy a kinyilatkoztatásnak csupán egy forrása van, nevezetesen Isten, aki két úton tárja fel magát: a szentírás és az egyház útján. A szentírás már maga hagyomány abban az értelemben, hogy szövegezése és kiválogatása az egyházban és az egyház által történt. Egyébként azonban, ha a hagyomány fölébe is árad a szentírásnak, utóbbi, amely magába gyűjtötte a Szentlélek által sugalmazott ósrégi szájhagyományt, a hitnek igazi „kánonját” teszi, amelyhez maga a Tanítóhivatal is szüntelenül hozzáméri meghatározásait. A protestánsok számára világos érthetőséggel ki kell emelni, hogy az egyháznak ezt a tanítóhivatalát, amelynek oly esztendő jelentőségét nálunk nem is tudnók palástolni, nem helyezük mi a szentírás fölé, de az ő feladatának tartjuk, hogy összhangban a hagyomány egészével hitelesen értelmezze azt.

A szkémának ilyen általánosságban való megbírálásán kívül különösen két okból támadták az előkészítő teológiai bizottság munkáját. *Rouquette* mind a kettővel tüzetesen foglalkozik, s amit velük kapcsolatban előad, abból nemcsak sok tanulságot meríthetünk, de a magunk részére is hasznos eligazításokat szűrhetünk le.

*

Az egyik ok az, hogy a szkéma ellenzőinek megítélése szerint a bizottság tervezete az egyház egyetemes tanításának tüntet fel olyasmit is, ami gyakran csak egy teológiai iskolának még vitatott véleménye, már pedig a zsinatok mindig kerültek azt, hogy hatalmi szóval küszöböljék ki a vitát kiváltó kérdéseket, miként a tridenti zsinat is szembeszökő példát mutatott erre. A szkéma emellett sehol sem fűz szabatos teológiai minősítést az általa javasolt tanokhoz, azaz hallgat arról, hogy milyen fokban köteleznék a katolikusokat azok a tételek, amelyeket igazságként kíván elfogadtatni. A látszat így az, mintha az előkészítő bizottság olybá venné azokat, mint az egyház hitének változhatatlan és végleges kifejezését.

Több fölöttébb kényes kérdésben a bizottság minden árnyalás nélkül enged meg magának állításokat, amelyekről feltehető, hogy jóváhagyásuk esetében egyértelműek lennének minden további kutatás megtöltásával. Ilyen kérdések elsősorban: a szentírási szerzők sugalmazottsága, a szentírás tévedhetetlensége profán dolgokban, az evangéliumok történetisége, az evangéliumi szerzők azonossága, és az evangéliumok által Krisztusnak tulajdonított szavak tárgyilagos volta.

Bizonyos — jelentették ki a szkéma ellenzői —, egy katolikus hívő sem vonhatja kétségbe azt, hogy a bibliai könyvek szerzőit személy szerint sugalmazta a Szentlélek, hogy ezek a szerzők ennek a Szentléleknek eszközei voltak, jóllehet olyan eszközök, akik egyébként szabadok és emberek maradtak. Az is tény, hogy *XIII. Leó* enciklikája óta senki hívő sem csökkentheti le a szentírás tévedhetetlenségét egyedül a különlegesen vallási dolgokra; nem tarthatja az evangéliumok közléseit a kollektív tudatból sarjadt legendáknak; nem nyilváníthatja a szent írók találmányának az általuk előadott krisztusi szavak lé-

nyegét, még ha Szent Jánosnál nem is mindig könnyű elkülöníteni, hogy hol végződik az Úr megnyilatkozása, amerről beszámol, s hol kezdődik az evangalista elmélkedése felőle. Végül, jóllehet ez viszonylag másodlagos jelentőségű és nem is befolyásolja a hitet, melyik komoly katolikus szentíráskutató nem fogadja el a hagyományos adatokat, még a negyedik evangélium szerzőjét illetően is, akinek irányában egyedül merül fel probléma? A mód azonban, ahogyan mindezt kifejezésre juttatja a szkéma — állapították meg az ellenzők —, azaz a súlyos kockázattal jár, hogy elzárhatja az utat azoknak a szentírástudósoknak kutatásai előtt, akiknek egyházhűségében semmiképp sem kétkedhetünk.

Utalt az ellenzők arra, hogy Rómában éppen ezekben az utóbbi években jólismert oldalról heves kampányt robbantottak ki, amelynek hangja a legrosszabb janzenista és anti-janzenista vitákéra emlékeztet. Ez a kampány különösképpen a pápai szentírástudományi intézetet vette célba, amelyet hosszú időn át a jelenlegi *Bea* bíboros igazgatott. De túl a szentírástudományi intézeten, ez a kampány diszkreditálni igyekszik annak a katolikus egzegézisnek annyira eleven egész mozgalmát, amelyet *XII. Pius* „*Divino Afflante Spiritu*” enciklikája váltott ki. Ennek a nem-katolikus tudósok tiszteletét is, előszeretettel róják terhére, hogy túlságosan hatása alá került az ún. formatörténeti (*Formgeschichte*) irányzat módszereinek. Ennek az iskolának szélsőséges határát tudvalevően a protestáns teológus *Bultmann* jelzi, aki gyakorlatilag kiüresíti történeti jellegéből az Újszövetség adatainak legnagyobb részét. Ám célzatos és rosszindulatú beállítással — hangsúlyozták a zsinati ellenzők atyái —, mintha a katolikus szentírástudósok legkisebb mértékben is magukévá tennék a *Bultmann*-féle állásfoglalásokat. Viszont könnyű bizonyítani, hogy jogosan és teljesen megokoltan hasznosítják a formatörténet nem egy egészséges eredményét, anélkül, hogy ezzel kétséget támasztának az evangéliumi közlések történetisége és tárgyilagossága tekintetében. Bizonyosság erre az a kereskedelmi forgalomba nem került mű is, amelyet a kérdésről kifejezetten a zsinati atyák

számára írt meg *Bea* bíboros, ez a kitünő és minden gyanún felül álló tudós, aki a pápa teljes bizalmának örvend. *Bea* bíboros összefoglalta és méltatja ebben a művében mindazt, amit átvehetünk és át is kell vennünk ezekből a formatorténeti módszerekből. *Tisserant* bíboros, aki maga is szaktudós ezen a téren, szintén felszólalt ennél a pontnál és védelmére kelt a modern katolikus szentírástudománynak.

Mint hogy ez a kérdés nálunk is sokszor szóbeszéd tárgya, különösen papi társaságokban, bizonyára nem fog ártani, ha kitérek itt *Rouquette* magyarázataira, amelyek feltehetően *Bea* szóbanforgó művére is támaszkodnak. Eszerint azok a katolikus szentírástudósok, akik részben elfogadták a „Formgeschichte” módszereit, egyszerűen azt mondják, hogy az evangéliumok nem sztenogrammjai, azaz gyorsírói feljegyzései, vagy magno-szalagjai Krisztus szavainak. Az evangéliumok lényegileg prédikációk, amelyek az üdvösség tanát hirdetik meg, de egy olyan üdvösségtant, amely történeti tényeken alapszik. Ezeket a tényeket az evangéliumok olyan egymásutánban mutatják be, amelyet nem mindig és nem szükségszerűen az időrendiség, hanem az igehirdetés hatásosságának követelményei írnak elő. Mi több, a tannak és az alapul szolgáló tényeknek bemutatási módja összefügg a prédikáló egyéni lelkületével és azoknak a különféle hallgatóságoknak kollektív lélektanával, amelyekhez a prédikáló fordul. A tudományos kutatás feladata tehát, hogy meghatározza azt, amit *XII. Pius* enciklikája az *O- és Ujszövetség* különböző részeire utalva „irodalmi műfajoknak” nevez. Ezek a műfajok a példabeszédtől, a költői kiszélesítéstől, a szemiatáknak kedves paradoxontól, az eszkatológikus víziótól a szorosan vett krónikáig terjednek, s nyilvánvaló, hogy történetiségük foka e különböző műfajok, azaz a szent szerzők különböző szándékai szerint változik. Kiváltképpen ez a formatorténeti módszer segít hozzá annak megértéséhez, hogy amit mi profán tárgykörben olykor a bibliai iratok tévedésének láthatnánk, azt elégségesen megmagyarázza a vonatkozó kor szokásos beszédmódja. Minden ilyen kutatás persze igen széleskörű felkészültséget kíván, amely magában foglalja a sze-

mita ókor szociológiai körülményeinek és eszjárásának mélyreható ismeretét is.

Ami Krisztus szavait illeti, egyetlen katolikus szentíráskutató sem vonja kétségbe lényegi hitelességüket. Erre a lényegi hitelességre biztosíték magának az emlékezetbe vésésnek folyamata egy nagyrészt szóbeli civilizációval bíró társadalomban, de ugyanígy az evangelistáknak az a nyilvánvaló szándéka is, hogy pontosan adják tovább az Úr üzenetét. A környezet ismerete, valamint a nyelv-pszichológia és a tömeglélektan adatai megengedik azonban azt az elgondolást, hogy Krisztus szavai nem egyszer az evangéliumok szerzőinek és hirdetőinek prizmáján keresztül és a hallgatóságukhoz alkalmazkodó formákban maradtak reánk. Így érthetjük meg a különböző formákat is, amelyeket Krisztus lényegileg azonos szavai kaptak, s így a részletekben való eltéréseket is ugyanazon tény elmondásában.

Látnivaló tehát, mennyire jogosnak tekinthetjük a formatorténeti módszert a katolikus szentírástudományban is, jogosnak akkor is, ha némely felszínes népszerűsítők vagy feltűnni vágyó újoncok elhamarkodott vélekedéseket próbáltak vele igazolni. Ezzel szemben bizonyos, hogy a szkéma állásfoglalásait akként foghatták volna fel, hogy meg akarják tiltani a mai katolikus szentírástudósok további vizsgálódásait. *Bea* bíboros nem is habozott megállapítani, hogy ebben a kérdésben a szkéma fogalmazásai elentétben vannak *XII. Pius* „felszabadító” eligazításaival, nemcsak a „*Divino Afflante Spiritu*”, hanem a „*Humani Generis*” enciklikákkal is.

*

A másik különleges ok, amiért a szkémát a nagy többség végül is nem fogadta el, hogy megítélésük szerint az előkészítő teológiai bizottság tervezete nincs összhangban azzal az ökümenikus szellemmel, amely *XXIII. János* pápát lelkesíti és amelyet a zsinatnak is képviselnie kell. Ezt a kifejezést: „ökümenikus szellem” vagy „ökümenikus célnak”, a zsinat összeülése előtt is, már meghirdetése óta, sűrűn hallhattuk, de, hogy valójában mit kellett rajta érteni, meglehetősen homályban maradt. Hangzottak el olyan nézetek is, hogy a keresztények

hitbeli egységének keresése mögött politikai szándékok húzódnak meg. S nem tagadható, hogy az e fajta feltévéseknek olykor még katolikus részről is akadtak táplálói. Annál nagyobb meglepődésünkre szolgálhat, hogy a kérdés a zsinaton szerencsésen tisztázódott.

Köszönhető ez elsősorban De Smedt brugesi püspöknek, aki a keresztény egység titkárságának nevében szólalt fel a vitában. De Smedt, aki *Bea* bíboros legbensőbb munkatársa, olyan magatartást fejezett ki, amely — mint *Rouquette* mondja — lépésről lépésre nyerte meg a zsinati atyák többségét. S nem kétséges — fűzi hozzá *Rouquette* —, hogy ez az egyik legfontosabb eredménye a zsinat első ülészakának, annál is inkább, mert végérvényesnek tekinthető. *Rouquette* teljes egészében közli is a brugesi püspök felszólalását, ebből azonban nagy terjedelme miatt én csak a főbb megállapításokat emelhetem ki.

Hosszú századokon át az volt a helyzet — adta elő De Smedt —, hogy mind a katolikus, mind a nem-katolikus keresztények párhuzamosan hirdették vallási tanáikat, a saját látószögükből és a saját terminológiájukban, így azonban amit a katolikusok mondtak, nem értették meg a nem-katolikusok, s ugyanígy fordítva is. A „tisztá igazságnak” ezzel a módszerével tehát nem történt semmiféle haladás a kiengesztelődés és egyeztetés felé. Mi több, minden oldalon növekedtek az előítéletek, a gyanakvások, a civódások, az ádáz polémiák. Az utolsó évtizedekben azután új irányzat lépett elő, amelyet a dialógus, az ökumenikus párbeszéd jellemez. Amivel törődni kell, itt már nem egyedül a hitigazság, hanem a mód is, ahogyan a hitigazságot bemutatjuk. A dialógus útján azt kívánjuk elérni, hogy a különböző elnevezésű keresztények kölcsönösen segítsék egymást abban, hogy világosabban és szabatosabban megértsék a tant, amelyet külön-külön magukénak vallanak.

Magyarázatokkal és félre-magyarázásokkal, amelyekre imént már utaltam, De Smedt hangsúlyosan leszögezi, hogy az ökumenikus párbeszéd nem tanácskozás vagy tárgyalás az egység helyreállításáról, nem javaslat az egyesülésre, hanem kísérlet a társalgásra, az eszmecserére. Mind-egyik oldal tanúságot tehet a maga

hitéről, olyan tanúságot, amely nyugodt, higgadt, tárgyilagos, világos, pszichológiailag alkalmazkodó. Nincsen szó közömbösségről, aminek még a látszatát is kerülni kell. Valamely zsinati témát is akkor fejtünk ki ökumenikusan, ha híven világítjuk meg a teljes katolikus tanítást a szóban-forgó kérdésről. Mert hogyan is tudhatnánk meg tőlünk a nem-katolikusok, hogy mit tanít a katolicizmus, ha egy csonka, elferdített vagy zavaros tant adnánk elébük? Éppen ezért, ha azt akarjuk, hogy fejtegetéseinket pontosan megértsék a nem-katolikusok, több feltételnek kell eleget tennünk. Nevezetesen:

1. Figyelembe kell venni, hogy mi az orthodoxok és a protestánsok jelenlegi tana, vagyis ismerni kell hitüket, liturgiáuk életüket, teológiájukat.

2. Tudni kell, hogy mit gondolnak a mi tanunkról s hogy mely pontokban fogják fel azt jól vagy helytelenül.

3. Tudni kell azt is, hogy a nem-katolikusok szerint mi az, amit mi elhallgatunk vagy elégtelenül világítunk meg a katolikus tanban, például a hívek papsága, a világnézeti türelmesség, a vallásszabadság.

4. Meg kell vizsgálni, hogy nincsenek-e a mi beszédmódunkban formák vagy fogalmazások, amelyeket nehezen értenek meg a nem-katolikusok. Meg kell itt mondani, hogy a mi skolasztikus, szinte iskolás módszerünk nagy nehézségeket jelent a nem-katolikusoknak, és gyakran forrása tévedéseknek és előítéleteknek. Ugyanezt kell mondanunk a mi elvont és tisztán fogalmi beszédmódunkról is, amelyet nem értenek meg a keletiek.

5. A használt kifejezéseket jól meg kell választani (szavakat, képeket, minősítéseket), figyelemmel a visszhangra, amelyet a nem-katolikusok elméjében és érzületében kelthetnek.

6. Állásfoglalásainkat mérlegelni kell arról az oldalról is, amelyben elfogadják azokat a nem-katolikusok is.

7. Az érveket, az érvelést és a szövegekre való hivatkozást olyan módon kell nyújtani, hogy meggyőzhesse a nem-katolikusokat.

8. Kerülni kell minden meddő polémiát.

9. Mindazt, amit tévedésnek tartunk, el kell utasítanunk, de olyan módon, hogy senkit se sértünk meg.

Mindebből következők — jelentette ki De Smedt —, hogy nagyon nehéz

és kényes feladat valóban ökuménikus zsinati megnyilatkozást szerkeszteni. Ezért gyűjtött össze a pápa a keresztény egység titkárságában olyan szakembereket: főpapat és teológusokat, akik tájékozottak az ökuménikus ügyekben. A pápa meghagyta, hogy a titkárság legyen segítségére a többi előkészítő bizottságnak is, főleg a teológiai bizottságnak. „Titkárságunk — mondotta szószerint, a zsinati atyák nagy meglepetésére De Smedt — fel is ajánlotta segítségét a teológiai bizottságnak, ez a bizottság azonban olyan okokból, amelyeknek elbírálása nem reám tartozik, visszautasította azt. Javasoltuk egy vegyesbizottság alakítását is, de a teológiai bizottság azt felelte: nem akarjuk.” Így egyedül a teológiai bizottság vállalta, hogy ökuménikus jelleget ad a szkémának. Vállalta, de milyen sikerrel?

De Smedt erre vonatkozó válaszát megint szószerint adom: „A mi véleményünk az, hogy a most tárgyalt szkémából nagymértékben hiányzik az ökuménikus jelleg. Ez a szkéma nem haladást, hanem akadályt jelent a nem-katolikusokkal való dialógus felé. Mi több, egyenesen árt neki...” Majd ezekkel a szavakkal fordult a zsinati atyákhoz: „Sorsdöntő óra ez. Ha nem visszük keresztül, hogy a teológiai bizottság szkémáit másként állítsák össze, mi leszünk felelősek azért a tényért, hogy a második vatikáni zsinat lerombol egy nagy, egy nagyon nagy reménységet.”

*

A szkéma persze védelmezőkre is talált. Köztük volt természetesen maga *Ottaviani* bíboros. Rajta kívül még *Mac Intyre* északamerikai, *Ruffini* és *Bacci* olasz, *Caggiano* argentin, *Santos* manillai és *Browne* ír bíboros, a domonkosok volt generálisa. Azzal érveltek, hogy a jelenlegi bibliai kutatások megzavarják hitükben az egyszerű embereket és súlyosan veszélyeztetik az egyház hagyományos tanának tisztaságát. Ennek alátámasztására a konzervatív tömb részéről igen agresszív memorandumokat is osztogattak a zsinati atyák körében. Azt is állították, hogy a katolikus ökuménizmus úgy, ahogyan a *Bea-féle* titkárság felfogja, egyet jelentene a katolikus hitigazságok elleplezésével, csupán azért, hogy ne ingereljék az

elszakadt testvéreket. Egyesek arra is hivatkoztak, hogy sértés lenne a pápával szemben, ha elvetnének egy szkémát, amelyet a központi előkészítő bizottság jóváhagyása után ő terjesztett elő. Az ellenzék viszont azt felelte erre, hogy semmiképpen sem állhatott a pápa szándékában egy zsinat összehívása csakis azért, hogy igent mondjon a szkémákra, annál kevésbé, mert maga a szabályzat is kifejezetten számol azzal, hogy a szkémákat visszautasíthatják. *Doepfner* bíboros azt is hozzáfűzte, hogy a központi előkészítő bizottságnak nem is volt módjában a szkémák érdemben való jóváhagyása. Zsinaton kívül egyébként — mint *Rouquette* írja — a teológiai bizottság több tagja felpanaszolta, hogy az üléseken állandóan néhány római teológus vitte a szót, akik valósággal ráerőszakolták nézeteiket a bizottság többi tagjaira.

Hosszú és heves vita után bocsátotta szavazásra az elnökség a kérdést: elutasítja-e a zsinat a szkémát? S az eredmény: 1368 szavazat az elutasítás mellett, 822 ellene. Az ellenzéki többség tehát nem érte el a szabályzatban megkívtart kétharmad többséget (1473 az összesen 2209 szavazóból), de nyilvánvaló lett, hogy a konzervatív kisebbség csekély töredékét teheti a világ püspökeinek. A mintegy 400 olasz püspök ugyanis szinte egészében a szkéma mellett szavazott, mert amikor a szavazást megelőző értekezletükön *Siri* bíboros, a püspöki konferencia elnöke, kifejezetten ezt az állásfoglalást kívánta tőlük, csupán egy hang tiltakozott ellene. Feltehető így, hogy mindössze vagy 450 nem-olasz püspök csatlakozott az *Ottaviani*-szkémához. Ám ha a kisebbség meg is tudta akadályozni a szkéma levételét a napirendről, győzelme „pyrrhusi” volt, hiszen, ha mégis megpróbálták volna a szkéma erőltetését, a szabályzatnak ugyanaz a rendelkezése most ő ellenük fordul, elvégre a többség messze több szavazattal rendelkezett annál az egyharmadnál, amely szükséges lett volna a szkéma elfogadásának fejezetéről fejezetre való megátolásához. Egyedüli megoldás valóban csak az volt, amihez a pápa folyamodott, amikor a szkémát — mint már megírtam — teljes átdolgozás céljából egy általa újonnan felállított bizottsághoz utalta át.

Bebizonyosodott tehát, hogy a világ püspökeinek nagy többsége nem hajlandó már eleve tisztán védekező pozícióba vonulni esetleges tévedések ellen. Álláspontjuk az, hogy szabadságot kell engedni a szentírásstudomány műveleinek, s nem szabad módszerezen herézissel gyanúsítani a katolikus kutatókat. Kinyilvánította ez a nagy többség, hogy érthető nyelven kell szólni a mai emberekhez, olyan „pasztorális” nyelven, amely valóban képes elvinni nekik az evangéliumi üzenetet. Végül — ami nem kevésbé

fontos — igazi dialógust kíván a nem-katolikusokkal, olyan párbeszédet, amely megért és megértet, nem csupán maga tesz közléseket, de meghallgatja a mások közléseit is.

Míndezek figyelembe vételével *Rouquette* méltán mondja egyenesen történelmi jelentőségűnek a zsinatnak ezt a szakaszát. Történelmi jelentőségűnek azért, mert „valójában úgy tekinthetjük a november 20-i szavazást, mint amely befejezi az ellenreformáció idejét és új korszakot nyit a katolikus egyház életében”.

A KIS ÚT

Nemrégiben véletlenül megláttam, hogy fiam az iskolából hazajövet — nyilván hűsködésből, hogy barátainak imponáljon — teljes sebességgel átszaladt a közeledő autóbusz előtt. Alig néhány méter választotta el a biztos szerencsétlenségtől. Elképzelhető, hogy haragomban és hogy máskor ilyesmí eszébe ne jusson, alaposan elláttam a baját. De ebből azután vita támadt. Többen azt állították, hogy inkább türelmesen kellett volna a lelkére beszélnem, vagy már megelőzően jobban figyelni a jellemére, hogy eleve megakadályozzam észszerűtlen viselkedését. Olyanok is voltak, akik a büntetéssel való nevelést egyáltalában nem tartják helyesnek, s különösen nem a vallásos szülők részéről. Szerintük ez a vallástól is elidegeníti a gyermeket. A „Makarenkói pofon” kérdése valamilyen formában minden családban felmerül. Nagyon sokaknak az a véleményük, hogy az idejében alkalmazott nyaklevesnél nincsen jobb nevelő-eszköz. Idézgetik a Szentírást is, amelyben olvassuk, hogy aki a vesszőt sajnálja, az nem szereti a gyermekét. Mások viszont arra hivatkoznak, hogy a sokat büntetett és kemény kézzel nevelt gyermek lelkében óhatatlanul feltámad a macakosság, hazudozás, sőt belső gyűlölködés szüleiével szemben. A félelem és terrorizáltság, a védtelenség és a bosszúvágy valóságos kis rabszolgává teszik a gyereket, rabszolga lelkülettel. Kétségtelen, hogy erre is van bőven példa. Más összefüggésekben olvastunk már ezen a helyen ezekről a kérdésekről, de a felvetett problémával kapcsolatban talán jó lenne némi eligazítást kapnunk.

C. S. Lewis — a már többször idézett angol teológus — a *Secret of the Pain* című könyvében, elsősorban az Isten és az ember viszonyáról szólva, az fejtegeti, hogy a helyes büntetés nem más, mint valamilyen formában fájdalomkózosás abból a célból, hogy a fájdalom hatására a bűnös önmagára ébredjen és meglássa élete ferdeségét, majd önként és szabad akaratból megváltoztassa eddigi viselkedését. A továbbiakban arról beszél, hogy minden büntetés, ami az Istentől ered, lényegében nemcsak a szeretet, de a megbecsülés műve is. Akit többé nem becsülünk, arról „levesszük” a kezünket, elfordulunk tőle és hagyjuk a veszébe rohanni, minthogy megítél-

sünk szerint úgysem lehet már segíteni rajta.

A büntetést tehát — ha ezt a gondolatmenetet gyakorlatilag folytatjuk — legelőször is élesen el kell határolnunk a bosszútól. A bosszúállásban — amennyiben magasabb jóval nem függ össze — minden esetben önmagunk kiélése, hatalomvágyunk, presztizsünk megóvása és még több más hasonló önző elem keveredik. (A magasabb jóval való összefüggést úgy értem, hogy jogos a megtorlás a javítás szándéka vagy lehetősége nélkül is, ha ezzel a közösség többi tagja nyer, és bár a bűnöst magát már megjavítani nem tudjuk, büntetése másokat gondolkodásra bír és a rossztól visszatart.) Ter-

mészeten az családi körben aligha fordulhat elő. Sok családi és ember-társi szabad kapcsolatban azonban igenis fenyeget a bosszúállás veszélye.

Magyar nyelvünkben a bosszú és a bosszús fogalmak összefüggenek, nemcsak nyelvtani, de pszichológiai egybekötöttségben is. Aki haragjában, „bosszúsán” büntet, ritkán igazságos, különösen, ha bosszúsága szeszélyességgel is párosul. Sajnos, ezen a téren valamennyien vádolhatjuk magunkat és van bőven nevelni valónk önmagunkon. Tulajdonképpen haragos állapotban nem is lenne szabad büntetnünk, a gyermeklélek erre még érzékenyebb, mint a felnőtt. Ha nem is tudja megfogalmazni, de feltétlenül érzi, hogy sérelem történt vele, a büntetés nemcsak az ő javáért történt, hanem esetleg a szülői becsvágy, a „majd én megmutatom” összefüggések is szerepeltek benne.

A büntetésben továbbá a szeretet mellett meg kell lennie a tiszteletnek is. Erről is írunk már érintőleg: a gyermeklélekben is sok az önérték, sőt sokszor, mint a fenti példából is kiolvasható, túl is teng benne. A levélíró is érezhetően aggodalmas szülő, bizonyára nem is gondolt arra, hogy gyermekének ésszerűtlen csfnye talán éppen abban gyökerezik, hogy otthon megalázottnak és lenézettnek érzi magát; s ezért pajtásai előtt akarja adni a hőst, hogy sértett önértékét kompenzálja. Továbbmenve arról is érdemes gondolkoznunk, hogy a „huliganizmus”-nak is ez lehet az egyik forrása. A büntetések között ezért a legrosszabbak közé tartozik a leggyakrabban használt: a szidás. Sokan panaszkodnak, hogy gyermekük hazudozik, hibáit eltitkolja, rossz iskolai előmenetelét palástolja, csalásokra vetemedik, pedig nem kellene félnie, mert „soha egy ujjal sem nyúlunk hozzá”. Egy ujjal nem is, de esetleg napokig tartó kibírhatatlan szidással és megalázással igen. A büntetésben megnyilvánuló tisztelettel függ össze az is, hogy bármennyire is szeretnénk a reánk bízottakat vagy bárkit alkít szeretnünk, tökéletesnek tudni, mégsem lehetünk velük szemben túlkövetelők. A lelkiélet szigorú mesterei is megelégednek azzal, hogy ki-ki a hibáját egyenként irtsa és ne mindent akarjon egyszerre, mert akkor semmire se megy. A gyermektől sem kívánhatjuk, hogy egyszerre megváltozzék. Ha

tisztelettel közeledünk hozzá és komolyan érdemesnek tartjuk — s bizonyára így is van —, hogy jellemét a valóságnak megfelelően megismerjük, megtaláljuk azokat a hiányosságokat, amiket következetesen kiküszöbölhetünk. Ebben a nevelői munkában a jutalmazást és büntetést egyaránt kell alkalmaznunk, de sokkal inkább a jutalmat, mint a büntetést.

S most térjünk rá a büntetés hogyanjának kérdésére. Talán itt is a legfontosabb a komoly törekvés részünkről: megismerni az egyénileg annyira különböző hatásos módszereket. Jól ismert pedagógiai tény, hogy a jó nevelő elsősorban szemmel figyelve. A gyermek lelke csak szeretetben fejlődhet egészségesen, s a szeretet külső megnyilvánulásának büntetésképpen való megvonása minden érzékenyebb lélekben a legmélyebbre hat. Arra azonban vigyázni kell, nehogy fagyos, rideg, kellemetlen, menekülésre csábító, kényelmetlen hangulatot teremtsünk. Inkább azt érezze meg a gyermek, hogy tette mélységesen elszomorított bennünket. A magam tapasztalatából mondom, de bizonyára sokan mások is láttak már olyan esetet, amikor az anyai könyvek előbbre vitték, mint az apai szigor. Özvegygé vált édesanya makacsul rosszul tanuló fia megváltozott, mert édesanyja ölébe ejtette bizonyítványát és csendesen zokogni kezdett. A kiabálás, pofonok, szigorú büntetések pedig nem tudták megtörni.

Egyik nevelőintézetben azt a rendszert vezették be, hogy a diákokat négy csoportba osztották. Az elsőben szinte korlátlan volt a szabadság, a másodikban kevesebb, a negyedikben teljes a szigor. Ezek azonban nem voltak megváltozhatatlan besorolások: süllyedni és emelkedni is lehetett. Hazugság, hanyagság, megbízhatatlanság, vagy a szabadsággal való bármilyen visszaélés magával hozta eredményét, de a jóra való törekvés is. Bizonyos változtatással ezt családi körben is lehet alkalmazni. Adjunk a gyermeknek „jogokat”, szabad mozgást a maga körében, előnyöket, kiváltságokat. Megokolt esetben ezzel a módszerrel jutalmazhatunk és büntethetünk is, de a büntetés nem válik „idomítássá”, nem megfélemlítés, hanem alkalom nyújtása arra, hogy segítségével a fiatal maga is igyekezzék „jobb minősítést” nyerni. Nem új

dolgok ezek, inkább csak arra kell vigyáznunk, hogy az ilyen frázisokra való hivatkozással: „én túl ideges vagyok ahhoz, hogy munka után még a gyerekekkel is törődjem”, ki ne bújjunk felmenthetetlen kötelességünk alól. A következetes foglalkozás sokkal kevésbé tesz idegessé, mint a szeszélyes hangulatú, veszekedős, ingerült családi légkör.

Mi tehát a válasz a feltett kérdésre? Minden katolikus család mintaképe a Szent Család. Amennyire elképzelhetetlen, hogy a gyermek Jézust szülei megfenyítették, vagy fenyegették volna, hasonlóan a gyermek emberi méltóságával összeegyeztethetetlen a verés, a sarokbatérdeltetés, a táplálékmegvonás, a szükséges szórakozás és játék idejének csökkentése stb. — a nagyobb vagy kisebb szabadság, — mint a lecke önálló megtanulása vagy szigorú ellenőrzése és hasonlók — elvének következetes végrehajtása, ha szeretettel és komoly magyarázattal kapcsoljuk össze, feltétlen eredményes.

S ha úgy látjuk, hogy a gyermek makacsodik és mindenképpen bün-

tetni kell, büntessük — önmagunkat. S ezek a kisebb-nagyobb önmegtagadások fel is ajánlíhatók a gyermekért az imák mellett. Nem tudom, legenda-e vagy történelmi tény, hogy egy trónörökösöt úgy büntettek, hogy mivel személye szent és sérthetetlen volt, bűnéért más gyermeket vertek meg a szeme láttára, s ez rendszerint sokkal jobban fáj, mintha őt verték volna. Az édesanya lemondása az édességről, az édesapa félnapos tartózkodása a dohányzástól és más apróbb önmegtagadások, mindenütt ahol megpróbálták nagy haszonnal jártak. Ritka az olyan címikus lelkű gyermek, akinek finomabb érzéseit ez a módszer felszínre ne hozná. „Miért tetted ezt fiam? Íme atyád és én bánkódva kerestünk téged” — mondotta a Szűzanya a tizenkét éves Jézusnak szelíd megrovásképpen. Ez a bánkódó szelídség a katolikus családok nevelésének kegyelmi alapja, s ez a biztosította annak, hogy a gyermek kedvességben és bölcsességben növekedik majd.

Eglis István

NAPLÓ

ÖTVEN ÉV ELŐTTI REJTÉLYES FÜZET EGY ÚJABB ZSINAT FELADATAIRÓL. Az úgynevezett Malakiás-féle jóvendölések szerint „pastor et nauta” a most uralkodó pápa, XXIII. János, aki összehívta a második vatikáni zsinatot. Mindenki tudja, hogy a zsinat tárgyalási anyagát nem a meghirdetés után kezdték kidolgozni, hanem az évtizedek során felvetődött kérdések kerültek sorra, az előkészítő bizottságok csak rendszerezték azokat, kiemelve a lényegét, elhagyva a sallangot. Vagyis a zsinat feladatairól már régebben is gondolkodtak az emberek. Mégis meglepő találkozása véletleneknek, hogy 1912. október 20-án egy „Pastor et Nauta” megjelenés mögé rejtőzött szerzőtől 32 oldalas füzet jelent meg Rómában, amely az első vatikáni zsinat folytatásáról és remélhető befejezéséről szól. Érdekessé teszi fejtegetéseit az is, hogy felvet olyan problémákat, illetőleg megoldásokat, amik azóta már bekövetkeztek és éppen XXIII. János nevéhez fűződnek. Valósággal kísért így a kérdés, vajon a füzet szerzője nem a fiatal Roncalli József-e, a most uralkodó Szentatya? A gyakorlati problémák előterbe állítása is mintha erre mutatna.

Az értekezés ugyanis nem dogmatikus ügyekkel, hanem szinte kizárólag gyakorlati teendőkkal foglalkozik. Csak kiinduló pontnak hangsúlyozza a pápa és a vele egyetértésben élő püspöki testület tévedhetetlenségét hit- és erkölcs-tanítás dolgában. De rögtön utána igen-igen kiemeli, hogy a szeretet nagy törvényének gyakorlása éppen olyan fontos, mert a világ erről ismeri meg Krisztus igaz egyházát. „Ez az én parancsom: szeressétek egymást!” „A keresztények egységének is e szeretet hiánya a nagy akadály” — állapítja meg a füzet írója. Majd azt fejti ki, hogy a túlzásba vitt jogi, filozófiai okoskodások mélyítették ki a szakadékokat az emberek között. A nem-katolikus keresztények közül is sokan belátják a kinyilatkoztatás, az apostoli folytonosság, az egyházi

tévedhetetlenség szükségszerű igazságát, de a kölcsönös megértés, szeretet hiánya, a bizalmatlanság válaszfalat emelt közénk. „Akadály továbbá a latin népek esztelen elsőségi igénye” az egyházban a nem-latinokkal szemben. Az egyházi hatalom külső gyakorlása is sokszor súlyos összeütközést idéz elő az államhatalommal. A rossz példa, a hanyagság szintén az ellentéteket szítja. Ezek a hibák mind ellenkeznek a tévedhetetlenség dogmájával és lerontják annak hitelét. Többet ér tehát az igazság és szeretet gyakorlása, mint a dogmatikus kérdések csalatkozhatatlan meghatározása és a hitbeli eltévelyedések tévedhetetlen, precíz szövegezésű elítélése. Az újabb zsinat célja tehát az legyen, hogy megreformálja a tévelygők visszahozásának módját, a vitás kérdéseket pozitív, gyakorlati módon oldja meg, a modern tévedéseket világosan szövegezzék meg, s megjavítsa az egyház kormányzását.

A füzet szerzője ezután gyakorlati elgondolásokat sorakoztat föl mindezek sikeres megvalósításához. Ezek is fölöttébb érdekeselek:

1. A zsinaton szavazati joga legyen minden bíborosnak, főpapnak, a címzetes püspököknek is, a szerzetesrendek általános főnökeinek, a nunciusoknak, a kongregációk titkárainak, a Szent Officium ülnökeinek, a Vatikán teológusának (magister S. Palatii), és azoknak a plébánosoknak, akiknek legalább 20 ezer hívük van. A megyés püspököknek plurális szavazati joguk legyen, 100 ezer hívőként egy. 2. A nepotizmusból sarjadt szokásnak kiküszöbölésére, amely a pápai trónt lefoglalta az olaszok részére, kimondandó, hogy az egész kereszténységből választott bíborosok az egész egyház legmértöbb papját válasszák meg pápának, akármelyik nemzet fia az. 3. A bíborosok kinevezése a pápa teljes beleegyezésével felülvizsgálandó, mert egyesek (név szerint fel vannak sorolva!) kinevezése nem a Conc. Trid. Sess. 24. de Reformatione cap. 1. előírása szerint történt. Kinevezésük utólag törvényesíthető, de például Vannutelli Vincéé nem, mert testvére, Vannutelli Szerafin már bíboros, tehát irregularitás forog fenn. Ők ketten az akkor uralkodó X. Pius halála után szűnjének meg bíborosok lenni s ne léphessenek be a konklávéba, az új pápa azonban újból kinevezheti őket. A pápaválasztó bíborosok között legfeljebb tíz olasz bíboros legyen. 4. A 70 bíboros arányoson megosztandó az egyetemes egyházban. Országokként részletes felsorolást ad. Magyarországon Esztergomot és Kalocsát jelöli meg. A bíborosi titulusok ne római templomoknak, hanem világióság székhelyüknek, vagy körzetüknek a nevét viseljék. Egy-egy bíboros körzetének legalább 4 millió híve legyen. A bíboros halála után csakis az ő körzetének püspökei ajánlhatssanak a pápának bíborosjelöltet, aki egyszerű klerikus is lehet. A pápa mást is kinevezhet, ha a bemutatottnál érdemesebbet talál, de az is az illető körzet papja legyen. A bíborosok harmadrésze sorsolás és pápai kielölés alapján Rómában éljen (váltakozva?), de olasz bíboros legfeljebb három lehessen Rómában.

Foglalkozik az ismeretlen szerző az elszakadt keresztény egyházak visszatérésének kérdésével is. Szerinte ha ezek elismerik az alapvető katolikus hittételeket, akkor nem kell „a priori” vitatkozni a római pápa elsőségén, hanem kölcsönös látogatás, tanácskozás, kompromisszum útján kell közeledni egymáshoz. A pápa fokozatosan nevezzen ki a visszatérő egyházak főpapjai közül maximum 30 bíborost.

Hangsúlyozom, csak érdekesség okából ismertettem azokat a gondolatokat, amelyeket az 1912-ben megjelent füzet szerzője vetett föl. Véleményei között vannak, amelyek ma kevésbé látszanak elfogadhatónak, így nevezetesen a dogmatikának és a filozófiának háttérbe szorítása, de gyakorlati eszékormányzati téren több eszmét pendít meg, amelyeknek valamilyen formában való megvalósulását egyáltalán nem tarthatjuk lehetetlennek. (Eröss István)

BIRO VENCEL EMLÉKÉRE. Még a múlt év decemberében írta meg az *Új Ember*, hogy Bíró Vencel piarista, a kegyesrend volt erdélyi főnöke, a kolozsvári piarista gimnázium volt igazgatója, aranymisés áldozópap, nyug. egyetemi tanár december 2-án Kolozsvárott elhunyt. A magyarországi olvasónak keveset mondott ez a hír. Hiszen nálunk a szakemberek szűk körén túl aránylag kevesen ismerték Bíró Vencelt. Annál ismerősebben csegett neve az er-

déli magyarság fülében. És ez természetes. Hiszen a megboldogult 77 évre nyúlt életének több mint háromnegyed részét Erdély fővárosában, Kolozsvárott élte le. Még 1904-ben mint az ottani tudományegyetem elsőéves bölcsészethallgatója került a városba és utána végleg ott is maradt. Magyarországa azontúl már csak látogatóba járt ki. Igazi otthonának a bérces kis hazát érezte. Egyénisége ott forrott ki, életpályája ott öltött határozott és szilárd jelleget.

Életpályájának legszembevetőbb vonását zavartalan harmóniája adta meg. Nincs rajta semmi törés, semmi erőltetés; minden következő foka a legtermészetesebb logikával következett az előzőből. Annyi száz és ezer pályatársa példájára ő is legalul, köztanárságon kezdte pályáját, azután mint konvikтусi és gimnáziumi igazgató folytatta, végül mint rendfőnök, mint a Báthory—Apor-szeminárium igazgatója és mint egyetemi nyilvános rendes tanár tette rá a koronát. Életpályája külső harmóniájánál csak benső harmóniája volt tökéletesebb: az időről időre változó beosztások és hivatalok, bár folyvást magasodó szinten, lényegében mindig ugyanazt a munkakört variálták számára. A „peculiaris cura”, az ifjúsággal való állandó foglalkozás, melyet szerzetesi élete hajnalán fogadott, élte fogytáig elkísérte.

Bíró Vencel azonban a tehetségek osztogatásánál sokkal több talentumot kapott, mint amennyire iskolai munkakörének kifogástalan betöltéséhez okvetlenül szüksége volt. Energiáiból bőven jutott a kifelé hatásra. Bár szívesen vállalt részt társadalmi és művelődési mozgalmakban is, legsajátabb területének mégis az irodalmi működést érezte. Hiszen eredetileg is tudósnak, történetírónak indult. Egyik munkáját (*Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése, 1542—1690*) a Magyar Tudományos Akadémia már 1917-ben a Vigyázó-díjjal tüntette ki. A változás bekövetkezése után még tudatosabban korlátozta érdeklődését Erdély múltjának kutatására. Soha egyetlen betűt le nem írt, mely nem állott valamiképpen kapcsolatban Erdély történetével. A politikai történet terén éppen olyan otthonosan mozgott, mint a művelődéstörténet egymástól legtávolabb eső területein. Politikai tárgyú dolgozataiban végigbillentyűzte a fejedelemség egész múltját. (*Az erdélyi fejedelem jogköre, 1912., Báthory István fejedelem, 1933., Erdély követei a portán, 1921., Az erdélyi fejedelmek és a román vajdák, 1917., Bédli Pál felkelése, 1920., stb.*)

De talán még nagyobb változatosságban és bővebb ereken forrasztak elő szerzőnk tollából a művelődéstörténeti tárgyú dolgozatok. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy legsajátabb és legegényibb alkotásai éppen kisebb terjedelmű, de roppant változatos tárgyú dolgozatai közt keresendők. Az erdélyi történelemnek úgyszólván minden problémája szóhoz jut ezek során. Legnagyobb számmal azonban a szerző szerzetesi jellegének megfelelően mégis egyháztörténelmi témák szerepelnek. Akárhány közülük nemcsak előbbre vitte, hanem végleg tisztázta is a felvetett kérdést. (*Bethlen viszonya Pázmánnyal 1916—17., Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene: Bátoriak kora, Az impériumváltozás kora, A katolikus restauráció kora. Dicsőszentmárton, 1925., Bethlen Gábor és az erdélyi katolicizmus, 1928., Püspökjelölés az erdélyi róm. kat. egyházmegyében. 1930., A kolozsvári piarista templom alapítása, 1932., A Báthory—Apor-szeminárium története, 1935., A kolozsvári piarista gimnázium története, 1915., 1929., -941., Gróf Majláth Gusztáv Károly érsek. 1930. stb.*)

Bíró Vencel sokoldalúságára jellemző, hogy társadalmi és gazdasági tárgyú tanulmányai számbelileg alig maradnak mögötte egyháztörténeti dolgozatainak. Az erdélyi nemesi gazdálkodás sajátos formáját, az udvarház-gazdálkodást ismételten beható tanulmányozás tárgyává tette. De ugyanígy érdekelték az ipar és kereskedelem múltjának kérdései is. Utolsó tanulmányai is ebben a körben mozogtak. (*Erdélyre gyakorolt közművelődési hatások a XVII. század második felében az ingóság-összeírások tükrében, 1947., Erdély XVI—XVII. századi kereskedelmének történetéhez. Kelemen-émlékkönyv, 1957.*) Sőt még a szoros értelemben vett művészettörténet művelésére is teltett idejéből. Utolsó nyomtatásban megjelent dolgozatát is egy eddig jóformán csak nevével ismert kolozsvári festő, Veress Mátyás (1749—1809) életrajzi adatai felderítésének és életműve pontos számbevetelének szentelte. (*Veress Mátyás. Művészettörténeti Értesítő, 1960. 118—122.*)

Ezzel azonban még korántsem merítettük ki Bíró Vencel irodalmi tevékenységét. Mert ő annyira élt-halt Erdély színes múltjának megelevenítéséért, hogy a komoly tudomány eszközei mellett időnként a szépirodalom vonzóbb és derűsebb színeinek igénybevételére is indíttatva érezte magát. Már régen beérkezett, országos hírű és tekintélyű történetíró volt, mikor első elbeszélő kötete, *Keserű serbet* című történeti regénye megjelent. (1930.) És ettől kezdve részint egyes folyóiratok (*Jóbarát, Pásztortűz, Vasárnap*) hasábjain, részint gyűjteményes formában (*Képek Erdély múltjából, 1937. Nagyságos fejedelmek idejében, 1937., Történeti rajzok, A régi Transylvania, 1940.*) sűrű egymásutánban jelentek meg mindig szigorúan történeti tárgyú és amellet mozgalmas cselekményű elbeszélései. És bizony nehéz volna megmondani, hogy a nehézeretű tudós könyvek, vagy pedig ezek a könnyed novellisztikus rajzok járultak-e nagyobb mértékben hozzá a szerző céljának eléréséhez: a múlt megbecsülésének öregbítéséhez.

A történeti igazság kedvéért még hozzá kell tennünk, hogy az utolsó másfél évtizedben a kolozváriak már nem annyira, a fáradhatatlan történetkutatót, mint inkább a még fáradhatatlanabb lelképásztort látták és tisztelték Bíró Vencelben. Mióta az egyetemről visszavonult, úgyszólván minden idejét az utóbbi években teljesen megújított főtéri Szent Mihály-templom és a szép barokk piarista templom hívő közönségének szentelte. És bizony nehéz volna megmondani, hogy abban a hatalmas embertömegben, amelyik 1962. december 5-én a Szent Mihály-templomból a házsongárdi temetőbe kísérte a megboldogult tetemeit, kik voltak többen: a hálás diákok-e, a lesújtott jóbarátok és munkatársak-e, vagy a lelki igényeikben sokszor kielégített hívek-e. Még egyet kell kiemelnünk: a temetési menetben szép számban voltak román nemzetiségű tisztelői is, kézzelfogható bizonyosságául annak, hogy Bíró Vencelt egész közéleti tevékenységében a keresztény eszmények mellett a szintiszta humanum vezérelte. (*Balanyi György*)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Rég vártuk már, hogy végre kötetben együtt láthassuk Magyar Ferenc elbeszéléseit.¹ Az, hogy valakinek lapokban jelennek meg az írásai, folyamat; hol erősebb a sodra, hol álmosabb, de mérni nehezen mérhető. A könyv más: a könyv határkő. És a könyv épület, körül lehet járni, meg lehet mérni arányait, különféle próbáknak lehet alávetni anyagát, ellenőrizni lehet a fajsúlyát. A kritikusknak is, de az írónak is. Az író egy-egy könyvvel megáll, számadást készít; esetleg lezár egy utat és újat kezd. Ha jó, igényes író, akkor mindenképpen szembenéz önmagával. Számára a könyv tükör is, melyben önmagát, vagy önmagának egy korszakát láthatja; szemügyre veszi saját vonásait, és maga állapíthatja meg, hol kell korrigálni a képen. A könyv alkalmat ad az írónak arra, hogy kritikusa legyen önmagának. Nagy hibát követ el, ha ezt az alkalmat elmulasztja. Vagy ha rosszul használja föl, és elfogult lesz a maga javára. Sokszor ezen múlik a következő lépés: hogy előre lép-e, vagy hátra. Vagy se előre, se hátra, hanem csak egy helyben topog. De a fejlődésben minden nem-előre tett lépés: hátralepés.

Vannak írók, akiknek korán osztályrészül jut a könyv; vannak, akiknek túl korán. S vannak, akiknek későn: akiknek az első könyv nem pályakezdés, hanem a pálya egy tekintélyes szakaszának összegezése. Mint Magyar Ferenc esetében.

Hogy ez jó-e, vagy nem jó, azon lehet vitatkozni. A túl hamar megjelenő első könyvnek megvannak a veszélyei; esetleg fölszabadít valakit a céhben, akire még jócskán ráférnének az inasévek. De vannak hátrányai a túl késői első könyvnek is. Könyv nélkül az író rendszerint nem kap kritikát; kritika nélkül az író túlon-túl magára hagyatkozik, a maga szűk világába zákózik, elkényelmeskedik, olykor még elméletet is gyárt magának a kényelmessége igazolására. Vagy a kritika szabad szele helyett csak a hangját szeretők néha tömjénfüstös, langyosan simogató dicséretének fuvallatai becézgetik, s akkor aztán ember legyen a talpán, aki ebből az üvegházból kivágja magát.

Magyar Ferenc kései első könyvéről legelőször talán azt kell megmondani, hogy aki írta, jó író. Nem nehéz elhelyezni annak a hagyománynak a sod-

rában, amelybe ő maga állt bele, tudatosan, majdnemhogy programszerűen. Gárdonyi, Móra neve kínálkozik tájékoztatóul. Egyik-másik elbeszélését, főként a rövidebbek, életkép-szerűek közül, szinte csak helyesírásában kellene hozzáigazítani Gárdonyi különösségeihez, és pompásan beillenék *Az én falom*-ba. Némely másikban talán csak a hang fekvését kellene egy árnyalattal módosítani, s egyáltalán nem rina ki a *Véreim*, a *Parasztjaim*, vagy a *Nádihegedű* környezetéből. A mézédességgel csordolgáló, izes magyari elbeszélés szép hagyománya ez; aki vállalja, és nemcsak aránylag könnyen eltanulható stílusát, hanem a lelkét is, vagy talán inkább aki magával, magában hozza azt a lelket, mely önként ebbe a formába, ebbe a hangba kívánczik, az a hagyománynak sosem pusztán csak folytatója: az valamit mindig hozzá is ad a hagyományhoz, egy szint, egy rebbenést, egy ízt, valamit annak a tájnak és közösségnek a sajátosságából, amelynek küldötte és képviselője. Éppen csak egy árnyalattal kellene módosítani, mondtam az imént; s ez az: hogy van egy saját árnyalata ennek a prózának, amelyet el kellene tüntetni, hogy olyan legyen, mint a másik; Magyar Ferenc a hagyomány és stílus közösségében hasonlít Gárdonyira, hasonlít Mórara, hasonlít Tömörkényre, hasonlít olykor Mikszáthra, de Magyar Ferencnek e természetes hasonlóság ellenére megvan a saját hangja: nem az előtte járók majmolója, vagy rutinos utánzója, hanem saját egyéniségű kisebb testvér ebben a nagy közösségben.

Természetesen rögtön felmerül e nevek s e hagyomány említésekora népiesség kérdése. De nem is kell nevekig és hagyományokig mennünk. Elég, ha olvasni kezdjük a könyvet, és mindjárt első lapjain találkozunk a búbánatában meztelláb világáig induló kisiúval, akit vásárba menő szülei „házpásztornak” hagytak otthon; néhány lappal odébb ismét ugyanezzel a kisiúval, aki fájós lábát ménje cipőjébe bújtatva szökik meg a házpásztorság elől, s megy a házbéliek után a füleki búcsúba. Magyar Ferenc a parasztságból jön; nem kell népiesnek lennie. Csak megszólal, s a nép hangján szól, ez természetes nyelve. Nemcsak nyelve, hanem észjárása, gondolkodásmódja, világlátása is. A népé; de természetesen csak némely nagykörűti folkloristák képzeltek, hogy a nép mindig, mindenütt, szőröstül-bőröstül egyforma. Magyar Ferenc bölcsője a katolikus palócság. Nemcsak emlékeit kapta tőle, hanem egyéniségét és hangját is.

Talán bizonyos korlátait is? Úgy hiszem, azokat is. A korlát szó, ilyen használatban, általában kissé pejoratív értelmű. Szeretném itt e pejoratív mellékszót rosszalló hangulat nélkül használni, a jellemzés fogalmaként. Az „idilli” szót ugyanis még kevésbé merem leírni, mert még félreérthetőbb. Amellett nem is fedné egészen azt, amiről szó van. Ha azt mondanám, van Magyar Ferenc írói világában, írói szemléletében valami idilli vonás, az olvasó azonnal előállna a cáfolattal: hogy lehet idillinek minősíteni egy világot, mely tele van tragikummal, az író kedvelt szava szerint „dramatikus” mozzanatokkal, naív boldogság helyett tévova botorkálással? S az olvasónak a maga szempontjából talán igaza volna.

Azt hiszem, a magam szempontjából nekem is igazam van. Ezek a tragédiák, ezek a dramatikus mozzanatok Magyar Ferencnél többé-kevésbé mind valamilyen megbékélésben oldódnak föl. Vagy az alakok békélnek meg a végén, vagy az író békél és békéltet meg alakjai sorsával, ha másként nem, hát úgy, hogy utal a minden földi bajt megoldó túlvilági békességre. Ez lényegesen más, mint a tragédiák klasszikus katarzisa. Itt nem az igazság nyer elégtételt és vált ki az olvasóban bizonyos „megtisztulást”. Itt a végszó majdnem mindig a megbocsátó, elméző, áldozatos, vagy vezeklő jóságe. Van egy közismert — nemcsak a magyar irodalomban közismert — történet: a komisz fiú hajánál fogva húzza ki tehetetlen, öreg apját a házból, s a szegény vénember egyszer csak megszólal: erissz el, fiam, én is csak idáig húztam az apámat. Nos, a *Botorkáló emberek* ciklus utolsó elbeszélésében ezt az alaptemát dolgozza föl Magyar Ferenc, két nemzedékre tágítva. A fiú szerencsétlenül járt öreg apját nem a konvhába viszi, ahol csak útban lenne, hanem ki az istállóba, a szalmapriccsre. Ugvanez a fiú, egy nemzedékkel később, már mint öregember, szintén szerencsétlenül jár rakodáskor. Fia kétségbeesetten támogatja föl; gyöngédségére az öreg elismétli az anekdotabeli mondás vál-

tozatát: „Ne vigyél engem, édes fiam, a tiszta szobába. Nem vagyok én méltó rá. Vigyél csak az istállóba. Ott van még az a régi pricc, amelyen az én apám is feküdt, amikor már nekünk utunkban volt...” Hiába. A fiú csak a tiszta szobába fekteti. Az ádázság, ha tán nemzedékek során át is, végül megjavul, az indulatok megszéldülnek, a szívek megjuháznak.

Példának hoztam elő épp ezt az elbeszélést. Példának arra, hogyan oldódnak föl Magyar Ferencnél a tragédiák végülis megbékélő idillben. Korlátot említettem; korlátja, korlátozottsága ez a tragikus, vagy csak drámai szemléletnek. Talán nem tévedek nagyot, ha úgy sejttem, hogy legalábbis részben, örökség. Ez az idilli vonás, idilli igény alighanem megvolt már abban a családi és népi környezetben, ahonnan Magyar Ferenc jött. Valami szelíd meleg, bensőséges katolikum légköre ez, lágy és gyöngéd családiasság, szerény szertet ütemére szabott élet, éppen az ellentéte annak, amelyben Móricz sűrűvérű, konok, protestáns-pogány tiszaháti parasztjai izzanak. Móricznál az indulatok iszonyatos villámai tűzbe-lángba borítják a világot. Itt az emberek ravaszkodása arra irányul, hogy haragosokat megbékítsenek, nyájból kivadulatakat visszacsalogassanak a közösségbe. Móricznál férfi s asszony: éllel egymás ellen fordult pengék; itt végül minden félreértés elsimul, minden szomorú fej megtalálja a maga vállát, melyre föloldódva ráhajolhat. Illyés *Mint a darvak*-ja jut eszünkbe, tiltakozása a „fekete” nép-ábrázolás ellen. De ez itt mégis más árnyalat, ez a palóc jóság. Illyésnél valami már-már görögös humanitás jellemzi a népet; ezt a népet itt viszont inkább katolikus moralitás jellemzi. Ott a kocsiúdon, küszöbön vasárnapolók közül csak egy Homérosz hiányzik. Itt az emberek a szentírást idézik.

Nyilván így volt ez abban a világban, amelyben Magyar Ferenc felnőtt, s amelyből emlékeit hozza; aligha gyanakodhatunk arra, hogy gyermekkorának emlékeiben megidézett alakjait valódi mivoltuknál kegyesebbekké hamisítja. Nem; bizonyára ilyenek voltak. Az elbeszélésekben nincs nyoma annak, hogy a valóságot valamilyen sablonhoz igazítaná. Nem hinném, hogy hitelességéhez kétség férne. Olyan világ volt ez, melynek minden viharos egén ott bujkál, dereng, vagy ragyog a jóság szivárványa. A jóság és a megjobbulás.

De a jóság is lehet korlát, a szivárvány is. S ha az imént hangsúlyoztam, hogy a szót csak jellemzésül, s jobb híján használok: most le kell mondanom tartalmának erről a megszükitéséről. Mert vajon a jóság, elnézés, megbékélés nem úgy történik-e néha, hogy az író egyszerűen mellőzi azt, ami a jóságba, elnézésbe, megbékélésbe nem fér bele? Nem nagyonis megfogadta olykor Arany *Hegedűjé*-nek végső sorait, hogy „józsátság a szavam, de részeg ember elől én is kitérek”? Lássunk erre is egy példát. Disznóölésre készül a ház, és megérkezik rá az öreg szülők három nagy fia; fehér asztalnál édesapjuk elmondja, hogyan, miért lépett be a szövetkezetbe. Mindenki tudja, és Magyar Ferenc nálam százszor jobban, mennyi keserves, nenéz tépelődést jelentett ország-szerte számtalan addig egyénileg gazdálkodó parasztember számára ez a kérdés. Végére nemcsak arról volt szó, hogy jobb-e a szövetkezetben, vagy nem, jövedelmezőbb-e, vagy nem, hanem egy egész, hagyományos életforma és szemléletmód alapvető megváltozásáról, századokon át kialakult értékrend átrendezéséről; azt is tudjuk, hogy ez az „átállás” nem mindig ment zökkenők nélkül, viták nélkül, sőt egyéni tragédiák nélkül. De az öreg Labonc Náci, Magyar Ferenc elbeszélésében, mintha mindezt hírből se hallotta volna. Lát egy-egy példát: kisebbik fiáét, aki traktorosnak ment s most már jól kereső szakmunkás, meg a „kondását”, aki vállalta a szövetkezetben az állatgondozást s ma már hatszáz jószág van rábízva, kilenc ember a keze alatt, s elsőnyre is kívánatos jó állapotban; aztán szántás közben látja, hogy a nyomába szegődött csókák fölkerelkednek s a szomszéd tagon szántó traktor barázdájában csipegethettek, mert a traktor mélyebben szánt és mélyebbről több férget vet föl; „a csókák is a dúsabban terített asztalhoz húzódnak; a madárnak elég esze van erre, csak az embernek ne lenne?” — és „ennyi az egész”.

Hiszen ha csak ennyi lett volna! — mondhatjuk az írónak. Azt felelheti erre: éppen csak ennek a Labonc Náci bácsinak az esetében volt ennyi. Fogadjuk el (bár akkor sem valószínű, hogy így, ilyen felhőtlen, békés egyszerűséggel történjék ekkora döntés, hacsak nem valamilyen különlegesen halvérű

ember esetében); ám akkor is: pusztán semmire sem jellemző egyedi eset, anekdotikus kuriózum áll előttünk; és novellában az egyedi eset rajzában is általánosabb érdeket kívánnánk. Könnyen elképzelhető, hogy az írónak erre is van válasza: a kuriózum rajzával megvolt a maga általánosabb érdeke, mégpedig éppen a nehéz téma méregfogának kihúzása s valamilyen megmosolyogtató, tehát vigasztaló ábrázolása. — Igen, csakhogy ez olyan erkölcsi, jobban mondva karitatív cél, amely jórészt kívül esik az irodalmon; amennyiben az írónak erkölcsi célja van, azt a műben, a maga legsajátabb anyagában, annak benső törvényszerűsége szerint kell elérnie; mert egyébként maga a kuriózitás, a dolog anekdotikus, esetleges jellege közömbösíti az erkölcsi érvényt azzal, hogy azt is csak egyetlen esetre korlátozza, és ugyanakkor és valószínűségében gyöngíti.

Másféle témákban is kísértének hasonló jellegű veszélyek. Férj és feleség a háború következtében elidegenülnek egymástól: nagy, drámai tárgy, s már pusztá föltevése is általános érdeket kelt. Megoldása ennek az, hogy az asszony a feszület tövében elírja panaszát, ezt a férj véletlenül végighallgatja, megrendülten most már ő vallja meg a maga baját az asszony távozta után a feszület előtt, majd megkönnyebbülten futni kezd, „hogy utolérje a szomorúan ballagó asszonyt, mielőtt belépne kertjük kapuján”? Jellemző példája ez egy kegyetlenül reális probléma irreális síkon való, nem-reális, szemléleti jellegű megoldásának, tehát meg-nem-oldásának. Azzal, hogy egyik fél is, másik fél is elmondja a magáét, akár a feszület előtt, akár a gyóntatószékben, az író számára legfőjebb csak az első lépés történt meg, egy helyzet tudatosítása a hősökben. A műnek a tudatosodás *következményeit* kell ábrázolnia, azt a folyamatot, ami ebből következik s a megoldásig eljut, azt a küzdelmet, amelyet jelen esetben a két hős folytat azért, hogy az elidegenedést legyőzze és egymást ismét megtalálja. Vagyis, ha a gyónást hozná föl valaki ellenem: a bűnvalómással még nincs lezárva a dolog, van erősfogadás is, van jóvátétel is. A következő ellenvetés természetesen a kegyelemre hivatkoznék. Csakhogy a kegyelem természetfölötti működésének ábrázolására nincsenek írói eszközeink (tanúsítja ezt a misztikusok sokat emlegetett „dadogása”, ahogyan természetfölötti élményeket és folyamatokat megpróbálnak — saját bevallásuk szerint mindig csak messi megközelítéssel, század-sikerrel — természetes jelképekkel tolmácsolni); a kegyelem működését csak a természetesben ábrázolhatjuk; abban is *kell* ábrázolnunk, különben állandóan azt a súlyos veszélyt kockáztatjuk, hogy művészi következetesség és jellemrajz helyett a kegyelmet bármikor működésbe hozható deus ex machinaként alkalmazzuk.

Itt azonban tanácsos megállnunk egy pillanatra és fölvetnünk a kérdést: hogyan is fogja föl Magyar Ferenc a műfaját, nehogy mindenesetül mást kérjünk számon az írón, mint amit egyáltalán akart. A könyv egész beosztása, megkomponálása akár azt a gondolatot is keltheti, hogy szerzője a hagyományos ábrázoló-elbeszélő novellák helyett voltaképpen valami egyebet: példázatokat akart írni. Az elbeszéléseknek ugyanis nincs címük, hanem egy-egy idézet — többnyire bibliai mottó — áll előttük; ezek megadják a tételt, melynek az elbeszélés mintegy illusztrációja; s ezek az illusztrációk műfajilag vegyesek, az emlékeztéstől a kurta kistárcán, bibliai történeten, lírai vallomáson át egészen a nagyigenyű, már-már kisregény-terjedelmű novelláig. Előbb lett volna hát valamilyen pedagógiai, erkölcsjavító, moralizáló szándék, valamilyen idézetekből egybeszerkesztett florilégium, népszerű breviárium tökéletesedni vágyó egyszerű lelkek számára, s ezt aztán, hogy „tetszetezsebb” legyen, jobban kínálja magát lelki táplálékkul, az egybeállított megfűszerezte ékes elbeszélésekkel, akár valaha Telek József a maga prédikációit különféle jeles történetekkel? A dolog a látszat ellenére sem így áll. Előbb volt a „szépirodalmi” anyag: novellák, rajzok, annak rendje és módja szerint külön-külön címmel, ahogy az évek során megjelentek; mikor aztán az író könyvvé rendezte őket, elhagyta címüket és mottót keresett hozzájuk. Megtörtént tehát a fordítottja annak, ami vagy jó kétszáz esztendővel ezelőtt Telek Józsefnél történt. Ott a prédikáció kereteit kezdték feszegetni a jeles történetek: az önálló életre, függetlenségre kívánckozó anekdóta és novella. Itt az önálló fogantatású anekdotát és novellát az író elkezdte visszatérlni oda, ahonnan — rész-

ben! — önállóodott, s egyben régi, prédikációbeli funkcióját, a példázást, oktatást, erkölcsnemesítést is föl akarja vétetni vele. Úgy gondolom, nem tévedek, amikor ezt az eljárást tudatosnak látom; talán a szándék egyik ihlető forrásvidékét sem rossz helyen keresem, amikor Telek József nevét említem; hiszen Magyar Ferenc kitűnően ismeri ezt a régi, tizennyolcadik századi magyar prédikációs, moralizáló és énekes irodalmat, és ez az irodalom a maga módján, esetleg népiesebb, esetleg devalválódottabb formában még javában élt az ő gyerekkorában abban a családi-vallási-népi közösségben, a katolikus palocságban, amelytől első benyomásait, legszebb emlékeit és — mint igyekeztem rámutatni — jórészt látásmódját és kedélyét is kapta.

S ezzel voltaképpen vissza is érkeztem oda, ahonnét kiindultam: a hagyomány kérdéséhez, meg ahhoz, mit ad hozzá Magyar Ferenc a hagyományhoz, mi az ő saját hangja ebben a közös karénekekben. És most már, úgy vélem, a többivel röviden végezhetek. Először kifogásaimmal.

Magyar Ferenc, említettem már, nagyon szépen ír, azzal az ízes és tiszta, zamatos magyarsággal, amelyet nem lehet eléggé méltányolni, kivált ma, amikor nem minden írónkról lehet elmondani, hogy úgy tud magyarul, ahogyan magyar írónak illenék. Viszont olykor elragadja stílusának szépsége, és túl szépen ír; egy-egy esetben annyira túlkesíti, túlfűszerezi előadását, hogy 'a dísz alatt elvész a lényeg. Sehogyan sem tudom elfogadni, de mégcsak szépek és túl igényesnek sem tartom, amikor a próza egyszerre csak vessé buggyan, sorokon át numerososan, sőt rimesen táncol. Semmiképpen sem tudok lelkesedni az olyasfajta allegorizálásokért, amikor az írői toll nyilvánvaló szépeníró szándékkal a hegyen ülő Nyár asszony, a búsképű Ósz apó, vagy a könnyű bokájú Szélkirály mesterkéltségek alakját hozza elémm. Nem tud elragadni a túlságosan mesélő hang, és nem hatnak meg az elbeszélés menetét meg-megakasztó, közbeszótt — egyébként akármilyen igaz és találó — elmékedések, lírai közzjátékok és körülírások. Határozottan zavarnak az egyik-másik emlékezés vagy elbeszélés végére odabiggyesztett imádságos záradékok, melyek önmagukban igen szépek és épületesek, csak éppen nem helyénvalók itt. S azoknak, akik ezen tetten megbotránkoznak és profánságot vetnének szememre, részletesen ugyan nem ismertethetem itt, de figyelmébe ajánlhatom mindazt, amit műalkotás és erkölcsnemesítés, művészi tevékenység és vallás-erkölcsi oktatás különbözőségéről, *facere és agere* körének más-más jellegéről és rendeltetéséről a katolikuság hitelességében aligha támadható Maritain mond, Szent Tamás alapján. Végül szeretném, ha Magyar Ferenc többször is gyakorolná azt az erősen mértéktartó, kevesebbrel mindig többet mondó szűkszavúságot, amely — egyebek között — oly emlékeztetéssé teszi az olvasó számára a „vendég” Jézuska felől kérdezősködő gyerekek meg a nyírfasöprűt áruló öregember történetét.

S most még röviden arról is, ami különösen tetszett. Kezdem a kicsinyén: egy-egy olyan pontosságában és evidenciájában meglepő megfigyelés, amely féllapnyi ékítménnyel föl tud érni, például — egy a sok közül — az, hogy mikor a néma utasok közt megjelenik a kalauz, ránéz a jegyre s megmondja, vagy kérdi, hová utazik az illető, ez úgy hat, mint valami leleplezés, „felhasad a burok: különállásunk és titokzatos magányunk burka”. Aztán: a gyerekkori emlékezések tartózkodóan meghatott, öniróniával fűszerezett meleg lírája; egy-egy olyan pompás-ízes kép, mint a téli pincézése az erdős Márton — közepén egyébként érzésem szerint elnagyolt — Babits-mottós történetében; egy-egy jól kerekített anekdóta bajuszalatti mosolygása, mint a megdőlt búzát levágó három atyafi meg a tanácselnök történetében; végül — nem mintha egyéb említeni való nem volna, hanem mert egyszerű csak be kell fejezni a felsorolást, és természetesen a legnagyobb mértékű érveléssel — témában, előadásban az az igény, az a dolgok mélyéig néző érdeklődés, az a papi sors legnagyobb problémáira tapintó bátorság, amely a kötet egyik legrangosabb írásában, az előbb a szórványokon, majd a hívei botránkozó közönytől küzdő pap történetében arra vall, hogy Magyar Ferenc tehetségének talán legigazabb, minden bizonnyal legigényesebb területe az efajta nagyobb lélegzetű, és nagyobb társadalmi és lelki anyagot görgető elbeszélés.

Vitathatalanul birtokában van eszközeinek; könyvében summázza eddigi útját, és a summázásban, úgy sejtem, egyúttal kipróbálta aztán következő útjának első komoly lépéseit is. Most már csak az kell, hogy zsarnokibban uralkodjék a szívén és kegyetlenebb legyen az olvasó szívbéli igényeit illetőleg, keménységben nyerje meg azt, amit érzelemben lehánt magáról; vagy nem is lehánt, csak visszafojt, mélyen a fölszín alá, hogy ne a fölületet színezzé, igaz, hogy tetszetősen és sokszor meghatóan, hanem a mélyben gyülekezzen egybe a robbantó erővé, mely a simogatás édesége után az ökölcsapás cáfolhatatlan erejét is megadja írásainak. (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNKA. A Madách Színház Kamara Színházának újdonsága Gyárfás Miklós: „Változnak az idők” című vígjátéka. Az író kétségkívül egyik legtöbbet ígérő tehetsége a vidám színpadi irodalomnak és találoan jegyezte meg róla egyik kritikusa, hogy neki van legtöbb érzéke ahhoz a jellegzetesen pesti komédiához, amelyet Molnár Ferenc vitt világsikerre.

A „Változnak az idők” kitűnő vígjátéki ötlettel kezdődik. Több évtizedes távollét után Magyarországra látogat a világhírűvé lett Dorsay professzor és felkeresi ifjúkori barátját, Jancsó főorvost. Kissé kelletlenül vállalkozik erre a látogatásra, hiszen ott van még zsebében a levél, amellyel 1951-ben Jancsó politikai meggyőződésére való hivatkozással, megszakította kapcsolatukat. Bár ezúttal Jancsó jelentkezett nála a szállodában és hívta meg őt, Dorsay a régi levél alapján joggal hiszi, hogy régi barátja azok közé a régi vágású, szemellenzős pártemberek közé tartozik, akiknek nincsenek inyére az olyan fajta nemzetközi kapcsolatok, amelyeknek eredményeképpen a Tudományos Akadémia őt is meghívta egykori hazájába.

Jancsó az a fajta ember (Gyárfás finom írói eszközökkel jellemzi őt), akinek mindenről kialakult, megdönthetetlen véleménye van és kérdéseket is csak azért tesz fel, hogy saját maga válaszoljon rájuk, nem törődve azzal, hogy mit akart volna mondani a másik. Meggyőződése, hogy ő a legkövetkezetesebben elvű ember, és nem veszi észre, hogy kívülről nézve ez az „elvűség” nem más, mint a legnagyobbfokú elvtelenség és oportünizmus. Dorsayban azonban emberére talál, mert az még nálánál is „lerohanósabb” beszélgető partner és még kevésbé zavartatja magát attól, amit a másik mond vagy mondani szeretne. Hiába próbálja Jancsó bizonygatni, hogy ő „szemben áll a rendszerral”, Dorsay ebben csak a saját elképzelését látja igazolva, mert az eszébe se jut, hogy egykori barátja nem balról, hanem jobbról „áll szemben”. Ez az első felvonás cselekménye és a két férfi ragyogó dialógusa (amely úgy végződik, hogy Dorsay dühösen elrohan) nagyszerű komédiát ígér. Két ennyire magabiztosan öntelt és a saját elképzeléseinek rabságában élő ember félreértésekkel teletűzdelt párharcára az egész vígjátékot rá lehetett volna építeni.

Sajnos, az író a kitűnő expozíció után elejti ezt a fonalat. A második felvonásban csak a szereplők elmondásából tudjuk meg, hogy a félreértés közben egy vacsora során tisztázódott és most már egészen más a probléma. Eltekintve attól, hogy mindig dramaturgiai hiba, ha csupán elbeszélük nekünk azt, amit valóságban a színpadon látnunk kellett volna, a jelen esetben ezzel a fordulattal a konfliktus egész jellege megváltozik. A főszerepet Jancsó fiatal felesége veszi át (az első feleség meghalt és a főorvos fiatal asszisztensnőjét vette el, éppen néhány nappal ezelőtt) s most már az történik, hogy ez a szerelmes fiatalasszony az egész világgal szembeszállva kezdi védelmezni férjét, akinek nem látja hibáit (vagy legalább is úgy tesz, mintha nem látná őket), és bár a jóbarát Dorsay, Jancsó felnőtt lánya és annak férje is, mind helyesnek tartanak, hogy ezt az önmagával túlságosan eltelt férfitűt megleckéztessék egy kicsit, ő a női furfang és lelemény minden eszközét igénybe véve megmenti férjét a talán kellemetlen de mindenképpen hasznos kijózanítástól. Persze ez is lehet vígjátéki téma, de nem ezekkel, nem az így exponált hősökkel.

Kár. Mert a konfliktus eltolódása így kissé szétesővé és egyensúlytalanná teszi a sok lehetőséget magába rejtő vígjátékot. És mind azért, amivel ezáltal adós marad, csak némileg kárpótolnak a helyenkint szellemesen pergő párbeszédek és időszerű „bemondások”, valamint a jól megrajzolt mellékfigurák.

A Madách Színház együttese, élén Ajtay Andorral (Dorsay) és Greguss Zoltánnal (Jancsó) kifogástalan előadást produkál és néha szinte többet nyújt, mint amennyit a szöveg mond.

Vigjáték bemutatóval vágott neki a farsangnak a Nemzeti Színház is. És miután a jelek szerint nem volt mai darabja, nem kevesebb, mint kétezeröttszáz évet lépett vissza, hogy modern színpadra állítsa Arisztophanész, témáját tekintve örök aktualitású vigjátékát, a „Béke”-t (amelynek címéhez az „avagy a kútba dugott leányzó” alcímet fűzték). A szándék, hogy a két és fél évezredes klasszikus mű a mai széles rétegek számára is hozzáférhetővé váljék, mindenesetre tiszteletreméltó. Az azonban, ahogy a Nemzeti Színház a feladatot megoldotta, nagyon is vitatható.

Azt mondtuk, hogy a „Béke” témája örökké aktuális. Ez igaz. De a témán kívül aztán semmi más nem aktuális már benne. Sajnos. A humoros műfajnak amúgy is megvan az a tragédiája (hogy ezzel a tetszetős paradoxonnal éljünk), hogy sokkal kevésbé időtálló, mint a tragikus. A bánatnak, a szomorúságnak, az emberi szenvedésnek nagyjából mindig ugyanazok voltak az okai. Az, hogy min nevetnek az emberek, már sokkal nagyobb mértékben függ a kortól, egy nép kedélyétől és a társadalmi körülményektől. Még a legidőtállóbb talán a jellemkomikum.

A jellemhibák kifigurázása magát az embert veszi célba és ez mindig érthető, hiszen alapvető vonásaiban az ember minden korban és a világ minden táján egyforma. A legkevésbé időtálló viszont az ún. közéleti humor. Annak méltánylásához ugyanis a körülmények pontos ismeretére van szükség. Ha például ma a magyar rádióban elhangzik egy kabaré-tréfa, amelynek során a magán-kisiparos szerelő monológjának az a csattanója, hogy neki nem kell addig féltennie a kenyérét, amíg állami építkezések lesznek, akkor itt mindenki megérti a csípést az építőiparban előforduló fogyatékoságok felé és felcsattan a nevetés. De nyilván nem kell kétezer évet várni, csak kétezer kilométerrel odább menni, más társadalmi körülmények közé és máris nem érti senki sem, mi ebben a humor. Arisztophanész pedig éppen az ilyenfajta, csak az ő közönsége számára világos utalásokkal van tele.

Mi kétségesen elhisszük a görög irodalomtörténészeknek, hogy Arisztophanész nagyszerű nevetető volt a maga korában, hiszen ők valószínűleg jól értik minden célzását. Az átlag színház-látogató azonban nem nagyon tud mit kezdeni ezekkel a komédiákkal. (Ez persze nem jelenti azt, hogy Arany János vagy bárki más, aki utódjául szegődött, hiábavaló munkát végzett az arisztophaneszi vigjátékok lefordításával. Hiszen maga a költészet örökértékű bennük, és azt mindig gyönyörűséggel olvassa majd, aki szereti a költészetet.) A színpadi előadást azonban, eredeti formájában, nem bírja el egyetlen Arisztophanész-darab sem.

Jól érezték ezt a „Béke” mai színpadra átdolgozói, Devecseri Gábor és Karinthy Ferenc is. Elsősorban kihagyták tehát a darabból mindazokat az utalásokat, tréfákat, amelyek a mai néző számára nem világosan érthetőek. Bevittek viszont néhány új szereplőt (korabelieket és maikat), akiknek az aktualizálás lett volna a feladata. Az eredeti vigjátékból (a mai szemmel nézve kétes humorú malackodásokon és trivialitásokon kívül) így alig maradt egyéb, mint a cselekmény lecsupaszított csontváza, azzal a kétségtelenül igaz, de ma már mégis csak lapos közhelynek számító bölcs tanulsággal, hogy a háborúnál jobb a béke, és a fegyverforgatásnál okosabb a dúsan terített asztalhoz ülni, vagy virágokat meg méheket tenyészteni. Persze vannak igazságok, amelyeket nem lehet elégszer ismételni. De, hogy egy komédia keretében érdekes és hatásosak legyenek, ahhoz nem elég, hogy egy inkább szentilnes ható öregúr Bertrand Russel maszkjában folytonosan ugyanazt az együgyű mondatot ismétlgesse („A háború rossz, a béke jó”), nem elég hozzá Brigitte Bardot csáb-vonaglása és a pesti maszek cipőfelsőrészkesztő kabarészíntet is alig elérő elémelkedése sem.

Az átdolgozóknak, ha már erre a szinte megoldhatatlan feladatra vállalkoztak, sokkal bátrabban kellett volna a lehetőségekkel élniük és az aktualizálásban legalább megközelítőleg olyan bátorságról tanúságot tenniük, mint

amilyennel Arisztophanész a saját kortársait, hazájabelieket és ellenfeleket egyaránt kiporolta. Mert így bizony együgyű kis darab lett a „Béke” és aligha győz meg bárkit is arról, hogy Arisztophanész jelentékeny író volt. Ami pedig a rendezést illeti, nem menti meg az előadást a béke istennőkre felakasztva, légtornász mutatványokra kényszeríti jobb sorsra érdemes színészeit. Nagyon is vitatható, vajon helye van-e az ország első színpadán egy ilyen lármás, a vaskosságok és kétértelműségek terén még Arisztophanészen is túltevő, vásári ízű látványosságnak, még ha a béke védelmének ürügyén mutatják is be.

A Vígshízház Shakespeare: „Romeo és Juliá”-ját újította fel. Mint már századok óta, a darab ezúttal is sorozatos sikernek ígérkezik. A két veronai szerelmes édes-bús történetét ugyanolyan biztonsággal veheti elő bármelyik színházigazgató, mint a „Kaméliás hölgy”-et. S ebben minden bizonnyal nagyobb szerepe van az érzelmes mesének, mint Shakespeare költői zsenijének.

Maga a történet nagyon régi keletű és lehet, hogy talán valami történelmi magja is van. Mindenesetre már Dante is megemlékezik a purgatóriumban az egymás ellen harcoló Montechi és Cappelletti családokról. Az irodalmi ősför-rás Bandello novellája, amelyet Arthur Brooke XVI. századi angol költő írt át szabadon versbe „Romeo és Julia tragikus históriája” címmel. A Shakespeare nevéhez fűződő darab meglehetősen pontossággal ennek az elbeszélő költeménynek cselekményét követi. De a színművet nem ő írta a versből. Brooke költeménye 1562-ben, tehát Shakespeare születése előtt két évvel jelent meg és előszavában már ő is említi, hogy színházban is látta a történetet. A valóság az, hogy a XVI. században egész sor Romeo és Julia változat járta az angol színpadokon és Shakespeare ezek egyikét dolgozta át a saját színháza számára. De nem túlságosan, mert a legújabb Shakespeare kutatások eredménye szerint a dráma összes sorának legjobb esetben a fele származik az ő kezétől. Valószínűleg a kortársak sem tulajdonították neki a művet, hiszen az első három Quarto-kiadás fel sem tünteti a nevét.

Mégis Shakespeare tette halhatatlanná a drámát, amit az is mutat, hogy az ő változatán kívül egyetlen egy sem maradt meg. És az ő oroszzlánkörmeit ott érezzük a darabban a sok lélektani és dramaturgiai ellentmondás ellenére. (A legkirívóbbak: az a könnyedség, amellyel Julia, minden kimagyarázkodás nélkül túlteszi magát a Tibalt—Romeo párbaj szörnyiségén és az, hogy apja erőszakkal esküvőt akar rendezni, mikor a család még súlyos gyászban van.) Ezek a hibák azonban korántsem bántották olyan mértékben az utókort, mint a bosszantó véletlennek ennyire döntő szerepe a tragédiában. Hiszen ha a különc János barát nem késlekedik szándéka ellenére, Romeo idejében megkapja a hírt, Lőrinc barát terve sikerül és a két szerelmes boldogan egymásra találhat. Annyira közönségigény volt ez, hogy a Shakespeare halála utáni korban át is írták a darabot happy-end-esre. Majd több mint száz évig Garrick fél-happy-end-es változata járta. Bár a szerelmesek itt is elpusztulnak, de Julia még Romeó halála előtt felébred és könnyes búcsút tudnak venni egymástól. A múlt század közepéig mindenütt ezt a változatot játszották, így az első magyarországi bemutatók alkalmával is (1793-ban Budán, majd 1844-ben a pesti Nemzeti Színházban). Csak a század második felében állították helyre az eredeti szöveget az 1623-as ún. Folio-kiadás alapján. Azóta azonban kiderült, hogy ez a szöveg is revízióra szorul, mert valószínű, hogy a második Quarto-kiadás áll legközelebb a valódi Shakespearei változathoz.

Kérdés, hogy maga Shakespeare miért tartotta meg a szöveg szerint kizárólag a véletlen által okozott és így igazságtalannak látszó tragikus fordulatot. Ot igazán nem lehet azzal gyanúsítani, hogy ne lett volna érzéke akár a happy-end, akár a költői igazságszolgáltatás iránt, és hőseinek bukását lélektanilag mindig nagyon alaposan megindokolja. A „Romeo és Julia” azonszerűen az első részben határozottan komédiának indul. Hogy Shakespeare mégis megtartotta az eredeti szomorú véget, annak legvalószínűbb magyarázata, hogy ő nem érezte annyira igazságtalannak a tragikus befejeződést. A költő hangját leginkább Lőrinc barát szólaltatja meg a darabban s ő mindjárt belépő dikciójában figyelmeztet rá, hogy az emberben és a természetben is két hatalom hadakozik

egymással: a jó és a rossz. „S ha a gonosz győz, a szívében találva — Halálba hervad ember és palánta” (Kosztolányi fordítása). A Montague és Capulet család ádáz gyűlölsége a rossz állandó diadala volt és a legfrissebben is három ember halálát okozta, akik közül kettőnek gyilkosa maga Romeo. Ennyi gyűlölségnek és erőszaknak meg kell hogy érlelődjék a tragikus gyümölcse. Ezt Shakespeare sokkal helyesebben érezte, mint szentimentális utódai, akik szívesebben látták volna (esetleg látnák még ma is) a rokonszenves fiatal szerelmek felhőtlen boldogságát.

A Vigszínház kitűnő előadásban hozta színre a darabot, bár Várkonyi Zoltán rendezése a tavalyi korszerűbb (és ugyanakkor sokkal shakespeareibb) „Minden jó, ha a vége jó” előadáshoz képest bizonyos mértékig visszakanyarodást jelent a konzervatívabb, látványos szcenirozáshoz. De méntségül szolgál az érzelmes, romantikus téma. Latinovits Zoltán Rómeója az előadás legörvendetesebb meglepetése. A legnagyobb elődökhöz képest is újat tudott hozni a szertelen, rajongó és a bajban körmét rágó és síró kamasz érzékeltetésével. Méltó párja Ruttkai Éva érzékeny és hitelesen tizennégy éves Juliája. Kiemelkedő alakítás még Sulyok Mária dajkája. Kitűnő rendezői trouville, hogy Capulet részegen jön be, mikor Juliát gorombán házasságra akarja kényszeríteni. Így egyszerűen megmagyarázódik a szövegben mindig indokolatlanul érzett hangváltása lányával szemben.

Mészöly Dezső fordítása jól gördülő és hitelesnek érzett szöveg. De azért sok helyen fáj a szívünk Kosztolányi játékos megoldásai után. És nem tudni, nem lett volna-e helyesebb és kegyeletteljesebb az ő szövegét csupán kijavítani, amennyiben pontatlan, vagy túl „kosztolányis” lenne egy-két helyen.

(Doromby Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. Bernáth Aurél: *A Múzsza körül.* Bernáth Aurél, a kiváló festőművész válogatott művészeti írásainak gyűjteménye ez a karácsonyra kiadott, finom papírra nyomott, gazdagon illusztrált kötet. (Szépirodalmi Kiadó, 1962.) Bernáth Kor és pálya című önéletrajzi ciklusának előző két darabja (az *Igy éltünk Pannóniában* és az *Utak Pannóniából*, szépirodalmi eszközökkel rajzolta meg a szerző életútját és művészi fejlődését-vívódásait a 20-as évek derekáig, — az új kötetben — amely a festő művészetelméleti munkásságát, a jelenkori művészet döntőnek érzett kérdéseiről, a művészet sorsáról való gondolatait tartalmazza — a tanulmányíró és esszéista Bernáth veszi át a szót. Bernáth előző írói munkáinak kritikusi — Rónay György s mások — rámutattak stílusa árnyaltságára, finom előkelőségére, hűvös fegyelmezett-ségére, kor- és jellemfestő képességére, okfejtésének élvezetességére, szerkesztésének arányosságára, — egyszerűval magasrendű íráskultúrájára. Az új könyvet is ugyanez az írói minőség jellemzi.

A kötet élén hét nagyobb tanulmány áll. Nagyon szépen, íhletetten ír Bernáth *Színyeiről* és *Ferenczy Károlyról*, akiket szellemi ősei között tisztel, szeretettel idézi fel „a város peremén” élő munkás-festő: *Nagy Balogh János* tiszta, puritán alakját és szerény, bensőséges életmódját, kitűnő portrét ad *Petrovics Elekről*, a Szépművészeti Múzeum egykori főigazgatójáról, az érdekes művészeti íróról. Nem marad el az említettek mögött a *Benczúr*-tanulmány sem. „A szellem kvalitása és a formálás ereje teszi a művészt. Benczúrnál az elsől volt baj... Ahogyan például Madame Dubarryt ábrázolja, az önmegtartóztatásnak oly hiányát árulja el, ami túl megy minden határon. Oly világ tárul itt fel, mint amilyen egy lakáj titkos álmaiban lehet. Ahogy egy hadvezért lát, divatjamúlt történelemkönyvek kongó pátosza jut eszünkbe.” Kemény szavak, de igaz szavak, s minthogy a „kongó pátoszu” és „a szellem kvalitásait” nélkülöző festéset Benczúrral nem múlt el, szükség van erre a nyílt, érdes, mégha kegyetlennek és kegyeletlennek tűnő beszédre. A *Szabó Lőrinc*-visszaemlékezés is emlékezetes részes Bernáth könyvének. Sajnos, nem mondhatjuk el ezt a Csók Istvánhoz írott levélről. Ez az írás, a maga kissé erőltetett könnyedségével és kedélyességével (szóba kerül benne a 12 találatos totószelvény, a joghurt, a szódabikarbóna, a százít éves életkor elérése, a matuzsálemi korú művész fiatalosságának emlegetése, a kávéfőző kisasszony piros arca) kirí a kötetből, s Csók emberi-művészi arcképe sem lesz általa telje-

sebb. Az a kevéske érdemleges pedig, amit Bernáth elmond Csókról, nem egyszerű sántikál. Hogy Csók művészetében a „mélységnek” nagy szerepe lenne, ennek inkább az ellenkezőjét lehetne állítani, s hogy „életműve beleszerveedett a nép életébe”, ez is túlzás. (Sajnos, nagyon kevés olyan festőnk és olyan műalkotásunk van, akiről és amelyről nyugodt lélekkel azt mondhatnánk, hogy „beleszerveedett a nép életébe”. A képzőművészeti kultúra általános színvonala nálunk még nem tart itt.)

Nagyon érdekesek és tartalmasak Bernáth kép-elemzései, egy-egy műalkotáshoz fűzött kommentárjai. Nehezen feledhető, amit *Giorgioné-ról*, *Chardin-ról*, *Michelangelo-ról*, *Tintoretto-ról*, *Courbet-ról*, *Manet-ról* ír. Ezek a kis, egy-két lapos írások — azon túlmenően, hogy behatolnak nagy klasszikus művek legbensőjébe — vallomásai egy olyan művésznek, aki mestersége elméleti kérdésein szakadatlanul tűnődik. Amikor „kedvenceiről” ír, hangja átforrósodik, — így amikor az „Utolsó ítélet”-ről beszél: „Elmenni innen? Miért? S hová? Innen, e kép alól?... Hisz ott vagy, ahol lenned kell... hisz itt a te hazád!... Elmondhatatlan mű. Olyan, mint maga a világ.” Jellemző azonban Bernáthra, hogy mi az, ami mellett említetlen elmegy. Ferenczy Károly „Háromkirályok” című mesterművéről frott — különben igen szép — méltatása csupán a festmény formai gazdagságára terjed ki. Pedig még egy olyan (Bernáthnál összehasonlíthatatlanul kevésbé elmélyült) művészeti kritikus, mint *Lázár Béla* is észrevette, hogy „a három mágius ábrázoló kép jelentősége Máté evangéliumában (2, 9) gyökeredzik”. Ha ezt nem vesszük figyelembe, a mű elveszít „minden mélyebb emberi jelentőséget és pusztá színjátékká szegényedne.” (Lázár B.: Kis írások nagy művészekről.)

Azt hisszük, a magyar művészettörténetírás hálás lesz Bernáthnak azért a két tanulmányért, amely ismét ráirányítja a figyelmet a két háború közötti időszak olyan számottevő festőire, mint a debreceni *Hrabéczy Ernő* és a pécsi *Mattyasovszky-Zsolnay László*. Hrabéczynek a könyvben reprodukált „A festő” című műve komor, magyerejű látomás. (Sajnáljuk különben, hogy Bernáth a közelmúltnak és a jelenkornak oly kevés magyar művészéről ír. Pedig *Írások a művészetről* című, 1947-ben megjelent könyvében érdekes gondolatai és megjegyzései voltak *Mednyánszkyról*, *Fényes Adolfról*, *Derkovitsról*. Ezek az írások — amelyek bizonyos fenntartásokkal szemléltek e három művészt — az új kötetben nem kaptak helyet.)

Bernáth könyvének jelentős része foglalkozik az absztrakt festéssel. Ismeretes, hogy Bernáth pályája kezdetén maga is közel állott a non-figuratív kifejezőmódozhoz, később azonban teljesen szembefordult az absztrakcióval. Aláspontja szerint „a festészet és a természet” (mármint a látott természet) „szétválaszthatatlanok”. Az absztrakt művészet alkotásai (ha komolyan veendő művekről van szó) nem tartalmatlanok, de tartalmuk „könnyű fajsúlyú”. Az absztrakt művészet helyét Bernáth „az igazi, a tradicionális művészet és az iparművészet között” látja. Küzd a nonfiguratív piktúra ellen az eszmék síkján, mert „a festészet hagyományos fejlődésében s így kulturális tekintetben komoly zavart okozott az absztrakt művészet”. Bár „önzetlen nekifeszülés és komolyság mutatkozik részükről, s nem volt pezsdítő hatás nélkül ez a nagy mozgalom, mely sok tanulsággal szolgált”, mégis: „a szellem elsőkélyesítése” következik Bernáth szerint munkásságukból. Így foglalhatnánk össze Bernáth Aurélnak e kérdésben vallott nézeteit.

Az absztrakt művészet ügye szövevényes kérdéskomplexum, amely körül több mint ötven éve szenvedélyes viták zajlanak, s nyilván e polémiák még jódarabig folyni fognak. E bizonyult vitaanyagból mi csupán néhány pontot érintünk, ahol nem tudunk teljes mértékben egyetérteni Bernáthtal. Először is arra szeretnénk rámutatni, hogy a nonfiguratív festészet felmutatott néhány igen kimagasló egyéniséget (*Kandinszkij*, *Mondrian*, *Pollock*, a francia egyházművész *Manessier* stb.), akiknek esetében „a szellem elsőkélyesítéséről” nehezen lehet beszélni. Az ő eredményeiket, életműveiket avval dezavualni, hogy mit csinálnak egyes mai divatos, feltűnést hájszólo festők, akik fröcsköléssel s hasonló módokon hozzák létre képeiket, — nem igazságos. (Ami különben az új festési módokat illeti: valamikor a spahtli — Spachtel, Spatel — használata is ellenkezést váltott ki, ma már senki sem kifogásolja.) Általában, amikor az

absztraktokról van szó, Bernáth a higgadt érvelés talajáról türelmetlen pamfllett-stílusba csúszkát át, s az argumentációt némelykor önkényes szentenciáká váltják fel. Így pl. kijelenti: „Az esztétikai kategóriák addig táguhatnak, amíg azok szemszögéből Tizian még festőnek számítható.” Bernáth e mondatával azt sejteti, hogy a non-figuratívok elvitatják Tizian festő-voltát... Tudtommal azonban ilyesmit komolyan senki sem állított, s még a művészeti hagyományok, a klasszikus múlt, a múzeumok ellen oly hangosan handabandázó futuristák is kijelentették, hogy Giotto volt az első futurista festő, s hogy az archaikus művészet, a ravennai mozaikok stb. az új művészet ősei. Tehát: néhány polgárbószító dadaistán kívül a legmodernebb, „lejelrugaszkodottabb” törekvések sem tagadták meg szőröstül-bőröstül a múlt művészetét...

Bernáth könyve egyik helyén azt írja, hogy „egy Mondrian nevű festő” eljutott a „műhílig, a semmitmondásig”. Bernáth önéletrajzának második kötetében is voltak hasonló kijelentések: „Greco harmadrendű”, „Chagallt elviselhetetlennek tartom”, az orosz *El Lissitzkij* „művészeti deklarációja példátlanul silány”, *Kassák* Lajos a képzőművészetnek „olyan utat mutatott, amelyen az biztosan összetörte volna magát”, stb. Természetesen senki nem kívánja kétségbe vonni Bernáth jogát mindehhez, — a művészeti krónikák évszázadok óta teli vannak epés megjegyzésekkel, hogy mit mondott ez a festő amarról a kollégájáról... Tartani lehet azonban attól, hogy — Bernáth kiérdemelt művészeti tekintélyét felhasználva — egy új akadémizmus igazolást fog a maga közepszerű, szegényes esztétikája számára keresni és találni ezekben az ingerült és ellentmondást nem tűró kitételekben. De térjünk vissza Mondrianra, azaz „a Mondrian nevű festőre”... *Kállai* Ernő így ír a konstruktivizmus atyjáról — akit Bernáth semmitmondó művésznek nevez — egyik könyvében: „Sok Mondrian-képpel találkoztam már. Nem egyszer hagytak közömbösen. De akadt közöttük olyan is, melynek láttán széles, mély nyugalmat, roppant erőt és szilárd egyensúlyt, felsőbbes szellemi harmóniát és szent komolyságot éreztem.” S ezután elmondja *Kállai*, hogy egy bázeli műgyűjtőnél *Renoir*, *Cézanne*, *Manet*, *Matisse*, *Picasso* alkotásai között mennyire megállotta helyét Mondrian egyik kompozíciója.

Bernáth könyve előszavában arra hivatkozik, hogy „*Léger* megírta halála előtt, hogy tévedett”. *Léger* e kijelentését nem ismerem, nem gondolnám azonban, hogy egész nagyszabású és nagyjelentőségű életművét tagadta volna meg, s ha mégis: ez csak egy depressziós órában történhetett... A Biot-i *Léger*-múzeum anyaga a francia festészet büszkesége, s — *Apollinaire*, *Blaise Cendrars* után — *Ilya Ehrenburg* is kifejezte csodálatát e mester iránt: „*Léger* képeivel jó festészetet művelt”. (*Ehrenburg*: Emberek, évek, életem.) *Chirico* is öregkorára új utakra tért, — írja Bernáth. De bár ne tette volna (ezt már mi tesszük hozzá)... *Németh* Lajos s mások azt állapítják meg korunk művészeti életéről írott munkáikban, hogy milyen fáradtak, milyen ernyedtek az egykori „metafizikus” festő mai munkái.

Bernáth — az absztrakció nyugateurópai eluralkodásáról szólva — mindenért a műkereskedelem „goebbelsi ügyességgel dolgozó kapitányait” teszi felelőssé. A non-figurációt azonban a század elejének hatalmas intellektuális válsága szülte, s nem a műkereskedelem. Az absztrakt művészet bölcsőjénél nem galériatulajdonosok állottak, ők csak jóval később kapcsolódtak be, hogy azután megnyergetjék és anyagilag pusásan kialakítsák az új művészeti áramlatot. Sőt kezdetben a műkereskedelem ellenállást tanúsított az „elvon” művészettel szemben, hiszen a természetelvű „árut”, „portékát” értékesíteni, forgalombahozni a 10-es, 20-as, 30-as években sokkal könnyebb és kockázatmentesebb volt.

Bizonyára feltűnést fog kelteni Bernáth másfél évtized előtti *Csontváry*-tanulmányának újra-közlése. Ennek a — szerintünk igen egyoldalú — fejtegetésnek lényege az, hogy a művésznek van három (!) értékes, egészséges, marandó műve, — a többi pedig a felbomló, lelkibeteg agyvelő terméke, amelyekkel nem annyira a műtörténészeknek és esztétáknak, mint inkább az elmeorvosoknak kell foglalkozniok. Dr. *Pertorini* Rezső debreceni ideggyógyász-főorvos „Adatok *Csontváry* Kosztika Tivadar festőművész patográfiájához” című dolgozatában azonban más — Bernáthtól egészen ellentétes — konklúzió-

hoz jut el: „Csontváry alkotásmódjában komoly előkészületek, elmélyült, gondos munka, magasfokú ihletettség szerepelnek, a patológiás tünetek az alkotás minden mozzanatában szerepet játszanak, de ezt nem akadályozzák, csak alakítják.” (*Pszichológiai Tanulmányok*, Bp., 1962.) Hasonló felfogást képviselt e sorok írója is Csontváryval foglalkozó tanulmányában. („Vigilia”, 1959. szeptember.) A Csontváry-kérdés tisztázódása, nyugvópontra kerülése azonban most már hamarosan meg fog történni, amint napvilágot lát *Németh Lajos* részletes Csontváry-monográfiája. S akkor remélhetőleg el fog dőlni a per, hogy a tébolyult elme szertelensége-e „A fohászok Udvöztítő”, a „Marokkói tanító”, az „Athéni éjszakai sétakocsikázás”, a „Hídon átvonuló társaság” (amint azt Bernáth állítja) vagy munkásságának zöme és java „a lelki öszszeszedettség csodája”, — mint azt nemrégiben *Pilinszky János*, a költő megfogalmazta. („Csontváry olvasásakor”, *Új Ember*, 1962. december 16-i szám.)

A könyv, amelyről — pro és kontra — jó darabig sok szó fog esni a művészek és a művészet iránt érdeklődők között, kivitelezését tekintve a legigényesebb bibliofil kívánalmait is kielégíti. Azonban teoretikus műről lévén szó, célszerű lett volna névmutatató függesztése a kötet végére.

Új könyv Picasso korai éveiről. A művészeti kiadványairól előnyösen ismert csehszlovák könyvkiadó — az *Artia* — Picasso fiatalkori alkotásairól magyar nyelvű kötetet adott közre. A közel 30 színes reprodukciót tartalmazó könyvnek (szövegét *J. Padrta* prágai műtörténész írta) igen megörültünk. A szövegben előrehaladva azonban kedvünk egyre romlott. A könyv ugyanis megnyirbált és elrettentően rossz fordítása a „Picasso — Umbekannte Gemälde und Zeichnungen” című (ugyancsak *Artia*) kiadványnak. *Padrta* szövegének német változata kerekded, logikus és igen intelligens írás, — mindezek az értékek azonban *Barton Antónia* pongyola, magyartalan és a *Padrta*-tanulmányból lényeges láncszemeket elhagyó fordításában teljesen veszendőbe mentek.

A német kiadás például tartalmaz egy igen érdekes beszélgetést *dr. Kramer*-ral, aki 1910 körül Párizsban élt, ott kapcsolatba került *Apollinaire*-rel, *Max Jacob*-bal, *Braque*-kal, *Derain*-nel, *Picasso*-val, s e kör festő-tagjaitól számos jelentős festményt vásárolt. („Csodálatos Picasso-képeket láttam nála, a kubista korszak elejéről”, — jegyezte fel *Ehrenburg* a *Kramar*-gyűjtemény megtekintése után.) A magyar kiadásból azonban *Kramar*-nak a századelő párizsi művészeti életéről szóló, sok jellemző adatot, emléket tartalmazó nyilatkozata teljesen hiányzik, s a magyar szöveg következetesen hibásan közli *Apollinaire* s *Derain* nevét. Fájjaljuk, hogy gondatlanságból, figyelmetlenségből ilyen hibák és hiányosságok zavarják az egyébként nyomdatechnikailag igen sikerült könyv olvasóját. Pedig magyar nyelvű, jó *Picasso*-könyvekre nagy szükség lenne, hiszen amilyen gazdag a külföldi *Picasso*-irodalom, olyan szegény a miénk... (*Dévényi Iván*)

ZENEI JEGYZETEK. (A *Magyar Kamarazenekar Hangversenye*.) Úgy tűnik, hogy az utóbbi években nemcsak az elmúlt évszázadok intímebb kamarazenélése érte meg reneszánszát, hanem e korok zenekari előadó módszere is: a karmester helyett a kamaragyűttes primáriusa veszi át az irányító és összehangoló szerepét, az ő keze alatt formálódik ki a darab végső karaktere. Szerinte a világon nagy népszerűségnek örvendenek az ilyen kamaragyűttesek — leghíresebb és legkiválóbb az *I Musici di Roma* együttés — s nem kis büszkeséggel mondhatjuk el, hogy igen rangos helyet foglal el közöttük a *Tátrai Vilmos* vezette *Magyar Kamarazenekar*. A külföldi kritikusok szinte minden vendégszereplésük után elismeréssel szólnak hiteles előadói stílusokról és szépen kimunkált előadásmódjáról. Most is külföldi vendégszereplésről érkezett haza a zenekar s már műsoruk első számából, *Vivaldi* d-moll concerto grossojából is megértettük, miért szereztek ismét annyi elismerést.

A *L'Estro armonico* sorozat tizenegyedik darabja a d-moll versenymű, amelyet *Johann Sebastian Bach* is átdolgozott orgonára. Ebben a sorozatban gyűjtötte össze *Vivaldi* fiatalágának szerinte legértékesebb szerzeményeit. *Vallamennyit* *III. Ferdinánd* toszkániai nagyhercegnek ajánlotta, s nemcsak a herceg

fogadta szívesen a népszerű darabokat, hanem hamarosan Párizs és London zenerajongói is sürgették kiadásukat. Mi sem jellemzőbb a sorozat népszerűségére, mint hogy a darabok felét J. S. Bach is feldolgozta, illetve átdolgozta. — Persze nem vezette itt Vivaldit semmiféle harmóniai szeszély, vagy játék, inkább vállalkozó kedvét és alkotóerejének kiapadhatatlan bőségét illusztrálta e címmel. Szóltunk már nem is egyszer Vivaldi zenéjének és Velence ezerszínű ragyogásának összecsengéséről, most azonban talán nem is ez a hangulatteremtő, színkeverő varázslat ragadott meg legjobban, hanem azok a páratlanul merész és új fordulatok, melyek valóban forradalmasíthatták a barokk zene kifejező eszközeit. A két hegedű és a tutti váltakozásából nemcsak a tenger hullámainak mormolását éreztük ki, hanem a későbbi klasszicizmus egy-egy jellegzetes motívumát, bevált közhelyét is. Vivaldi nemcsak betetőző volt, hanem meg is indított valami erjedést, amely később a bécsi klasszicizmusban emelkedett tökélyre... (Természetesen csak azért érezhettük ilyen súlyosnak, problematikusnak a Vivaldi-művet, mert az előadás mindent „kihozott belőle”. Kivált az első hegedűk puha hangzása s a három szólista — Tátrai Vilmos, Kern István és Dénes Vera — kimunkált összjátéka aratott sikert.)

Mozart D-dúr divertimentója, ez a briliáns szórakoztató társasági muzsika, a zenekarnak állandó műsorszáma, szinte természetes hát, hogy ezúttal is igen gondos előadásban hangzott fel. Annál ritkábban hallhatni a K. 449-es Esz-dúr zongoraversenyt, amely Mozartnak egyik első nagy zongoraversenye. „Műveinek jegyzéké”-be ő maga vezette be első helyen e szavakkal: „Versenymű zongorára Esz-dúrban, vonósok s „ad libitum” oboák és kürtök kíséretével”. A zenetörténészek egyébként mind a mai napig vitatják, hogy maga Mozart vagy tehetséges salzburgi tanítványa, Barbara Ployer mutatta be először a versenyművet. Majdnem mindegy. Mint ahogy az sem túlzottan lényeges kérdés, hogy az „ad libitum” jelzés hagyományos formalitás-e csupán, avagy Mozart valóban fúvósokra képzelte-e a mű zenekari kíséretét. A mai hallgató számára sokkal fontosabb a mű szenvedélyes belső izzása és ellentett megformálása, amely — az életmű folyamatos rendjébe állítva — már a nagy operák és a Requiem felé mutat. Ezt a fejlődést jelzi az utolsó tétel metrikus alaprajza is; ebben a tételben a metrika fontosabb, mint a sokat emlegetett mozarti dallamosság! (A zongoraversenyt Katona Ágnes szólaltatta meg, magvas, erőteljes billentéssel, a szélső tételekben azonban kissé kapkodva, mintegy alharapva a mondatok végét.)

Sopronyi vonósenekari Concertója lett volna az est újdonsága, úgy látszik azonban, a zenekarnak nem volt elég ideje a felkészülésre, s ezért Bartók Divertimentóját szólaltatta meg. A mű tolmácsolása közben a Moszkvai Kamarazenekearra gondoltam. Érdemes összevetni a két kitűnő együttes Bartók-felfogását, annál is inkább, hiszen Rudolf Barsaj együttesének éppen ez volt annak idején a legsikeresebb műsorszáma. A moszkvaiak játékában mindenestre pregnansabban érvényesült a Divertimento formatagoló, motorikus ritmusa, amely eleinte még szerényen meghúzódik a dallamvonalak mellett, később azonban éppen a mű drámai kitörésének lesz a hordozója. A Magyar Kamarazenekear viszont inkább a fény és árnyék ellentétét, a töprengő befeléfordulást emelte ki. Ilyesformán kevésbé meggyőzően hatott az Allegro assai tétel, amely éppen a megoldást és lezárást hozza. Viszont tökéletesen érzékeltette a zenekar a középső tétel misztikus, varázsos zenéjét, amely közvetlen rokonságban van az Éjszaka zenéjével és szinte előképe a Zene húros és ütőhangszerekre című kompozíciónak.

S talán éppen ezt a hangulatot tette még teljesebbé a Magyar Kamarazenekear Haydn e-moll, ún. Gyász-szimfóniájával, különösen a szenvedélyes zárótételben. (Rónay László)

AZ „ÉDES ÉLET”: NARRÁTOR, DRÁMA NÉLKÜL. Mikor a négy óra hosszát tartó előadás után végre kinyújtóztattam gémberedett tagjaimat megkísértem, hogy az első, őszinte benyomásaimat összegezzem a látottakról, bizony kissé závarba jöttem. Egyben azonban feltétlenül bizonyos voltam: ez nem az a film, amit Fellinitől vártam. Tehát csalódtam. Ez persze nem jelenti azt, hogy az

„Édes élet” rossz film, hiszen szikrázóan szellemes, ötletes részletek váltogatják egymást, rengeteg olyan epizóddal, mely őszinte tetszést arat, a színészek teljesítménye szinte hibátlanak mondható, a téma helyell-közzel lebilincselő, csakhogy a jó részletek összességéből még nem következnek stüükségszerűen az, hogy a nagy egész is jó. Az a mozaik, amelynek elemeit elfelejtették rögzíteni, az első mozdulatnál kiborul a keretből s nem marad egyéb belőle, mint színes, csillogó kavicsok alakatlan halmazza.

Kitűnő az indító kép, kontrasztot ad, markáns ellentmondást rajzol. Két helikopter berreg a levegőben, az elsőről egy a karjait áldóan kitérő Krisztus-szobor függ, a másodikban újságírók foglalnak helyet, hogy nyomon kövessék a technikai produkciót. Repül a szobor s a Megváltó végiglibeg a város fölött, megáldja Rómát. A riporterek napozó, „bikínire” vetkezett lányokat fedeznek fel egy ház tetején, megállapodnak fölöttük s kézzel-lábbal magyarázva telefonszámuk iránt érdeklődnek. Elmaradnak a repülő Krisztustól...

Ez történik a filmmel is. Hátat fordít a szimbolumnak, az árnyaltabb motivációnak s mindinkább a naturalizmus, majd ezen túl az űres nihil felé csúszik. Szinte jelenetről jelenetre csökken az események belső értelmének értéke, hogy helyet adjon valami görcsösen egysíku vizualitásnak. Alig akad ez alól kivétel, könnyű őket felsorolni: a „csoda”-jelenet remekül ábrázolt, becsületesen egyszerű plébánosa; a szerelmes, primitív, olaszosan temperamentumos Emma néhány pillanata, a nagyonis őszintén kispolgári papa rosszulléte s hirtelen távozása; a skizoid, filozófus Steiner sokatmondó önvallomása s a mit sem sejtő Steinernét fotografálni szándékozó riportersiserehad bravurosa ízléstelensége; Maddaléna felbugyborékoló szerelmi vallomása az „igazmondás szobája” fölött; és — last but not least — a tengerparton heverő rája szeme, amely annyira, olyan tragikusan azonos Marcello fáradt és minden-mindegy döglyőthel-pillantásával — szinte külön érezhető mindkettejük büze! Feledhetetlenek! Ám mindez igen kevés ahhoz, hogy egy ilyen film-leviathant tartalommal töltsön meg, hogy drámai sodrást adjon az események egymásutániségának, hogy az érzékelt képekből élmény alakuljon.

Igen, a drámaiasság teljes hiánya jellemzi ezt a filmet. Félreértés ne essék, nem a „szabály az szabály” felrúgását kérem számon Fellinitől, hiszen az indokolt formabontásnak nem vagyok ellensége, sőt! Van, amikor a mondanivaló feszítőereje akkora, hogy nem tűr korlátokat, hogy stüükségszerűen szédít minden keretet. Csakhogy a „mondanivaló” s az „elmondandó” között óriási a különbség! Fellini le akarta leplezni a felső tízezer léha életstílusát s hogy ez minél meggyőzőbb legyen, rengeteg illusztrációt ragasztott egymás mellé, akár valami leporelló-mesekönyvet. Ennek a hatalmas leporellónak lapjait a narrátor, Marcello nyüzsgése fűzi egybe. Igen gyenge férc ez s a mesekönyv szét is esik mindjárt az első visszalapozáskor. Ez azonban csak a leginkább szembetűnő, bár nem a leglényegesebb hiba.

Sokkalta nagyobb baj az, hogy az összeütközés, a drámai konfliktus szinte teljesen hiányzik. Az egésznek így valahogy tudósítás jellege van. Nem lüktet, nincs benne hajtóerő, papírosízü. Nem képes megdöbbeneni, inkább csak utálkozgat. Ha nem maradna a felszínen, ha a mélyre nyúlna, ha az okokat keresné és azokat kifejténé, ha rámutatna az atom-hisztériára, vagy mit tudom én kicsodára, ha valami gízászi „Götterdämmerung”-ot jósolna, mint egy modern Cassandra, vagy ha valami groteszk haláltánchoz hegedülne gúnyoros üveghangon, minden valószínűség szerint hatalmasat alkothatott volna. Így azonban hiányzik az írói hitelesség, a sodró véleménymondás és a megvalósult szándék alacsonyrendű botránykrónikává törpül. Az események túlságosan simán gördülnek — legyen az szeretkezés vagy öngyilkosság — túl riportszerűen találódnak ahhoz, hogy a nézők lelkében megindulhasson valami folyamat, ami kontaktushoz, együttjátszáshoz vezethetne. Sajnos, lelkileg mindvégig kívül maradunk az eseményeken. És könnyen napirendre térünk felettük. Nincs mihez kapcsolódnunk, az illusztráció, a pusztá vizualitás nem elegendő ehhez.

S hogy nincs mihez kapcsolódnunk, annak az is oka, hogy a mű abszurd módon egysúlytalan. Csupa nihil, csupa negatívum, semmi túlmutatás, semmi érdes felület. Az író regisztrál, de nem foglal állást, nem akar, vagy talán nem is tud túlmutatni a szirupos semmin. Nincs kiút, a lélek megadja magát,

belefűl a pocsolába. Nem, ez nem lehet igaz, ilyen „édes élet” egyszerűen nincsen. Mert kivétel mindig akad, még a pokol tornácán is vannak bűnbánó lelkek, akiket undorít a szenny, akik fellázadnak önmaguk és környezetük mocská ellen... Az író olyan Szodomát fest, amelynek ő maga az egyetlen „Lót”-ja (szinte minden szereplője csupán a massa damnátát szaporítja), nem csoda hát, ha a néző végül is úgy jár, mint a Biblia-beli Lót felesége: sóbálványra dermed, ha visszatekint.

Ez a kompozicionális hiba abban is megmutatkozik, hogy a szerző bár túl pazarlóan bánik az ötletekkel, mégsem tud egybefüggően „nagyot” alkotni. Minden jelenete egy-egy elvetélt önálló film, amely kidolgozatlanul maradt. Mintha egy zseniális, de hebehurgya szobrász műtermében járnánk, akinek pazar a meglátása, ragyogó témákat fog, ám csakhamar elűnja őket s így nem hagy maga után mást, mint csupa, csupa elnagyolt torzót. Szomorú látvány.

A vizuális képrázat lehangoló. Ez magyarázza a film sikerét. De az igényesebb néző nem elégszik meg egy pazar kiállítású színes magazin lapozgatásával, olvasni is szeretne benne valamit, nemcsak a fotókat nézegetni. Ezért nem elégti ki ez a „bírálat-esztrád”. Igen, bár a szemünk jóllakott, a lelkünk, a szellemünk étlén maradt. (Bittai Lajos)

NÉGY VERS-SOR MÖGÖTT. Szabó Lőrinc versfordító oeuvre-jéből négy — első pillantásra jelentéktelennek látszó vers-sorra messze földön is nagytekintélyű karmester-előadóművésznk lett figyelmessé. Az *Örök Barátaink* 1958-as kiadásának első kötetében (547. l.) így olvassuk:

*Élek, s hogy meddig, nem tudom,
meghalok, bár nem akarom,
megyek s egész utam titok:
csoda, hogy jókedvű vagyok.*

A költő címként magyarul és németül a kezdősort idézi, jelezvén ezzel forrásának nyelvét is. Az eredeti szerzőjeként feltüntetett, titokzatosnak és utolérhetetlennek látszó *Magister Martinus*-ról a második kötet végén a jegyzetekben alig tudunk meg valamit: „Középkori német költő. Közölt négy soros kis verse modern antológiákban is megtalálható; dátuma 1498”.

Több német versgyűjtemény átlapozása sem vezette kutatásunkat eredményre. Ismert életrajzi lexikonok a szerzőről semmi felvilágosítást sem tudtak adni. A Martinus név és az évszám terelte figyelmünket *Luther Mártonra* és sejtésünk részben igazolódott. A négy sornak Luthernál való felbukkanása azonban már hosszú európai hagyomány végső kicsendülése. Adataink szerint az első szálak Spanyolországba vezetnek. A Platon és Aristoteles filozófiáját a skolasztika felé arabul tolmácsoló, XI. században élt valenciai költőnek, *Ibn Gabirolnak* (a skolasztikusok *Avicbron* névvel idézik) egyik himnuszában bukkan fel először az élet, az elmúlás és az öröm e hármas kapcsolású gondolatrítmusa. Egy másik változata a XII. században az angol *Bernardus de Morley* filozófiai költeményéből, a „De contemptu mundi”-ből került át a kor közkedvelt olvasmányába, a *Vitae Patrum*-ba. Természetesen a középkori költő és olvasó nem érthette be a nyugtalanító kérdéssel; a pozitív, az eligazító és megnyugtató választ is hallani akarta. Ilyen módon:

*Qui de morte cogitat, mirum quod laetatur,
cum sic genus hominum morti deputatur,
quo post mortem transeat homo, dabitatur
unde quidam sapiens ita de se fatuit:*

*dum de morte cogito, contristor et ploro;
verum est quod morior, et tempus ignoro,
ultimum quod nescio quorum jungar choro,
ut cum sanctis merear jungi, Deum oro.*

E két versszak a századok folyamán szerzőtől, forrástól függetlenül vándorolt tovább. Nem csodálkozhatunk tehát, ha változatainak már egészen korán magyar földön is nyomára bukkanunk. Így a budapesti Egyetemi Könyvtár egyik XV. században másolt középkori kódexében, a *Sermones Dominicales*-

ben, de alig egy emberöltővel később, a XVI. század első felében a segesvári templom egyik faragott reneszánsz székén is megtaláljuk egy-egy változatát. A *Sermones Dominicales*-nak a magyar vendégszavairól, glosszáiról nevezetes frója egyébként már a műfordítás — hogy Szabó Lőrinc kedves kifejezésével éljünk — a „világírodalom lélekseréje” dolgában is megette az első tétova lépést: egy magyar szót, a „negesth” (nyegest, nyögést) lopja be a latin „gemitus” mögé:

*Tria sunt vere que faciunt me sepe dolere
Est primum durum, quia scio me moriturum
Et gemitus dando negesth quia morior nescio quando
Postremum flebo quia nescio ubi manebo.*

Ezzel azonban a középkori soroknak magyarországi sorsa Szabó Lőrinc fordításáig még koránt sem nyugodott meg. Az imént Luthert emlegettük, aki *Trostbüchlein*-jében talán maga fordította le németre, talán a „közbeszédből” vette át a versnek azt a változatát, melyből már a költő műfordítására ismerünk:

*Ich lebe, und weisse nicht wie lange;
Ich sterbe, und weisse nicht, wenne,
Ich fahre und weiss nicht wohin;
Mich wundert, dass ich noch so fröhlich bin.*

Ez lenne tehát Szabó Lőrinc fordításának is közvetlen forrása. De őt ke-
reken négy évszázaddal előzte meg a kolozsvári Heltai Gáspár, aki 1553-ban a lutheri *Vigasztaló Könyvecske* fordításában magyar versebe formálta a régi „Spruch”-ot, „Közbeszéd”-et. A magyar filológia jeles mestere, Szilády Áron nagy gondossággal nyomozta ki (fenti adataink egy részét is tőle vettük), hogy Heltai kezében a *Trostbüchlein* egy késői változata volt, melyben a versszakokat a pogány, a „visszafordult” és a „keresztény” világ szemléletét szembe-
állító magyarázat vezette be. (*Régi Magyar Költők Tára*. VI. kötet, 329—331. l.) Heltai alábbi soraiban tehát az *Örök Barátaink* „vendégségébe” érkező európai jövevények egyik korai, hazai nyelven talán kicsit dadogva megszólaló képviselőjét köszönhetjük:

Közbeszéd

A félelmes és kétséges emberi természet mindenha erről tart, hogy meghal, a földbe temettetik és hogy azután teljességgel vége lesz: ezért közbeszédbe is az emberek ezt szokták mondani:

*Három dolog kényez engemet,
Halnom kell, s nem tudom az időt.
Elmegyek, nem tudom a helyet,
Hogy vennék valami jó kedvet?*

E széles, vak és visszafordult világ ezt mondja ugyan; minékünk ezokaért keresztényeknek meg kell fordítanunk e vak és visszafordult világnak verseit: mert ha ő ezt mondja, hogy bánkódik, miérthogy halni kell, és nem tud hova menni, mi ez ellen így szerezzünk a mi verseinket:

*Vig vagyök és nem szomorkodom,
Halnom kell, ezt igen jól tudom,
De mivel tudom, hova megyek,
Ezért veszek igen jó kedvet.*

Eddig Heltai fordítása... Kérdés azonban, hogy Szabó Lőrinc tudott-e fordítása eredetijének erről a távoli múltjáról? A *Babits* tanítványaként indult „poeta doctus” gazdag fordítói termése, az *Örök Barátaink* sokoldalúsága mindezenre arról tanúskodik, hogy a költő mindig alapos forrástanulmányokat végzett. A műfordítás alapelveit összefoglaló előszavaiban többször sejteti, hogy érdekelték a filológia problémái, és egy helyen, a latin poetákkal kapcsolatban megjegyzi, hogy még „a szakembereknek is szolgál néhány meglepetéssel”. Számára azonban más volt a lényeges, a fontos. Nem „tartalomjelző szavak” felsorokaztatására, nem filológiai, stílusbeli, vagy formai elemzésre volt kíváncsi. „A költészet, a költői fordítás... érzékeltet — írja — s ezzel

túlmege a fogalmi közlés határán: evokál, teremt". Szabó Lőrinc számára a tárgyszeret csupán részletismeret, mely a materiát adja a legfelsőbb élményeknek, érzéseinek megszólaltatásához. Talán közhelynek tűnik, hogy itt hasonlatként a zenei formák, a partitúra szerkezetének elemzését, felépítését emlegetjük. Feltűnnet azonban, hogy az *Orók Barátaink* költője az egyes kötetekhez, a különböző kiadásokhoz írt előszavaiban a műfordítás lelki élményét többször is zenei interpretálással szemlélteti. „El vagyok ragadtatva, beszélmem kell valamiről, valami megismert zenélő szépségről és igazságról...” (Bevezetés az I. kötethez). — „Az idegen költői művet ie kell játszani. Az igazi versfordító... tehetsége a hangszer, melyen játszani kell, s megzendülő negedűje, a nyelv, melyre tordít, szavanként születik a darabbal, amelyet a kótából lejátsszák...”. (Bevezetés a *Válogatott Műfordítások*-hoz).

A mű puszta megértésén túl tehát a költő egyúttal „interpretátor”, akinek a lelkében a vele egy, a belőle fakadó és közlest igénylő élmény a lényeg. Bizonyos, hogy a négy kis sor nemcsak az olvasót keszletti a feltett, nyugtalanító kérdés megoldásának keresésére. A költő saját nyugtalanságát, szorongását fejezte ki benne és önmagának tette fel a kérdést. Élete, belső világa egy elválaszthatatlan motívumot evokálta, teremtette meg benne. Talán nem túlozunk, ha éppen a műfordító Szabó Lőrinc szavaival (az *Orók Barátaink* II. kötetéhez írt bevezetéséből) próbáljuk motíválni, indokolni, kiemelni az idézett négy sort látszólagos jelentéktelenségéből:

„...a szellem együtt születik, együtt épül az éhével, táplálékaival, ismereteinek anyagával, mindazzal, amit magába fogadni képes, és e szakadatlan tágulásban mind borzongóbban érzi, mennyire a fogyhatatlan végtelennel kelt versenyre, mennyire csüggesztő korlátok köze szorítják materiális kötöttségei, mennyire rabja lesz és hamarosan áldozata romlásnak és a folyó időnek...”.

Biztosra vehetjük, hogy a fordító nagyon érzékenyen megsejtette versének évszázadokra visszanyúló gyökereit és a rendelkezésére álló forrásokban feltüntetett szerzőt éppen a költő Szabó Lőrinc rejtette tudatosan a *Magister Martinus* középkoriasan ható álneve mögé, hogy sorait egy kissé élete mottójául tehesse... (Holl Béla)

GÁLANS FRANCIA LOVAG — APÁCARUHÁBAN. A galantéria századában, de meg későbbben is mindig közérdeklődésre tarthatott számot, ha a kolostorok homályos celláinak és folyosóinak lakóit, a templomi kórusok lefátyolozott árnyait mint valami szerelmi csalódás áldozatait állíthatta be egy erre is kész író. A Napkirály uralkodása alatt is ez történt, 1669-ben megjelentek a francia könyvpiacra egy portugál apáca levelei, hogy azután Párizs után Amszterdamban, Kölnben, Lyonban, Londonban, Hágában kövessék új meg új kiadások. A mű csak a XVII. században huszonnégy kiadást ért meg s fordításainak és kiadásainak száma azóta több százra rúg. A portugál apáca sorsát számos érzékeny lélek könnyezte meg, s csak az élet iskolájában oly magasfokú tapasztalatokat szerző *Rousseau* jelentette ki még a XVIII. század elején: „Fogadni mernék bármibe, hogy a *Portugál levelek*-et férfi írta.”

Most pedig, közel háromszáz évvel a mű első megjelenése után, Párizs egyik irodalmi szenációjaképpen Jacqueline Piatier kiálthatta el a *Le Monde* hasábjain: „A portugál apáca meghalt... Eljen *Guillargues!*” Gyermekkorunk iskolai balladája rémlik föl előttünk: „Die Sonne bringt es an den Tag”. Magyarul kissé esetenőbb a sor a szóismétlés miatt: „Napvilágra hozza azt a nap...” Háromszáz év kellett hozzá, hogy kiderüljön a titok: Rousseau-nak volt igaza, a *Portugál levelek* tudatos irodalmi mű, a klasszicizmus egyik remeke, amelynek szerzőjét is megtalálták, azonosították XIV. Lajos egyik udvaroncával, és most a francia klasszikusok amugyis gazdag létszáma eggyel gyarapodhatott, mert a Granier-klasszikusok sorozatában háromszázoldalas mű jelent meg *Portugál levelek, Valentins és Guillargues más művei* címmel.

Mi történhetett, hiszen közben a múlt században egy széljegyzetként való beírás folytán a portugál apáca létezését is kimutatták, életét, családjának forradalmi hányattatását is leírták s a mű szerzőjeként Mariana *Alcoforado*

bejai klarissza apácát azonosították. Ez a Mariana Alcoforado is valóban élő alak volt s nem hivatásból, hanem a kor szokásaképpen, kényszerítő körülmények folytán lett csak apáca. „Mikor Don Francisco Alcoforado, a Braganza-ház lelkes híve — írja Szabó Magda a *Portugál levelek* fordításához készült szép előszavában —, hazája szabadságmozgalmaért élő-haló, polgári és katonai pályán egyaránt jelentősen tevékenykedő nemes és Leonora Mendes — egy bejai gazdag kereskedő és nagybirtokos leánya — házasságából Bejában, Portugália Alentajo tartományában 1640-ben megszületett, a portugál hazafiak szabadságvágya éppen kirobbantotta a nemzetközi fölkelést a spanyol elnyomók ellen. Portugália ugyanis a XVI. század végén spanyol uralom alá került, ám Alba herceg hiába tartott diadalmas bevonulást Lisszabomba, 1580-ban, alig egy emberöltő — 60 év — elteltével, tehát éppen Mariana Alcoforado születésének esztendejében megindult a portugál szabadságharc. A század levegője egyre forróbb, nyugtalanabb. Ahogy telnek az évek, Don Francisco egyre határozottabban érzi: fiát még csak ott tarthatja maga mellett, de leányai számára ilyen viharos időkben sokkal nagyobb biztonságot nyújthat egy kolostor. Így kerül az alig tizenkétévestendős Mariana s vele csaknem egykorú huga a Klarisszák bejai kolostorába...”

Ez volt a múlt század kutatásainak eredménye az odavetett széljegyzet alapján Maria Alcoforadóról, akinek odaadták a *Portugál levelek* szerzőségét, s így a különben névtelenségbe merülő apácaárnyat világirodalmi jelentőséggel ajándékozták meg.

Most pedig a legújabb irodalmi kutatások világosan kimutatják, hogy a levelek szerzője valóban férfi, még pedig az a bordeauxi születésű Gabriel *Guillargues*, aki Conti herceg szolgálatából lépett át XIV. Lajos szolgálatába, akinek 1669-től 1679-ig kabinet-titkára volt, azután pedig hazája konstantinápolyi követeként 1685-ben halt meg. Ez a Guillargues igazában véve mindig gyanús volt kissé, mint a *Portugál levelek* első fordítója és közrebocsájtoja, már a XVII. században is. Egyes irodalomtörténészek már régebben rebesgették gyanújokat, amíg most úgy látszik, végleg fény derült az érdekes és megoldásában szenzációként ható irodalmi problémára. Nehéz ugyan lemondani egy ennyire szép legendáról: egy apácáról, akit kolostorában elcsábítanak, majd oserbenhagynak, hogy azután az elhagyott teremtés szerelmi kétségbeesésében a legmegragadóbb rajzát adja az emberiség számára vágyódásának. S ennek az apácának a nyomait meg is találták. Maga *Deloffre*, a Guillargues-övr publikálója sem tartja lehetetlennek, hogy valamiféle kapcsolat létezhetett Chamilly lovag és Mariana Alcoforado, a háborús okokból kolostorba kényszerített leány között. A leveleket azonban — mint azt sikerül is bizonyítania — mégsem ez a szerencsétlen apáca írta. A levelek a gáláns század ízlése szerint, szerelmes regényként íródtak ilyen episztoláris formában és megtévesztő csatlékképpen kerültek mint eredeti levelek forgalomba.

Deloffre-nak több bizonyítéka van erre. Nem is egy, hanem akár száz külső és belső bizonyíték. A legfontosabb azonban a sok részlet-momentum között az, hogy fölfedezte Guillargues udvaronc álarca mögött, a lojális királyi tisztviselő, a szellemes világfi személyében azt az igazi íróművészt, akinek joggal tulajdoníthatjuk a *Portugál levelek* szerzőségét. De ezeken az alapelveken kívül egy másik művet is visszaad neki, amely szintén név nélkül jelent meg 1669-ben s amelyet eddig nem tulajdonítottak neki: a *Les Valentins* című hatvannégy epigrammaszerű madrigálból álló gyűjteményt, amely hol a férfiakat, hol a nőket írja le széptevésük, szerelmük megnyilvánítása egy-egy fázisában. A Bálint-napot a nyugati világ, főként Anglia és Franciaország a titkolt szerelm megvalló idejének tartotta. Még a lovagkorból eredően bizonyos ünnepeken a fiatal lányoknak joguk volt szolgáló lovagot, „Valentin”-t választani, amely választás mögött rendszerint szerelmi vonalom is rejtőzött. Nos, Guillargues is írt tehát szerelmes madrigálokat s ezekkel a „Valentinnel” az akkori gáláns szalonokban mint valami jóscédulákkal játszogattak el. Ezek a jólfésült kompromittáló versikék a szív különböző rezzenéseit analízálták s bár jelentőségükben korántsem hasonlíthatóak a *Portugál levelek*hez, itt is — ott is fölbukkannak benük kifejezések, témavariánsok, amelyek szoros rokonságot árulnak el az „apáca”-levelekkel.

A levelek stílusának rendetlen és zajongó áradása eddig mindig azoknak a malmára hajtotta a vizet, akik autentikusoknak tartották őket. És most ime, gondos irodalmi elemzés alapján föltárják előttünk azt a folyamatot, amely szinte csalhatalmanul bizonyítja, hogy a levelekben rejlő érzéseket művi úton állították elő. S mi több, világosság derült a XVII. század egész irodalmára, amely oly messzire esik tőlünk, hogy nehezen foghatjuk föl egyéni zsenialitásában: műkedvelői irodalom ez, amelyben a stílus gyakorlása a remekműig fejlődik. Ebben az irodalomban nem önmaguk kifejezésével foglalkoztak az írók, hanem egy kultúrának formábaöntésével. A *Portugál Levelek* mindezeidig kivétel-számba mehettek a szabály alól, ösztönösségüknél és lirizmusuknál fogva pedig romantikus félresiklásnak érezhették őket a „raison” nagy századában. Most azonban a mű visszatért az őt megillető helyre, hogy a klasszicizmus egyik legátgondoltabb és legtökéletesebb példaképe legyen. (Gáti György)

A FENÉK-PUSZTAI AQUINCUM. „Mintha Óbudán lennénk — mondtuk a keszthelyi Fő-templom terén nézelődve Szerecz Imre apát úrnak —, de nemcsak azért, mert itt is olyan keskenyek az utcák és a házakban ugyanaz a csöndes, szívós munka folyik, hanem még valami egészen más, kifejezhetetlen hangulatért is...”. Az apát úr erre elégedett önérzettel mutatott a teret kettészelő szép, széles utcára. „Ez a hangulat — felelte — egészen természetes nálunk, hiszen nekünk is van Aquincumunk, azaz több ezer éves római városunk, amely ezt a kifejezhetetlen hangulatot árasztja. Így a Kossuth Lajos utca itt, ez a mi Via Appiánk, mert ez is bevezet Rómába, azaz annak az őskeresztny római városnak területére, melynek emlékeit annyi eredménnyel tárták fel az elmúlt években, a mi Fenék-pusztánk mélyében...”

A keszthelyi Kossuth Lajos utca széles és nyílegyenes. Két oldalán méltóságteljes gesztenyefák sorakoznak. A szavak után azonban itt is, ott is római őrszemeket kerestünk lombjaik alatt, pajzsos díszükben, sassal ékesített sisakjukban... S közben azt a szerény, csöndes csoportot is kerestük közöttük: a *Quo vadis Domine?* népét: Lygia és Ursus testvéreit, a rabszolgákat és szenvedőket, akik azon az igazi Via Appián vándoroltak, meneteltek, hogy hallgassák a sovány, csontos öreg apostolnak, Péternek tanításait a Mesterről. Gyorsan rá is léptünk a két sor gesztenyefa alatt kigyózó széles útra és csakhamar a Kis-Balaton ingó, rezgő nádasainak, a Nagy-Balaton csillámló vizeitükrének és hegyvidékének képeskönyvként széjjelnyíló tündérvilágában hagyogattuk magunk mögött a kilométereket, lelkes diákok és dolgozók társaságában. Közöttük alig volt szükség a kézhezkapott „útikalauzokra”, mert kísérőink nemcsak ismerik, de szeretik is pátriájukat. Ámulatunk és érdeklődésünk láttára egymással versenyezve adták a felvilágosításokat, olyat is, amelyet nem találhattunk volna semmiféle ismeretterjesztőben. Így megtudtuk, hogy „Fenek-pusztá mélyebben fekszik, mint a Balaton; itt a világ feneké és alatta már csak temető van, olyan temető, amelyből egész várost emeltek ki a tudós kutatók”. Ezen kívül „ez a pusztá a szél hazája és itt nincs is szükség a Meteorológiai Intézet jelentéseire, mert minden pásztor, vincellér és földművelő ember úgyis aszerint osztja be a munkáját, hogy merről fúj a szél: a keszthelyi hegyhátról, vagy a Balaton felhullámzó tetejéről?” Ennek az untalan kísértő, rejtelmes és a környék gazdasági életét irányító szójárásnak hatalmas energiáját mostanság hasznosítani kívánják, hogy minél virágzóbbá tegyék általa a Festetichek egykori híres ménésének, a szoborban, képben, lósportban anynyira ismeretes „Kincsem”-nek hazáját. Ez a pusztá a jelenben persze már nemcsak gulyák és ménések területe, hanem pompásan vezetett állami gazdaság is, és az egykori mezők süket némaságát traktorok, gépek zúgása tölti be a sorra épített új emberi hajlékok körül.

A házak előtt a barokkos iskola és gyáriroda (egykori gazdatiszti hajlék és istálló) közelében egy alacsony, bidermeier-hangulatú házra figyelünk fel, Műemléki tábláján ezek a szavak olvashatók: „Itt született Szendrey Julia, Petőfi Sándor hitvese...” Míg nézelődünk a ház előtt, a gesztenyefák zúgásából a: „Minek nevezelek”, a „Szeptember végén” sorai zsonganak felénk, és már magunk is sorolgattuk a szép szerelem szavait, amikor egyik társunk a Hidegpatak habzó torkolatára és az egyik komor szilfa tövével kimagasló gye-

pes domborulatra mutatott: „Ez a mi római városunknak, *Valcum*-nak első előretolt sánca, ahol egyszer megbotlott Festetich herceg lova, s mivel a ló lábát törte, eltiltották a kutatásokat, míg azután 1947. előtt őket tiltották el a tilalomtól...”

A gypes domborulat olyan szabályos a szilfa tövénél, mint egy épület fundamentuma; minden vonalán látható és érezhető az emberi kéz formáló ereje. De a puszta bejáratánál a Zala két új vasúti hídja körül a Kis-Balaton csillámló víztükrre is megcsodáltatta magát velünk. Arrafelé is tartottunk volna, de a kísérlet felvilágosítása megakadályozott tervünkben: „Ez már védett terület és csak a Természetvédelmi Tanács engedélyével tekinthető meg... E rendelet óta nyugodtan élhetnek a Kis-Balaton gémei, kócsagai, ibiszei, mert a Látó-toronyból őrzik nyugalmaikat és *Nád Jancsi* sincs többé, aki megzavarná nyugalmaikat...”

*Nád Jancsi*ről nem is kellett kérdezősködnünk mert a diákok is, a dolgozók is mindjárt elmondották, hogy a környék híres betyárja volt, olyan, mint az Alföld *Róza* Sándora, a Bakony *Sobri Jóska*ja, a tolnai-mecseki erdőség *Patkó* Bandija. Dehát ugye, „ezt is, *szegényt*, ott fogták el a csárdában az pandurok és jó *Nád Jancsi* piros vére fenékebe folyt mind a földre”. A betyárromantika meg a Kis-Balaton vízi madarainak több ezer holdas birodalma helyett tehát mégis a szilfa tövénél magasló erdősánchoz fordultunk, annál is inkább, mert a dolgozók — vízvédelmi örök lévén — a Látó-torony irányába igyekeztek, diák kísérőink meg az új emberi hajlékok, a fenék-pusztai állami gazdaságok házcsoportjában tüntek el. Búcsúzóul azonban megajándékoztak egy keskeny, ötvenoldalas füzettel, melynek borító lapján a Balaton háborgó hullámai között hánykolódó karcus vitorlást, parton gubbasztó pásztorkunyhót, irdatlan távolságú pusztaságot, legelészó ménest láttunk és ezeket a szavakat: *Fenek-pusztája története*... A szerző neve. *Sági Károly*, csak a belső borítékra mutatkozott, bár róla tudtuk, hogy a híres Balatoni Múzeum igazgatója és fiatalága ellenére is komoly kutatói múltja van, mely eredményeiben és terveiben *Móra Ferenc*, *Vosinszky Móra*, *Darnay Kálmán*, *Dombai János*ra emlékeztet. Egymagában egyesíti az író, a pap, a tudós és a magánkutató szívósságát, amihez még — a füzet tanúsága szerint — a költő rajongása is csatlakozik, hiszen a tudományosságában annyira megbízhatónak látsgó ismertetés csak úgy „olvastatja magát” a benne áradó líraiság nyomán. Annál forróbb kíváncsisággal „nyomultunk” is előre Fenék-pusztája irányába, hogy megtaláljuk azt az új Aquincumot, ahová a készthelyi Via Appia vezet.

A magányos pusztaság, amelytől nyugodtan nevezhetünk a Dunántúl Hortobágyának, feltárt történelmi emlékeivel természetesen nem mutat olyan színvonalú látványosságot, mint az óbudai; mégis, a majorságok, az állami gazdasági épületek és az országot közötti nyugalmas, füves térség különös csöndessége és komolysága elgondolkoztatja a szemlélőt, hiszen ez a pusztaság képezte a kétezres éves *Valcum* területét. A mezőségben széles földsánc nyomai magaslanak, akár a szilfa tövénél, olyan szabályosan és keményen rajzolva, mintha körzővel húzták volna ki. Láttára el kell hinnünk, hogy innét őrizték Aquincum előőrsét, mint ahogy *Valcum*ot nevezték. A hely fontosságáról *Sági Károly* tanulmányából idézzük bizonyossággal: „Erre vezetett a legrövidebb út Róma és Pannonia fővárosa, Aquincum között, és itt volt a tizennyolcadik század közepéig a Balaton legfontosabb átkelőhelye is.” Ez a megállapítás egyszerűen fölibemagaslik a pusztaságnak és el kell hinnünk, hogy a Kis *Valcum* igen fontos volt a nagy birodalom számára, bárha a település szegényes volt, a házak falait a leletek tanúsága szerint vesszéből fonták s a szobák mészhabarccsal készített padlója alatt a központi fűtés akkori csatornáit húzódtak, mikor is a meleg levegő a ház alatt épült kemencéből a falakra ragasztott üres téglákba nyomult és így nemcsak a falakat, de a padlót is átmelegítette”.

Sajnos, ennek a késő római keresztény városnak a falait csak töredékesen tárhatták fel, hiszen a közben elmúlt évszázadok alatt ki-ki hordta, vitte elomlott kőveit. Így a tizenhatodik században épült készthelyi végvár és a tizenkilencedik században emelt fenék-pusztai átkelő-föltés építésénél is azokat használták, akárcsak a környező faluk épületeinél. Ennek ellenére bűbajos edények, ősi mezőgazdasági, halászati, vadászati eszközök, érmek kerültek

napvilágra a mezőség mélyéből, ahonnan az ekevas föl egyiket, hol a másikat dobta fel az emberi tetemek csontjaival. Mint feljegyezték, „Valcum temetője a mai Halászlét területén volt”, ahol a Balatoni Múzeum az Országos Történelmi Múzeummal együttesen végezte a kutatásokat. Eddig tizenhét épületnek, egy sírkamrának, egy bazilikának és egy kápolnának alapfalaira bukkantak. A sírkamra mélyében, a bazilika alapfalai alatt, Krisztus-monogrammokat is találtak a sírba helyezett használati edényeken. Csak éppen ékszerre, gazdagságra valló kincse nem igen bukkantak, s ezzel bizonyítható leginkább, hogy Valcum nem a gazdag és fényűző római urak szállása volt, hanem főleg a dolgozó kézműveseké, akik a birodalom legtávolabbi vidékének szükségleteiről gondoskodtak. Ez a szegény, de dolgozó római település azonban már olyan mélyen és szívósan keresztény volt, hogy mégis meg tudta építeni a tanulmányban felvázolt tekintélyes bazilikát. Ott magaslott ez az őskeresztény temető Krisztus-monogrammos sírkamrái fölött. És sem a bazilika, sem a kápolna nem pusztult el Róma bukásával, hanem tovább is megmaradt a népvándorlás korának nyughatatlan századaiban, amikor hunok, avarok, kelták, germánok, gótok váltották egymást.

A helyi történetkutatás különben azt is állítja, hogy a gótok hatalmas fejedelme, Nagy Theodorich is a Balaton táján született és a királyi család éppen Valcum falai között tartotta szállását. E királyi szállásról a bazilika helyén talált épület-, edény- és díszítéstöredékek is tanúskodnak korabeli vonásaikkal. Nem túlzás tehát azt mondanunk, hogy a szegényes Valcum éppen az őskereszténység emlékeit őrző bazilikának és kápolnának s a köréjük épült hivataloknak és műhelyeknek köszönhetette fontosságát.

Valcum magyar vonatkozásával már a honfoglalás korában találkozunk, amikor Privinától, a pannon-szlávok fejedelmétől hódították el őseink, hogy a vízben, erdőben, nádasban annyira gazdag határban zavartalanul folytathassák megszokott nomád életüket. Csak éppen a bazilikát, az őskeresztény Krisztus-monogrammos sírkamrákat nem találták többé, hiszen a tizennegyedik században egy somogy megyei konventi oklevélben már csak „Fenek-falunak” neveztek a Halászlét táját, amelyet királyi adománnyal a Fenéki-család kapott. Az ősi római városból lett falu a török hódoltságig tartotta magát. Amikor Keszthelyt fenyegették Szolimán hadai és ellenük a híres, annyi ostrommal dacoló végvárat kezdték emelni: „Száz és száz jobbágy ásta, hordta, vitte a Fenek-falu mezői alatt rejtőző ritka faragott köveket, melyeket római rabszolgák ástak, emeltek egykoron a hatalmas határban, míg ezen időben az ellességet visszaverő végvár falai közé kerültek.” A Keszthelyi sáncairól visszautazó törökök a kis falu minden házát kirabolták, felégették. Maga a falu népe a távolabbi tájakra, nádasokba, erdőkbe menekült. Ettől kezdve se városnak, se falunak nyomát nem találták többé a „világ fenekén”, s amikor 1739-ben a Festetichek megvásárolták, ide nem is hoztak új lakókat, nem kezdtek komolyabb építkezésekbe sem, csupán kövér gulyákat, híres ménesüket telepítették az egykor oly nevezetes, de pusztasággá lett határba. A földbesüllyesztett egykori emberi közösség azonban időnként mégis tanúságtételre jelentkezett a csodálatos rajzú edények, épületmaradványok, töredékek, érmék, fegyverek kincseivel. Felfigyelve erre már Bél Mátyás is bejárta az ősi pusztaságot s egyenesen „Fenekvárnak” nevezte, megjegyezve róla, hogy „e helyen római város romjai rejtőznek”. Mégis az igazi tudományos kutatás csak 1947-ben kezdődött meg a Magyar Tudományos Akadémia irányításával. S reméljük is, hogy a kutatók, — élükön Sági Károllyal —, nem is hagyják abba munkájukat mindaddig, amíg teljes terjedelmében fel nem tárták a Dunánál nyugati sarkában megbúvó „új Aquincum”-ot. (Dénes Gizella)

JEGYZETLAPOK. (Klasszicizmus és álklasszicizmus.) A klasszicizmus szabályoz, de szabályai meggyőződésből folynak. Előbb van a meggyőződés, és abból következik a szabály. Meggyőződésük például a klasszikusoknak, hogy az emberi lényeg mindig és mindenütt azonos; következik ebből a szabály: ábrázoljuk az általános emberit. Az álklasszicizmusokban éppen fordítva van: a szabály lesz az első. A merev formalizmus alatt már nincs meggyőződés; a tizenkilencedik század például már régen nem hisz az emberi lényeg minden-

kori egyformaságában, de még mindig hirdeti az általános emberi kötelező voltát az ábrázolásban. És minthogy a forma egyre inkább üres edény: mi sem könnyebb, mint újfajta italt ha nem is önteni, mindenesetre csöpögtetni belé. A keret sokszor még klasszikus; ami benne van, az már a romantika felé tapogatódik. Az álklasszicizmusban a forma egyszerűen csak van, létezik; az igazi klasszicizmusban megvalósul, összefog, fegyelmez. Emitt erkölcsi jellege és funkciója is van; amott lényegében funkciótlan, „üres” forma.

(*Klasszicizmus.*) A klasszicizmus nem a tehetetlenség statikája, hanem a kiküzdött egyensúly remeklése. De az igazi remeklések észrevétlenek.

A kókler kiáll a színpadra, iszonyú nyögésekkel, izomduzzasztásokkal és verejtékezőkkel magasba tornázza a levegővel töltött fekete gumisúlyt. De ez szélhámosság, vagy tréfa. Az igazi erőművész valódi súlyt emel, olyan könnyedén, rugalmasan és kecsesen, mintha levegővel töltött gumisúly volna. A súlytalanság illúzióját kelti a mázsás súllyal.

És nem azért teszi, hogy megtapsolják.

(*A régi és az új.*) Mikor kezdődött a művészetben a régi és az új harca? Alighanem a művészet kezdetével.

Valaha régen — mondja Plátón a *Törvényekben* — rend volt a művészet birodalmában: a művészet műfajokra oszlott, s a művek tisztán, világosan megtartották a törvényszabta rendet és helyet; annál is inkább, mert ez a rend nem önkényes kitalálás, hanem — ahogy Goethe is gondolta utóbb — a dolgok és a művészet lényegéből következnek. Hanem aztán jöttek egynemely rakoncátlanok, bőrükben nem férő „moderne”; ledöntötték a hagyományos korlátokat és műveikben mindent összezagyváltak, csakhogy nagyobb élvezetet szerezzenek a nézőknek; a megállapodott, régi, jó szabályosság helyett létrehozták a szabálytalan művészetet.

Miért? Hogy nagyobb sikerük legyen. És hogy eleget tegyenek a közönség újság-vágyának.

Ki hát a hibás? Mindketten. A művészek is, a közönség is.

Elképzelhető, hogy valaki előáll és fölteszi a kérdést: vajon nem hibás-e kissé a dologban az a bizonyos régi, jó, szabályos művészet is? Hátha azért kíván a közönség, és keresnek az új művészek újat, mert a régi megmerevedett és unalmassá vált?

Plátón erre nem gondolt.

Úgy látszik, valóban nincs új a nap alatt.

(*Jákob létrája, gázlámpával.*) Jákob létrája a fordítók réme; lázálmaikban azon török ki a nyakukat. Vagy megjelenik előttünk Leiter Jakab, vörös hőhétköpenyben, s egyetlen suhintással leszeli a fejüket. Ítélet, kihallgatás, védőbeszéd nélkül.

Nincs mentség. Egyszer minden fordítónak kosárba hullik a feje. A legkiválóbbé is.

Ime X. kivégeztetése, Balzac hőhérségéletével.

Ez a francia szó: *gaze* magyarul azt jelenti, hogy fátyol, fátyolszövet, orvosi használatban géz. Azt, hogy gáz, franciául így írják: *gaz*. Ez hímnemű, az nőnemű.

Eg óvjon fordítás közben az elnézéstől, vagy pillanatnyi elmezavartól. X. találkozik az eredetiben egy mondattal, melyben valaki bejön a szobába és *gaze* van a fején. Természetesen hölgyről van szó. Lefordítja, mint a legtermészetesebb dolgot a világon: az illető belép, s fején (nyilván mint dunántúli asszonyok a tojásos kosarat) behozza a gázlámpát.

Még csak észébe sem jut, hogy a gázlámpát általában nem a fejükön viszik, ha viszik, a szobába a nők. Miért ne. Balzactól minden kitelik.

Leiter Jakab jóvoltából a fordítótól is. (*r. gy.*)

Felelős kiadó: **Saad Béla**

Főv. Nyomdaip. V. 8. 1930-63. — F. v.: Pege János

S Z E R K E S Z T Ő I Ü Z E N E T E K

Bibliográfus. — Hálásan köszönjük szíves fáradozását. A további munkával kapcsolatban, kérjük lépjen érintkezésbe a szerkesztősséggel.

Védőszent. — Problémájával kapcsolatban kérdéssel fordultunk *Fekete* Antal pianista tanárhoz, aki az alábbi felvilágosítást adta: Az Új Collectio Rituumban egy érdekes újítással találkozunk a keresztelési szertartás elején. A pap ezt a kérdést intézi a keresztelendőhöz: „Kit választasz a szentek közül védőszentednek, és mi lesz a neved?” Ismeretes, hogy a régi szertartásban csak ilyen egyszerűen hangzott ez a kérdés: „Mi a neved?” Az új fogalmazás egy nevezetes problémát old meg. A régi ugyanis hallgatólagosan azon az állásponton volt, hogy a keresztelendő kétségkívül védőszentjének a nevét kapja. Az új szertartás megengedi, és lehetségesnek tartja, hogy a kettő nem okvetlenül ugyanaz. Ez az eset forog fenn, ha a szülők eredeti magyar keresztnevet választanak újszülöttük részére. Ez lesz a gyermek *neve*, védőszentje pedig az a szent, akit katolikus naptáraink (Katolikus Szó naptára, Új Ember falinaptára) mint az illető név viselőjének védőszentjét jelölnek meg. Pl. a *Béla* név viselőjének védőszentje Szent Adalbert püspök-vértanú (április 23.), *Attila*é Szent Attilánus apát (október 5.), *Emesé*é Szent Emerenciána vértanú-szűz (január 23.), *Tündé*é Szent Nympha vértanú-szűz (november 10.) és így tovább. Jegyezzük meg, hogy ezek sem „pogány” nevek, hanem kisebb részükből újkori alkotások, nagyobb részükből pedig olyan magyar nevek, amelyeket az első keresztény magyar századokban ha nem is szentek, de jó magyar keresztények viseltek. (Pl. Béla és Géza nevű királyaink). A keresztelő papnak rendelkezésére állnak az említett naptárak, így könnyű szerrel felvilágosíthatja a magyar nevet választó szülőket gyermekük védőszentjét illetőleg. Örvedetes, hogy az új szertartáskönyv ezzel a bölcs fogalmazással ezt a rég vajdó és sokat vitatott kérdést is nyugvópontra juttatja.

Fiatál asszony. — Az egyház nagyon komolyan veszi a meg nem keresztelt házasságát is. Az egyházi törvénykönyv kimondja: „Matrimonium inter non baptizatos valide celebratum, dicitur legitimum”. — „A meg nem keresztelték között érvényesen megkötött házasságot törvényesnek mondjuk.” (1015 can. 3. §). Az egyház álláspontját igen világosan fogalmazza meg Gál Ferenc: „A kereszteletlen házasságát senki nem bonthatja fel. Ők nem tartoznak az egyházba, s az egyház még az Istentől kapott hatalmat sem érvényesítheti velük szemben”. Az ön által említett „privilegium paulinum” — szentpáli kiváltság is ennek az álláspontnak a következetes érvényesítése. A „privilegium paulinum”-ot abban az esetben alkalmazzák, ha az ilyen házastársak közül később valamelyik felveszi a keresztiséget, a másik, a meg nem keresztelt fél pedig nem hajlandó vele tovább krisztusi, szentségi házasságban élni. Az 1121. canon előírja, ilyenkor a megkereszteletlen házastársat meg kell kérdezni, „interpellálni”. Ha kijelenti, hogy nem akarja a házasságot tovább fenntartani, a legitím kötelék felbomlik. De ha úgy nyilatkozik, hogy továbbra is, az új helyzetben is élni akarja a házasságot és tiszteletben tartja a megkeresztelt fél hitét, a házasság továbbra is érvényben marad.

Fáradt. — Teljesen megértjük, hogy mint jó feleség és édesanya őrlődik az ideges apa és a nehezen tanuló gyermek között. Mégis úgy érezzük: a gyermek, illetve a tanár oldalára kell állnia. Van ugyanis olyan tanulnivaló, amely-nél egyáltalán nem elégséges a szemmel való elolvasás és az értelemmel való befogadás, hallanunk kell, többször hangosan el kell mondanunk, hogy megtanulhassuk. Idegen nyelvet, verset, vegytani és fizikai képleteket csak úgy lehet tökéletesen elsajátítani, ha annyira belerajzolódnak agyunkba, hogy gépiesen idéződnék fel, mihelyt az első betű megjelenik tudatunkban. Ezt pedig a legtöbb ember csak hangos tanulással tudja elérni. Igyekezze a gyermeket arra szoktatni, hogy hangosan tanulandó leckével akkor foglalkozzék, mikor az édesapa még nincsen otthon. Ezzel a közösségi életre is neveli, megtanítja, ráirányítja szemét, hogy észrevegye mások jogos igényeit. Meggyőződésünk, hogy szeretete az elvi vitát idővel gyakorlatban nagyon jól megoldja majd.

Ének. — Nem csupán népies szólásmondás, hogy: „aki szépen énekel, két-szeresen imádkozik”, hanem alapelv, mely megtalálható a katekizmusban is. Olvasható Hamvas Endre csanádi püspök „Hit és erkölcsan”-a 67. oldalán is. A templomi népénekéről Szent X. Pius 1903. nov. 22-én kelt motu proprioja és XII. Pius 1955. dec. 25-én kelt „Musicae sacrae disciplina” (A szent zene rendje) című enciklikája tartalmaz rendelkezéseket. Ez utóbbi előírja, hogy a szentmisék alatt és egyéb alkalmakkor énekelte népének legyenek egyszerűek, közérthetőek, rövidek, könnyűek. Az enciklika a kizárólag kórus által előadott szerzeményekkel szemben előnyben részesíti, ha a nép közösen, egyszerre, egy hangnemben, „una voce” énekel. A falu jámbor templomjáró asszonyai tehát, mikor buzgón végigéneklék a misét, a pápák intencióit követik, valószínűleg meg. Az egyház egyik féltve őrzött törvénye az is, hogy a templomban minden nép a saját nyelvén imádkozhasson, énekelhessen, hallgathassa Isten igéjét, végezhesse el szentgyónását. A németeknek, szlovákoknak, délszlávoknak épp úgy alapvető emberi joga a maguk anyanyelvén dicsérni Istent a templomban, mint a magyarnak. Nem szabad, hogy az éneklés zavarjon, idegesítsen, bosszúsággal töltsön el bennünket. Az idegen nyelvű éneklés sem, Önnek is le kell győznie idegenkedését, bosszankodását. Ezt azáltal érheti el leghamarabb, ha minél jobban átéli a helyes katolikus felfogást, ha az egyetemes, minden emberre kiterjedő felébaráti szeretet álláspontjára helyezkedik. Azt hisszük, ön megnyugszik, békésebb lélekkel tud résztvenni a szentmisében, ha a jó falusi asszonyok éneklésében meglátja az egyház, a kereszténység egyetemes kincsét jelentő alapelveket és törvényeket. Leveléből azonban azt érezzük, azért zavarja az ének, mert az valóban rossz, a hívek nem tudnak énekelni. Segíteni ugyan nem tud rajta, nem is ajánljuk, hogy akár a buzgón éneklő néneknek, akár a plebánusnak szóljon. Kitenne magát annak, hogy félre magarázzák kezdeményezéseit, ahogyan eddig sem értették meg és gyanúsításokkal illeték cselekedeteit, viselkedését. Nem tehet mást, önmagát kell legyőznie — helyes megoldásokkal. Mindenek előtt: járuljon nyugodtan szentáldozáshoz, akkor is, ha nem tud zavartalanul imádkozni a mise alatt. Gondoljon rá, Jézus se merülhetett el imádságában, a bensőséges lelki érzelmekben, mikor keresztjét hordozta, mikor keresztre feszítették a Golgotán. Ön el akar maradni a vértelen golgotai áldozatról, mert zavarja néhány öregasszony „kornyikálása”. Ha csak ennyi „zavaró körülménnyel” kellett volna Jézusnak szembe szállania a Kálvárián! Nem leckéztetni akarjuk. Az után amit önmagáról írt, csak tiszteletet érdemel. De a szeretet áldozata és helytállása is fáradsággal jár. Ön fáradt, s szeretne az imádságban, a szentmisében és a szent áldozatban felfrissülni, megpihenni. Kívánsága jogos, természetes. Mégsem szabad elkedvetlenednie azért, mert nem teljesül óhaja. Ajánlja fel áldozatul kínlódását, gyöt-rődését, fájdalomt, hogy nem tud az imádságba belemérülni. Higye meg: imádság lesz ez is, tetszeni fog Jézusnak, erők és kegyelmek forrásait fakasztja fel az ön lelkében.

Miskolc. — Kérdésére, hogy Schütz Henrik rokona, előde-e Schütz Antalnak, csak hosszas családkutatás után válaszolhatnánk. Nagy kor és térbeli távolság választja el őket egymástól. A nagy dogmatikus, Schütz Antal kortársunk volt, Schütz Henrik 1585-ben született Thüningiában. Kora egyike legelső zeneszerzője. Zsenialitása termékenysége, mélysége, bensősége, kultúráltsága tette azzá. A halála után bekövetkezett zűrzavaros korban feledésbe merült az emléke. A harmincéves háború, éhínség, pestis, eltompította az emberek érzékét minden iránt, ami nem közvetlenül életszükséglet volt. Így történhetett, hogy Schütz színpadra írt művei elkallódtak. Szerencsére megmaradtak különböző kisebb-nagyobb egyházi kompozíciói, melyek közül főként passióit kell kiemelni.